

**Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова**

**Актуальні проблеми здійснення та захисту
прав та інтересів дітей у приватних
правовідносинах в умовах воєнного стану**

Збірник наукових праць

Хмельницький
2025

УДК 347.61/.64

А 43

Редакційна колегія:

***Гринько Світлана Дмитрівна**, докторка юридичних наук, професорка, заслужена юристка України, завідувачка кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (голова),*

***Ромась Марія Іванівна**, докторка філософії з права, доцентка, доцентка кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.*

ISBN 978-617-7572-97-7

А 43

Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану: зб. наук. пр. / за ред. С.Д. Гринько. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. 236 с.

У збірнику містяться наукові праці, які були представлені на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану» (3 червня 2025 року), проведеної у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова.

Видання розраховане на суб'єктів нормотворчої діяльності та правозастосування, правознавців, широке коло осіб, які цікавляться процесами вдосконалення законодавства України у сучасних умовах.

УДК 347.61/.64

© Колектив авторів, 2025

© Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова, 2025

ISBN 978-617-7572-97-7

ВСТУПНЕ СЛОВО

У сучасних умовах воєнного стану в Україні особливої актуальності набуває проблема забезпечення і захисту прав та інтересів дітей, зокрема у сфері приватних правовідносин. Війна як надзвичайна ситуація трансформує соціальні, правові та інституційні механізми функціонування держави, загострює сімейні конфлікти, ускладнює доступ до правосуддя та соціальних послуг, а відтак створює серйозні виклики для реалізації прав дитини.

3 червня 2025 року у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова відбулась Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану», за результатами проведення якої підготовано даний збірник.

Збірник присвячено дослідженню актуальних проблем правового статусу дитини-підлітка, реалізації принципу найкращих інтересів дитини в умовах дії воєнного стану, а також окремим аспектам приватноправового регулювання, які безпосередньо впливають на становище дитини в суспільстві. Серед таких аспектів – визначення місця проживання дитини, зокрема в умовах вимушеного переміщення; особливості правового статусу неповнолітніх батьків; договірне врегулювання сімейних відносин за участю дитини; реалізація права дитини на безоплатну правничу допомогу; судові вирішення спорів щодо дітей у ситуації військових дій; специфіка комунікації з учасниками сімейних конфліктів, включно з практикою участі психологів, медіаторів і соціальних служб тощо.

Сподіваємося, що напрацювання, викладені в цій збірці, стануть корисними для науковців, правників, суддів, адвокатів, представників органів опіки та піклування, а також усіх фахівців, чия професійна діяльність пов'язана із захистом прав дитини в складних умовах сучасності.

*З повагою,
Організаційний комітет
Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні
проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних
правовідносинах в умовах воєнного стану».*

Анікіна Галина Володимирівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка
професорка кафедри приватного права Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВО ДИТИНИ НА ІМ'Я

Ім'я виступає своєрідною основою, самоідентифікації особистості що дає змогу індивідуалізувати людину в нашому багатомільярдному суспільстві. У нашій культурі ім'я дається людині при народженні і, як правило, не зазнає суттєвих змін упродовж життя. У процесі становлення особистості між людиною та її ім'ям ніби вибудовуються своєрідні стосунки, які впливають на формування самоідентичності.

Спершу виникнувши як соціокультурний феномен, з часом ім'я набуло юридичного значення, сформувавши відповідне право — право на ім'я в широкому розумінні. Право на ім'я є передбачене у декількох міжнародних документах (Загальній декларації прав людини 1948 р.[1], Конвенції ООН про права дитини 1989 р. [2], присутнє у конституціях багатьох держав світу, зокрема, Австрії (ст. 10(7)), Ефіопії (ст. 36(1в)), Ірландії (ст. 40(3.2)), Італії (ст. 22), Норвегії (ст. 6(4)), Португалії (ст. 26(1)), Угорщини (ст. 29(1)) тощо. На національному рівні право на ім'я, як особисте немайнове право фізичних осіб, нормативно закріплено у ст. 294 ЦК України [3]. Під останнім ми розуміємо законодавчо закріплену можливість ідентифікувати будь-яку фізичну особу, тобто особисту немайнову можливість людини здійснювати ті чи інші дії від свого індивідуально визначеного імені, під своїм ім'ям, захищаючи його від посягань з боку третіх осіб [4, с. 156].

Право визначити ім'я новонародженої дитини є водночас правом і обов'язком її батьків (або законних представників). Якщо зміст обов'язку загалом зрозумілий, то окреслення меж самого права на ім'я викликає певні труднощі. Адже право, на відміну від свободи, завжди передбачає визначену міру поведінки.

Закон надає батькам широку свободу у виборі імені для новонародженої дитини, однак ця свобода не є абсолютною. Вона реалізується в межах, встановлених чинним законодавством і суспільними нормами, зокрема щодо уникнення образливих, абсурдних або таких, що суперечать інтересам дитини, імен.

Підставами для відмови у реєстрації імені новонародженої дитини найчастіше стають випадки, коли запропоноване ім'я є надмірно екстравагантним, комічним, непристойним або образливим; має іноземне походження і суперечить мовним чи культурним нормам; не відповідає усталеним звичаям і традиціям; відображає політичні, ідеологічні або релігійні погляди; здатне викликати плутанину щодо статі дитини; є надто довгим або складним для написання; містить символи без фонетичного значення (наприклад, вигуки, знаки питання чи математичні знаки, як-от число π); може спричинити психологічний дискомфорт для дитини; порушує суспільні інтереси або нагадує назву юридичної особи чи торгової марки. Наприклад в Китаї, батьки, намагаючись придумати щось унікальне, називали своїх дітей числами або знаками, наприклад @. Один шведський малюк ледь не отримав ім'я Brfxxcсxxmnpccccclllmmnprxvclmncssqlbb11116. Його батьки протестували проти закону про імена, який забороняв обирати ті варіанти, яких немає в спеціальному переліку. Коли дитині виповнилося 5 років, дорослі так і не зареєстрували її, тому згодом отримали великий штраф [5].

Батьки дитини, громадяни Франції, хотіли зареєструвати ім'я своїй новонародженій доньці Фльор де Марі, Армін, Анжель (Fleur de Marie, Armine, Angèle). Бажане для батьків ім'я дитини є іменем літературного персонажа новели Ежена Сю «Паризькі таємниці» 1843 року. Відповідні органи держави відмовилися зареєструвати перше ім'я дитини, оскільки воно не є передбачене у жодному календарі та не відповідає правилам написання і реєстрації імен у Франції (дитина – громадянка Франції) [6].

Неправильне використання критеріїв вибору батьками власних імен немовлятам може стати підставою для відмови в їх подальшій державній реєстрації і в Україні.

За попередні роки в Україні були зареєстровані такі імена, як Вишняк, Золушка, Атлантида, Таймер, Сервер, Космос, Лялька, Мерседес, Алейна, Книгіня, Ізраїль, Мілорд, Сероп, Султан, Панна, Кітті, Янукович і це далеко не повний перелік незвичайних імен [7].

Впродовж 2022-2025 років українські батьки демонстрували неабияку креативність та патріотизм у виборі імен для своїх новонароджених дітей. Війна внесла свої корективи, і в реєстрі з'явилися унікальні імена, що відображають дух часу.

Так, хлопчиків називали: Миrolюб, Ян-Джавелін та Артур-Байрактар. Імена натхненні відомими безпілотниками та протитанковими ракетними комплексами. Серед дівчат зустрічались імена Джавеліна, Джавеліна [8]. Батьки дівчини, яку назвали Джавеліна, вже звернулись на органів РАЦС з заявою в якій просять змінити їй ім'я на Анастасію [9].

Р. О. Стефанчук справедливо підкреслював, що необхідно переглянути прояви так званої батьківської творчості, тому суд або орган опіки має відмовляти у реєстрації імені, керуючись принципом розумності та враховуючи найкращі інтереси дитини [10, с. 418].

У більшості держав світу існує законодавче закріплення іменного репертуару у вигляді «каталогу імен», що дає підставу розмірковувати про чітке визначення критеріїв вибору власних імен немовлят та підстав їхньої подальшої державної реєстрації. Відповідно до повідомлень інформаційної агенції BBC, серед європейських держав у Данії, Ісландії, Іспанії, Німеччині, Португалії, Угорщині існує список імен, який на законодавчому рівні зареєстрований та щорічно оновлюваний, з яким консультуються відповідні державні органи під час реєстрації імені дитини [11, с. 126].

Вважаємо за доцільне запровадити офіційний перелік імен, якими дозволено називати дітей в Україні. Такий підхід сприятиме запобіганню можливим проявам булінгу в майбутньому, забезпечуючи дитині комфортні умови для соціалізації та розвитку.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини ООН. Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Цивільний кодекс України : Закон України 03.09.2023 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін. Особисті немайнові права особи : навч. посібник / за ред. А. О. Дутко. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 444 с.
5. Кукуцаполь, Хештег та інші: 11 найдивніших імен, які реально існують. URL : https://24tv.ua/lifestyle24/naydivnishi-naysmishnis-hi-imena-yaki-realno-isnuyut-perelik_n2772386
6. Judgment of the European Court of Human Rights in case of «Guillot v. France» (1996). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58069>
7. Йохана-Клавдія, Мадяк та Космос: які дивні імена дають українці дітям. URL : <https://uain.press/articles/johana-klavdiya-madyak-ta-kosmos-yaki-dyvni-imena-dayut-ukrayintsi-dityam-988826>
8. Якими іменами українці найчастіше називали дітей за час війни. URL : <https://poltavawave.com.ua/p/yakymy-imenamy-ukrayintsi-najchastishe-nazyvaly-ditej-za-chas-vijny>
9. Не стало дівчинки Джавеліні: батьки ухвалили важке рішення. URL : <https://informator.ua/uk/ne-stalo-divchinki-dzhavelini-batki-uhvalili-vazhke-rishennya>

10. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту). монографія / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К. : КНТ, 2008. 625 с.

11. Софінська І. Д. Людиноцентризм в інституті громадянства (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). Право України. 2017. № 5. С. 124–130. URL : <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001431408>

Андрієвська Ольга Олександрівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного
факультету Хмельницького університету управління і права
імені Леоніда Юзькова*

ПРИНЦИП НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ЯК ЗАСАДНИЧА НОРМА ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

Актуальність теми зумовлена зростаючою увагою суспільства та держави до забезпечення прав і свобод дитини як повноцінного учасника правовідносин. У сучасних умовах, коли кількість сімейних спорів, зокрема щодо визначення місця проживання дитини, участі одного з батьків у її вихованні чи виїзду за кордон, невинно зростає, особливої важливості набуває застосування саме принципу найкращих інтересів дитини. Цей принцип є не лише правовим орієнтиром, а й моральним імперативом, який вимагає від держави, судових та адміністративних органів, а також від батьків і суспільства в цілому ставити інтереси дитини на перше місце. Міжнародні стандарти, зокрема Конвенція ООН про права дитини, визначають пріоритет цього принципу у всіх діях щодо дітей, що зобов'язує і Україну впроваджувати його в національну правозастосовну практику. Однак на практиці виникають складнощі у визначенні, тлумаченні та дотриманні цього принципу, що вимагає глибокого правового аналізу, розробки чітких методик і підходів, а також удосконалення нормативного забезпечення. Саме тому дослідження засадничої ролі принципу найкращих інтересів дитини в контексті сімейно-цивільних спорів є надзвичайно важливим як з наукової, так і з практичної точки зору.

Принцип найкращих інтересів дитини є ключовою засадою у сфері захисту прав дитини, що стосується процесу прийняття рішень. У статті 3 Конвенції ООН про права дитини зазначено, що в усіх діях, які

стосуються дітей – незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними організаціями, органами соціального захисту, судами, адміністративними або законодавчими структурами – першочергова увага має приділятися забезпеченню найкращих інтересів дитини. Цей принцип вимагає індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку, потреб, рівня розвитку, життєвих обставин і думки, якщо вона здатна її висловити.

Принцип найкращих інтересів дитини вперше було зафіксовано в Декларації прав дитини як фундаментальний орієнтир для законотворчої діяльності, де зазначено, що «головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини». Цей принцип також закріплений як один із ключових у формуванні системи соціальних послуг у Постанові Ради Європи 2010 року щодо захисту прав дітей та розвитку дружніх до дітей і сімей соціальних послуг. Конвенція ООН про права дитини згадує цей принцип дев'ять разів, а його зміст докладно роз'яснений у офіційному загальному коментарі Комітету ООН з прав дитини. Зокрема, Загальний коментар № 14 (2013) наголошує на необхідності комплексного підходу до оцінки найкращих інтересів дитини, що передбачає врахування всіх релевантних факторів у кожному конкретному випадку. Через складність і багатогранність таких оцінок рекомендується залучати до процесу кількох фахівців або організацій. Особливий акцент міжнародні експерти роблять на необхідності врахування точки зору самої дитини, відповідно до її віку, рівня розвитку та здатності формулювати власну думку [1].

Відповідно до частини 3 статті 51 Конституції України, сім'я, дитинство, материнство і батьківство перебувають під захистом держави. Держава зобов'язана забезпечити реалізацію прав дитини, передбачених Конституцією, Конвенцією про права дитини та іншими міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України. Регулювання сімейних відносин має відбуватись з урахуванням найкращих інтересів дитини, як передбачено частинами 7 і 8 статті 7 Сімейного кодексу України (далі – СК України).

Згідно з частинами 2 та 4 статті 155 СК України, батьківські права не можуть реалізовуватись у спосіб, що суперечить інтересам дитини. Невиконання батьками своїх обов'язків тягне за собою юридичну відповідальність. У статті 171 СК України зазначено, що дитина має право бути вислуханою з питань, які стосуються її особисто чи її родини. Якщо дитина здатна висловити свою думку, її слід враховувати під час вирішення спорів між батьками чи іншими особами щодо виховання, місця проживання, позбавлення або поновлення батьківських прав, а також у питаннях, пов'язаних з управлінням її майном. Водночас, суд має право прийняти рішення всупереч позиції дитини, якщо це необхідно в інтересах самої дитини.

Закон України від 26 січня 2016 року № 936-VIII вніс зміни до Закону України «Про охорону дитинства», зокрема було введено визначення поняття «забезпечення найкращих інтересів дитини» відповідно до міжнародних стандартів. Згідно зі статтею 1 цього Закону, забезпечення найкращих інтересів дитини означає ухвалення рішень і вжиття заходів, що враховують індивідуальні потреби дитини залежно від її віку, статі, здоров'я, розвитку, досвіду, а також родинної, культурної та етнічної приналежності, і думки дитини, якщо вона здатна її висловити. Відповідно до ст.8 згаданого Закону, кожна дитина має право на рівень життя, що відповідає її фізичному, інтелектуальному, моральному, духовному, культурному та соціальному розвитку. Відповідальність за створення таких умов покладається на батьків або осіб, що їх замінюють. Сім'я визнається природним середовищем для всебічного розвитку дитини – фізичного, духовного, інтелектуального та соціального. Вона несе відповідальність за належне забезпечення дитини. Дитина має право жити в сім'ї разом із батьками або одним із них і отримувати їхнє піклування. Батько й мати мають однакові права й обов'язки щодо дитини, а головним їхнім завданням є дбати про її інтереси (ст.11 ЗУ «Про охорону дитинства») [2].

Варто зазначити, що «найкращі інтереси дитини» не є поняттям із фіксованим змістом – це динамічна категорія, що формується залежно від конкретної життєвої ситуації. Наприклад, при вирішенні спору щодо місця проживання дитини важливо враховувати не лише матеріальні умови одного з батьків, а й емоційний зв'язок дитини з кожним із них, стабільність середовища, рівень турботи та безпеки. Сутність цього принципу також полягає у забезпеченні активної участі дитини у процесах, що її стосуються, відповідно до її віку і рівня зрілості. Тобто, дитина має право бути вислуханою, а її думка – врахованою під час ухвалення рішень.

Органом, який найчастіше стикається з необхідністю врахування найкращих інтересів дитини, оцінює рівень їх забезпечення та ухвалює важливі для дітей і їхніх батьків рішення, є суд. Здебільшого національні суди керуються принципом пріоритету інтересів дитини під час розгляду справ про позбавлення батьківських прав, встановлення батьківства, усиновлення, визначення місця проживання дитини, організацію спілкування з дитиною або усунення перешкод для такого спілкування, а також щодо забезпечення побачень батьків чи інших близьких родичів з дитиною.

Одним із найбільш обговорюваних і практично значущих рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є справа М.С. проти України (заява № 2091/13) від 11 липня 2017 року. У цьому рішенні, встановивши порушення статті 8 Конвенції, ЄСПЛ узагальнив і підтвердив раніше сформовані підходи, зосереджені на пріоритетності

інтересів дитини над інтересами батьків. Суд наголосив, що для визначення найкращих інтересів дитини необхідне всебічне дослідження обставин справи, врахування багатьох факторів, які можуть вплинути на ці інтереси, а також дотримання справедливої процедури для всіх учасників спору. У своєму рішенні ЄСПЛ підкреслив, що наразі існує широкий міжнародний консенсус щодо того, що в усіх рішеннях, які стосуються дітей, саме забезпечення їхніх найкращих інтересів має бути головним пріоритетом. Залежно від обставин, ці інтереси можуть переважати навіть над інтересами батьків [3].

Подібну позицію ЄСПЛ висловив у пункті 54 рішення у справі Хант проти України (заява № 31111/04) від 7 грудня 2006 року, де зазначено, що між інтересами батьків та дитини має бути досягнутий справедливий баланс. При цьому перевага надається саме найважливішим інтересам дитини, які, з огляду на їхню сутність та значущість, повинні мати пріоритет перед інтересами батьків[4].

У пункті 100 рішення у справі Мамчур проти України (заява № 10383/09) від 16 липня 2015 року ЄСПЛ наголосив, що при визначенні найкращих інтересів дитини необхідно враховувати два ключові аспекти: по-перше, важливість збереження зв'язків дитини з родиною, за винятком ситуацій, коли сім'я є явно неспроможною або неблагополучною; по-друге, необхідність забезпечення для дитини стабільного, безпечного та сприятливого середовища для її розвитку [5].

У справі Савіни проти України (заява № 39948/06) від 18 грудня 2008 року ЄСПЛ підкреслив, що можливість батьків і дітей бути разом є фундаментальним елементом сімейного життя. Втручання держави, що перешкоджає цій єдності, є посяганням на права, гарантовані статтею 8 Конвенції. У пункті 52 рішення Суд також зазначив, що держава зобов'язана вживати послідовних і обґрунтованих заходів для сприяння возз'єднанню дітей із біологічними батьками, зокрема забезпечуючи можливість регулярного спілкування і, по можливості, уникаючи розлуки між братами і сестрами [6].

Усі вище перелічені справи ЄСПЛ активно використовуються національними судами України. До того ж, деякі з них істотно змінили практику національних судів. Наприклад, справи М.С проти України та Хант проти України, саме в них було проголошено перевагу інтересів дитини над інтересами батьків. Важливими також при вирішенні спорів є висновки Верховного Суду, що стосуються застосування принципів найкращих інтересів дитини при вирішенні сімейних спорів.

У постанові від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц (провадження № 14-327цс18) Велика Палата Верховного Суду відступила від усталеної правової позиції, відповідно до якої місце проживання дитини традиційно визначалося з матір'ю. Раніше ця

практика базувалась на принципі 6 Декларації прав дитини від 20.11.1959 року. Натомість Велика Палата наголосила на необхідності застосування принципу найкращого забезпечення інтересів дитини, як це передбачено статтею 3 Конвенції про права дитини від 20.11.1989 року. У своїх висновках Суд підкреслив, що Декларація прав дитини не має статусу міжнародного договору відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969 року та Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV, не передбачає процедури набрання чинності та не потребує ратифікації Верховною Радою України. Відтак, вона не є складовою частиною національного законодавства України та не встановлює пріоритетного права матері на проживання з дитиною. Суд наголосив, що згідно зі статтею 141 СК України, мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від наявності шлюбу між ними. Ані розірвання шлюбу, ані окреме проживання не змінюють обсягу їхніх прав та обов'язків щодо дитини, за винятком випадків, визначених частиною п'ятою статті 157 СК України. Таким чином, заборона на розлучення дитини з матір'ю, яка міститься у Декларації, має тлумачитися як забезпечення права дитини на спілкування з матір'ю, її турботу та виконання обома батьками своїх зобов'язань із захисту прав та інтересів дитини. У центрі уваги має бути найкраще забезпечення інтересів дитини, що повністю відповідає положенням Конституції України, національного законодавства та міжнародно-правових зобов'язань України. Саме цей підхід зобов'язані враховувати всі суди при вирішенні спорів щодо прав дітей [7].

У постанові від 18 березня 2019 року у справі № 215/4452/16-ц (провадження № 61-1145св19) Верховний Суд у складі колегії Касаційного цивільного суду, підтвердивши постанову апеляційного суду, чітко зазначив, що презумпція на користь матері у справах про дітей, яка стала підставою для негативного рішення щодо батька в місцевому суді, не має підтвердження на рівні ООН, не впливає з положень Декларації чи практики ЄСПЛ, а також суперечить позиції Ради Європи та більшості її держав-членів. Суд послався, зокрема, на вищезгадане рішення ЄСПЛ у справі «М.С. проти України» від 11 липня 2017 року (заява № 2091/13), де було підкреслено, що у таких справах ключовим є визначення найкращих інтересів дитини. Верховний Суд у цій постанові визнав обґрунтованим висновок апеляційного суду, що проживання сина з батьком відповідає найкращим інтересам дитини, що є пріоритетним при розгляді справи, звернувши увагу на відсутність у відповідача переконливих доказів того, що проживання сина з матір'ю буде більш відповідати інтересам дитини [8].

У справі про надання дозволу на виїзд неповнолітньої дитини за кордон без згоди батька Велика Палата Верховного Суду у постанові від 4 липня 2018 року у справі № 712/10623/17 (провадження № 14-244цс18) відійшла від раніше усталеної практики Верховного Суду України, яка надавала пріоритет принципу рівності прав батьків щодо дитини. Натомість Суд підкреслив, що положення про рівність прав і обов'язків батьків у вихованні дитини не повинні тлумачитись на шкоду інтересам самої дитини. Крім того, у цій постанові знову наголошується на важливості дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини відповідно до статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року та усталеної практики ЄСПЛ. При ухваленні рішень у таких справах суди мають перш за все захищати права і інтереси дитини, визначаючи, що найкраще відповідає її інтересам [9].

У національній судовій практиці виникла дискусія щодо тлумачення принципу найкращих інтересів дитини у справах про усиновлення, зокрема у світлі постанови Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2018 у справі № 2-о-73/2012 та окремої думки суддів Кібенко О.Р., Князева В.С., Яновської О.Г. Заявниця, спираючись на рішення ЄСПЛ у справі «Лазорів проти України», звернулася до Верховного Суду з вимогою скасувати попередні судові рішення, які, на її думку, порушили її право на встановлення опіки над племінником. ЄСПЛ встановив, що при вирішенні справи українські суди не надали належної уваги наміру заявниці стати опікуном, що становить процесуальне порушення принципу найкращих інтересів дитини (ст. 8 Конвенції). Велика Палата задовольнила заяву заявниці та направила справу на новий розгляд до апеляційного суду, зобов'язавши врахувати висновки ЄСПЛ та виправити попередні процесуальні недоліки. Суд наголосив, що визначення найкращих інтересів дитини вимагає всебічного аналізу її психологічного стану, соціальних зв'язків і життєвого середовища на момент розгляду. У своїй окремій думці судді наголосили, що забезпечення найкращих інтересів дитини повинне переважати над правами дорослих. Водночас вони зауважили, що скасування рішення про усиновлення, яке вже реалізоване на практиці, може мати негативні психологічні наслідки для дитини, яка адаптувалася до нової сім'ї. Також підкреслено, що з точки зору законодавства усиновлення є пріоритетною формою влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки створює повноцінні батьківсько-дитячі відносини [2].

Принцип найкращих інтересів дитини є ключовою засадничою нормою у вирішенні сімейно-цивільних спорів як на національному, так і міжнародному рівнях. Його імплементація вимагає від судів не лише формального дотримання правових норм, а й глибокого аналізу конкретної життєвої ситуації дитини, з урахуванням її емоційного

стану, соціального оточення та стабільності середовища проживання. Національна судова практика, зокрема позиції Великої Палати Верховного Суду, свідчить про поступовий перехід від формального підходу до матеріального врахування потреб і прав дитини. Рішення ЄСПЛ, зокрема у справі «Лазоріва проти України», підкреслює обов'язок держав забезпечити не лише юридичну, але й фактичну реалізацію прав дитини, включаючи належну оцінку її найкращих інтересів у кожній конкретній справі. Усиновлення, встановлення опіки чи визначення місця проживання дитини повинно вирішуватись не з огляду на формальні переваги дорослих, а виключно через призму довгострокового інтересу самої дитини. У цьому контексті, принцип найкращих інтересів виступає не просто декларацією, а й реальним критерієм оцінки будь-якого рішення, що стосуються дитини. Таким чином, визнання і реальне застосування цього принципу – запорука формування справедливої, гуманної та дитинцентричної правової системи у сфері сімейного права.

Список використаних джерел:

1. Учасники проектів Вікімедіа. Найкращі інтереси дитини – Вікіпедія. *Vikimedia*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Найкращі_інтереси_дитини (дата звернення: 20.05.2025).
2. Найкращі інтереси дитини: актуальні питання судової практики. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/najkrashhi-interesy-dytyny-aktualni-pytannya-sudovoyi-praktyky> (дата звернення: 20.05.2025).
3. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі М.С. проти України (Заява N 2091/13) від 11 липня 2017 року URL : <https://www.familylawstudies.org.ua/uk/espl/209113ua/> (дата звернення: 20.05.2025).
4. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Хант проти України (Заява N 31111/04). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text (дата звернення: 20.05.2025).
5. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Мамчур проти України (Заява № 10383/09) від 16 липня 2015 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text (дата звернення: 20.05.2025).
6. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Савіні проти України (Заява N 39948/06) від 18 грудня 2008 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454#Text (дата звернення: 20.05.2025).

7. Постанова Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954> (дата звернення: 20.05.2025).

8. Постанова Верховного Суду від 18 березня 2019 року у справі № 215/4452/16-ц URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80521632> (дата звернення: 20.05.2025).

9. Постанова Верховного Суду від 4 липня 2018 року у справі № 712/10623/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75266002> (дата звернення: 20.05.2025).

Андрієвський Олег Олександрович,
*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного
факультету Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У СФЕРІ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТІ ДІТЕЙ

Зловживання правом є однією з найбільш суперечливих і проблемних категорій приватного права, що набуває особливої гостроти у разі участі в правовідносинах дітей. Принцип добросовісності, що закладений у фундаменті приватного права, покликаний обмежити реалізацію суб'єктивних прав у спосіб, який може завдати шкоди іншим учасникам правовідносин [1, с. 15–18]. Однак практика свідчить, що у правовідносинах за участі дітей цей принцип часто порушується з боку батьків, опікунів чи інших законних представників [2, с. 45–48]. У таких випадках реалізація прав дорослими відбувається не в інтересах дитини, а з метою задоволення власних, часто майнових чи емоційних інтересів [3, с. 52–55]. Особливо це стосується спорів щодо місця проживання дитини, визначення порядку спілкування з нею, усиновлення або реалізації права на аліменти [4, с. 23–29]. Зловживання правом у таких ситуаціях не лише порушує баланс інтересів, а й здатне заподіяти шкоду психоемоційному розвитку дитини [3, с. 56–60]. Окрему увагу слід приділяти тому, як суди ідентифікують зловживання правом та які механізми застосовують для його припинення [2, с. 50–54]. Незважаючи на закріплення принципу недопустимості зловживання правом у Цивільному кодексі України (ст. 13), його імплементація в справах за участю дітей залишається фрагментарною [1, с. 19–22].

Одним з найпоширеніших проявів зловживання правом є маніпулятивне використання дитини в конфліктах між батьками,

зокрема, у справах про визначення місця проживання або позбавлення батьківських прав [4, с. 30–38]. Часто один із батьків перешкоджає спілкуванню дитини з іншим, прикриваючись її «інтересами», але фактично діє винятково через особисту образу або прагнення контролю [3, с. 60–63]. Подібна поведінка суперечить як національному законодавству, так і міжнародним стандартам, зокрема положенням Конвенції ООН про права дитини [5, с. 7–12]. У таких випадках суб'єкт формально діє в межах свого права, проте фактично спричиняє шкоду правам дитини на спілкування з обома батьками, на збереження особистої ідентичності та психологічну рівновагу [3, с. 64–67]. Ще одним прикладом є неправомірне подання численних заяв до органів опіки чи суду з метою затягування вирішення справи або створення негативного інформаційного фону навколо іншого з батьків [2, с. 60–63]. У таких ситуаціях зловживання правом стає формою тиску, а дитина — інструментом. Це викликає запитання не лише щодо допустимих меж реалізації прав батьками, а й щодо ефективності державного нагляду за дотриманням принципу пріоритетності інтересів дитини [4, с. 40–43].

Юридична кваліфікація зловживання правом у справах з участю дітей залишається непростим завданням для судів. Часто такі зловживання не мають очевидних ознак, адже зовні особа може діяти у формально правовий спосіб [1, с. 22–27]. Наприклад, опікун подає позов про виселення родичів дитини, посиляючись на право власності, хоча реальною метою є позбавлення дитини зв'язку з рідними [2, с. 65–68]. Такі дії зовні відповідають закону, але порушують засади добросовісності та пропорційності [1, с. 28–31]. У випадках, коли встановити мотиви поведінки суб'єкта неможливо без комплексного дослідження обставин, суд має застосовувати системний підхід із залученням психологів, органів опіки, освітніх закладів [3, с. 70–75]. На жаль, на практиці відсутність чітких критеріїв добросовісності та інтересу дитини ускладнює виявлення зловживання правом [4, с. 45–49]. Це зумовлює необхідність посилення методичного забезпечення суддів, розроблення чек-листів для виявлення зловживань і роз'яснень Верховного Суду у справах цієї категорії [1, с. 33–37].

Слід зазначити, що недобросовісна реалізація прав у відносинах з участю дітей часто поєднується з маніпуляціями у сфері освіти, охорони здоров'я чи соціального захисту [3, с. 75–79]. Зокрема, один із батьків може навмисно не повідомляти іншого про стан здоров'я дитини або змінювати школу без погодження, порушуючи спільне батьківське право на прийняття важливих рішень [2, с. 70–74]. Такі дії, хоч і не завжди тягнуть юридичну відповідальність, мають ознаки зловживання правом і можуть розглядатися як форма юридичного шантажу чи домінування [4, с. 50–54]. Також зловживання правом проявляється у

спробах фіктивного встановлення опіки задля отримання соціальних виплат або інших пільг, які насправді не використовуються в інтересах дитини [1, с. 38–41]. Ці випадки вимагають активнішого залучення правоохоронних та соціальних органів до верифікації добросовісності заяв [3, с. 80–83].

Список використаних джерел:

1. Ходак В. І. Зловживання інтересом у сімейному праві: теоретико-правові аспекти. *Вісник Інституту філософії і права НАН України*, 6(45), 15–41. 2022. URL : <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Ходак.pdf> (дата звернення 15.05.2025)
2. Верховний Суд України. Актуальна судова практика у справах щодо дітей. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfile/s/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Akt_sud_pr_akt_Ditu_10_2024.pdf (дата звернення 15.05.2025)
3. Національна школа суддів України. Захист прав дітей у цивільному судочинстві. 2023. URL : <https://nsj.gov.ua/files/documents/zhahist%20prav%20ditey.pdf> (дата звернення 14.05. 2025)
4. Судова практика та правозастосування щодо зловживання правом у сімейних справах. 2025. URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Zlovgivan_sim_sfera.pdf (дата звернення 15.05.2025)
5. Конвенція ООН про права дитини. Міжнародний документ від 20.11.1989 р.. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 14.05.2025)

Афтанасів Валерія Миколаївна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні Навчально-наукового
інституту права та правоохоронної діяльності Львівського
державного університету внутрішніх справ*

Грабар Наталія Михайлівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільно-
правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та
правоохоронної діяльності Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ СПАДКОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ, НАРОДЖЕНИХ ВНАСЛІДОК ПОСТМОРТАЛЬНОЇ РЕПРОДУКЦІЇ

Постмортальна репродукція як феномен сучасної медицини висуває перед правовою наукою необхідність переосмислення класичних доктрин спадкових правовідносин. Беручи до уваги теперішні наукові дослідження у галузі генетики і репродуктивної медицини, можна констатувати, що можливість використання кріоконсервованих репродуктивних матеріалів після смерті одного з подружжя створює певні процесуальні труднощі щодо спадкування майна особами, народженими внаслідок використання допоміжних репродуктивних технологій. В даному аспекті відсутність спеціальних законодавчих норм зумовлює необхідність звернення до загальних процесуальних норм для вирішення питань, безпосередньо пов'язаних із доведенням генетичного зв'язку, наявності волевиявлення спадкодавця щодо використання його репродуктивного матеріалу та своєчасного оформлення спадкових прав.

Право на спадкування дітей, народжених унаслідок застосування технологій постмортальної репродукції, є важливим аспектом їхнього правового статусу та соціальної інтеграції. Зазначене право не лише визначає матеріальну основу для реалізації інших фундаментальних прав, таких як право на освіту, охорону здоров'я та соціальне забезпечення, а й впливає на загальну правову визначеність статусу таких дітей у суспільстві.

Відповідно до ст. 1261 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) від 16.01.2003 р. №435-IV, у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті [1]. Однак, видається доцільним наголосити, що зазначена норма фактично виключає право

на спадкування дітей, зачатих і народжених після смерті спадкодавця. А отже, виникає питання про те, яким чином мають бути встановлені спадкові права таких дітей і як буде відбуватися процес доведення їх генетичного зв'язку із померлим батьком.

Главою 86 ЦК України, а також спеціальним законодавством, зокрема, Законом України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. №3425-XII [2], підзаконними нормативними актами, визначено нотаріальний порядок оформлення права на спадщину, що відповідає встановленій законодавством сукупності функцій притаманній юрисдикційній діяльності судів та нотаріусів. Проте, станом на сьогодні, законодавство не містить спеціальних норм, що визначатимуть процесуальний порядок встановлення права на спадкування дітей, народжених внаслідок постмортальної репродукції.

Разом з тим, юридична доктрина розглядає можливість застосування презумпції наміру спадкодавця, вираженої в заповіті або іншому правочині, з метою визначення спадкових прав таких дітей. Принцип автономії волі особи набуває важливого значення в цьому контексті, оскільки спадкові правовідносини традиційно базуються на вільному волевиявленні суб'єкта, яким є спадкодавець.

Юридична проблема визначення правового статусу дітей, народжених постмортально, розглядається крізь призму цивільно-процесуального законодавства, яке встановлює рамки подання і оцінки доказів у цивільному судочинстві. Зокрема, відповідно до загальних положень Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) від 18.03.2004 р. №1618-IV [3], кожна сторона має право на представлення всіх наявних доказів, що підтверджують обставини справи. А отже, факт встановлення генетичного зв'язку між дитиною та покійним спадкодавцем також підлягає доказуванню.

Обставини, які входять до предмета доказування (ч. 1 ст. 179 ЦПК України) у зазначеній категорії справ, можна встановити лише при дослідженні документів, наявних у спадковій справі. Належними доказами щодо фактів, які необхідно встановити для вирішення спору про право спадкування, є копії документів відповідної спадкової справи, зокрема, поданих заяв про прийняття спадщини, виданих свідоцтв про право на спадщину, довідок житлово-експлуатаційних організацій, сільських, селищних рад за місцем проживання спадкодавця [3].

Важливим у контексті обраної тематики є питання доведення факту генетичної спорідненості дитини, народженої внаслідок застосування подібних допоміжних репродуктивних технологій, при визначенні її спадкових прав. Відповідно до п. 2 ч. 2 Постанови Верховного суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. №7, «якщо виникнення права на

спадкування залежить від доведення певних фактів, особа може звернутися в суд із заявою про встановлення цих фактів, яка, у разі відсутності спору, розглядається за правилами окремого провадження. Зокрема, у такому порядку суди повинні розглядати заяви про встановлення родинних відносин із спадкодавцем (...)» [4].

В даному аспекті особливого значення набуває питання доказової бази, що передбачає проведення спеціальних експертиз щодо визначення генетичного зв'язку, використання сучасних методів ДНК-аналізу та інших медико-біологічних тестів. Разом з тим, ретельне документальне підтвердження факту зачаття дитини за допомогою репродуктивного матеріалу померлої особи є вирішальним елементом у процесуальному розгляді спадкових справ.

А. Марків слушно зазначає, що «необхідно чітко відмежовувати постмортальну репродукцію між партнерами чи подружжям та донорство репродуктивних клітин та ембріонів як пожертвування». У першому випадку – постмортальній репродукції між партнерами або подружжям – йдеться про право на репродукцію (відтворення) на основі попередньо існуючих сімейних відносин, де навіть після смерті одного з партнерів може виникнути питання щодо встановлення спадкових прав [5, с. 84].

У протилежному випадку, коли мова йде про донорство репродуктивних клітин або ембріонів, ці процедури розглядаються як акт пожертвування. Тобто, донор передає свій генетичний матеріал за умовами, при яких не передбачається виникнення спадкових прав для реципієнтів або майбутніх дітей [5, с. 84]. Презумпція загального пожертвування полягає в тому, що юридично немає наміру передавати будь-які спадкові або інші права. Своєю чергою, окреслене дозволяє уникнути суперечностей щодо визначення батьківства, спадкування чи інших суміжних правових питань.

У науковій літературі наголошується, що традиційний принцип правонаступництва ґрунтується на існуванні спадкодавця та спадкоємця на момент відкриття спадщини [6]. Однак у випадку постмортальної репродукції виникає необхідність вдосконалення такої моделі шляхом юридичного визнання потенційних спадкоємців як суб'єктів спадкових правовідносин.

Значну увагу слід приділити порівняльному аналізу міжнародних підходів до регулювання зазначеної проблематики. В юрисдикціях, де постмортальна репродукція врегульована, встановлено суворі вимоги до порядку спадкування, зокрема щодо необхідності надання спадкодавцем відповідної згоди за життя. Наукове осмислення питань встановлення спадкових прав у контексті постмортальної репродукції вимагає інтеграції принципів цивільного

процесуального права з новими підходами до використання біотехнологій.

У свою чергу, правове регулювання постмортальної репродукції у різних країнах світу демонструє значну варіативність, що зумовлена як юридичними, так і соціально-історичними факторами. В Ізраїлі застосування посмертної інсемінації можливе виключно за рішенням суду, який не лише санкціонує використання репродуктивних технологій, а й визначає спадкові права майбутньої дитини [7, с. 152].

Водночас у низці європейських країн, зокрема в Іспанії та Бельгії, законодавство передбачає тимчасові обмеження щодо застосування репродуктивних технологій після смерті одного з батьків. Означене дозволяє врегулювати питання правового статусу дитини та уникнути потенційних юридичних колізій, пов'язаних із визначенням моменту правонаступництва. Разом з тим, у країнах, таких як Болгарія, Німеччина, Данія та Італія, постмортальна репродукція прямо заборонена законом, що свідчить про жорстку нормативну позицію щодо використання біотехнологій у спадкових правовідносинах. Доктринальний аналіз свідчить, що такі законодавчі обмеження можуть мати історичне підґрунтя. Наприклад, в Ізраїлі ліберальний підхід до постмортальної репродукції частково пояснюється демографічними наслідками Голокосту та необхідністю відновлення єврейського населення. Натомість, у Німеччині, враховуючи історичну відповідальність за злочини Другої світової війни, законодавство категорично забороняє посмертне використання репродуктивних технологій, що також відображає етичні та соціальні аспекти правового регулювання [7, с. 152].

З огляду на вищевикладене, можемо констатувати, що правове регулювання постмортальної репродукції є складним і багатовимірним явищем, яке потребує врахування не лише юридичних норм, а й соціокультурних факторів [8].

Водночас, доречно наголосити, що на практиці вирішення процесуальних аспектів щодо встановлення спадкових прав необхідно враховувати не лише формальні вимоги до представлення доказів, але й суттєві процесуальні гарантії, що витікають із загальних принципів цивільного процесуального права, зокрема права на справедливий судовий розгляд та можливість оскарження судових рішень. Одночасно, питання рівності сторін у процесі, де одна з них є потенційно вразливою з огляду на обставини постмортальної репродукції, набуває особливого значення, адже порушення процесуальних норм може призвести до трагічних наслідків як з моральної, так і з правової точки зору.

Слід підкреслити, що інтеграція норм цивільного процесуального права у сферу регулювання спадкових правовідносин дозволяє створити більш гнучку та адаптивну систему правового

захисту. Означене забезпечує не лише правову визначеність, але й сприяє подальшому розвитку правової політики у галузі допоміжних репродуктивних технологій.

Своєю чергою, доктринальний аналіз зазначеної проблематики вказує на необхідність розробки спеціальних процесуальних інструментів, що враховуватимуть як традиційні принципи спадкового права, так і інноваційні підходи до застосування біомедичних технологій, із забезпеченням належного дотримання прав людини та гарантуванням інтересів майбутніх поколінь.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 24.05.2025)

2. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. №3425-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 24.05.2025)

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. №1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 24.05.2025)

4. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Верховного суду України від 30.05.2008 р. №7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> (дата звернення: 24.05.2025)

5. Марків А. С. Правовий аналіз постмортальної репродукції в аспекті прав людини. *Магістерська робота* (081 «Право»). Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2019. 103 с. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/707e7281-2c80-4dfa-a74b-e01475a9465c/content>

6. Розгон О. Правовий статус зачатой, але ще не народженої особи у спадкових правовідносинах. *Юридичний радник*. 2013. №5 (71). URL : <https://core.ac.uk/download/322748387.pdf>

7. Бориславська М. Суб'єкти спадкового правонаступництва та суб'єкти (учасники) спадкових правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2019. Том 18. №3 (71). С. 136–157.

8. Афтанасів В.М., Панкевич О. З., Барабаш О. О. Інформована згода донора як гарантія забезпечення конституційних прав у процесі постмортальної репродукції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Вип. 88. Ч. 4. С. 232–239.

Баргілевич Наталія Володимирівна,
асистентка кафедри психології, логopedії та інклюзивної освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ДИТИНА З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК СУБ'ЄКТ ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Спостереження та статистика підтверджують той факт, що кожного року все більше дітей з особливими освітніми потребами відвідують заклади загальної середньої освіти. У державних закладах освіти також помітно збільшується кількість дітей з інвалідністю [1, с. 76]. Законом закріплено, що дитиною є особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (ст. 1 Закон України «Про охорону дитинства») [2].

Конституція України гарантує рівність прав усіх громадян незалежно від стану здоров'я (ст. 24), кожен має право на освіту; держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої освіти (ст. 53) [3]. Так, особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту (п. 20, ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту») [4]. Право на освіту не може бути обмежене законом. Закон може встановлювати особливі умови доступу до певного рівня освіти, спеціальності (професії) (ч. 9 ст. 3 Закону України «Про освіту») [4].

Освіта дітей з ООП регулюється не лише законодавством у сфері освіти і науки України, а й законодавством про права осіб з інвалідністю та законодавством про права дітей [5, с. 176]. Так, питання освіти дітей з особливими потребами регулюється також законодавством про інвалідів, зокрема, Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні(1991)», «Про реабілітацію інвалідів в Україні (2005)», нормативними документами у цій сфері та міжнародними договорами [6, с. 441].

Дитина з ООП, згідно з чинним законодавством України, є повноцінним суб'єктом правовідносин, зокрема й приватноправових, незалежно від особливостей розвитку чи стану здоров'я. Здоров'я – це найвища цінність, у порівнянні з якою визначаються інші цінності дитини, адже його не купиш, не подаруєш, його не буває забагато, відтак саме здоров'я, наряду з життям дитини, займає найвищу сходинку в системі людських цінностей серед інтересів, ідеалів, гармонії, краси, щастя, творчої праці тощо [7, с. 237].

Можливість особи реалізовувати передбачені права, самостійно забезпечувати свої інтереси прямо залежить від досягнення нею певного фізичного та інтелектуального рівня [8, с. 74]. Цивільний кодекс України у ст. 31, 32 визначає обсяг дієздатності дитини, а ст. 36, 39 регулюють обмеження та позбавлення дієздатності у випадках психічних чи інтелектуальних порушень – лише за рішенням суду [9]. Передбачає участь дитини в цивільних правовідносинах через законних представників. У здійсненні приватних правовідносин дитина з ООП найчастіше діє через батьків або законних представників, але при цьому мають враховуватись її думка, волевиявлення та рівень розуміння (ст. 242 Цивільного кодексу України) [9].

Дитина з особливими освітніми потребами ООП є повноцінним учасником сімейних правовідносин, так само як і будь-яка інша дитина, однак її правовий статус може потребувати додаткового захисту та підтримки з боку держави та родини. Якщо батьки не можуть виконувати свої обов'язки, держава призначає опікуна чи піклувальника, зважаючи на особливі потреби дитини. Усі рішення повинні базуватись на принципі найкращих інтересів дитини. Батьки зобов'язані забезпечити не тільки фізичне, а й психоемоційне та освітнє благополуччя дитини. Діти з ООП, які здатні висловити свою думку, мають право бути почутими при розгляді будь-яких справ, які їх стосуються (ст. 171 Сімейного кодексу України) [10].

Дитина з ООП, як і будь-яка інша дитина, може бути учасником відносин права інтелектуальної власності. Це означає, що вона має право бути автором твору, володіти правами на результати своєї творчої діяльності, а також брати участь у правовідносинах щодо охорони і використання об'єктів інтелектуальної власності. Дитина з ООП також має право створювати і розпоряджатися результатами своєї творчої діяльності, незалежно від наявності у неї порушень розвитку.

Авторське право виникає з моменту створення твору (ст. 9 Закону України «Про авторське право і суміжні права») [11]. Це правило розповсюджується і на дітей з ООП, адже вони мають право бути визнаними автором, мати захищене право на ім'я, вирішувати, чи буде твір оприлюднено. Особисті немайнові права належать дитині незалежно від її віку, а майновими правами (отримання винагороди, дозволу на використання) до 14 років розпоряджаються батьки або опікуни.

У випадку дитини з ООП реалізація авторських прав може відбуватись через допомогу педагогів, психологів, участь батьків або опікунів у переговорах про використання творів, створення умов для творчості (інклюзивна освіта, спеціальні програми, адаптовані конкурси тощо). Наприклад, дитина з аутизмом створює цифрові малюнки або анімації, які публікуються онлайн – вона є автором і має відповідні

права. Дитина з порушеннями мовлення складає музику або створює інструментальні композиції – вона має право на визнання та захист авторських прав.

Отже, дитина з особливими освітніми потребами є повноцінним суб'єктом приватних правовідносин, зокрема, цивільних, сімейних та права інтелектуальної власності. Законодавство України забезпечує рівність її прав з іншими дітьми, незалежно від наявності порушень розвитку чи потреб в адаптованих освітніх умовах. У сімейних правовідносинах така дитина має право на виховання, турботу, захист, а також на участь у вирішенні питань, що її стосуються. Батьки або опікуни виступають її законними представниками і зобов'язані забезпечити реалізацію прав та інтересів дитини. У сфері права інтелектуальної власності дитина з ООП має право бути автором твору, володіти особистими немайновими та майновими правами на результати своєї творчості. Її участь у таких правовідносинах здійснюється з урахуванням віку, рівня розвитку та за участю батьків або законних представників. Таким чином, ключовим принципом щодо правового статусу дитини з особливими освітніми потребами є принцип рівності, повага до гідності та забезпечення належного захисту її інтересів у приватноправовій сфері.

Список використаних джерел:

1. Вербовський І. Нормативно-правове регулювання організації інклюзивної освіти в Україні. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Вип. 9. 2021. С. 75–78. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/32740/1/Verbovskij.pdf>
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text>
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Косовська А. О. Нормативно-правове регулювання освіти дітей з особливими освітніми потребами. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму* : матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, яка відбулася 21–22 травня 2020 р. (Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, м. Кам'янець-Подільський). С. 174–177. URL : <https://kpd.edu.ua/wp-content/uploads/2020/08/Tezy-17.06.2020.pdf#page=174>

6. Гриневич Ю. В. Нормативно-правове регулювання інклюзивної освіти в Україні. *Modern problems in science. Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference (Prague, Czech Republic, November 09-12, 2020).* pp. 439–442. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=LOYHEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA439&ots=gmtHE7SIq7&sig=YWm7Vo tz4GQqREpOXtHSdSDJQs&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

7. Синегубов О.В. Здійснення особистих немайнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб: монографія. Харків : Золота миля, 2015. 528 с.

8. Юхта О. Г. Теоретико-правовий аналіз концептуального поняття «правовий статус дитини». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 71–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_12_18

9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

10. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.

11. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

Білоусов Юрій Валерійович,

кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩОДО ДІТЕЙ: МЕЖИ ВИКОНАВЧОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Виконання судових рішень у справах, пов'язаних із дітьми, має подвійне значення: воно є не лише етапом процесуального захисту прав, а й інструментом реалізації найкращих інтересів дитини як загального принципу сімейного права, який закріплений у Конвенції ООН про права дитини та імplementований у національне законодавство України (зокрема, ст. 3 СК України) і зобов'язує державні органи не допускати формального або надмірно процедурного підходу у справах щодо дітей.

У справах, що стосуються дітей, виконання судового рішення розглядається не просто як реалізація процесуальних норм, а як форма захисту прав і законних інтересів дитини, що підлягає особливій увазі з

боку органів виконавчої служби та суду. Верховний Суд (постанова від 26.09.2023 р. у справі № 680/764/19) наголошує, що у випадках, коли рішення може бути виконано без участі боржника, державні виконавці мають право і обов'язок вживати всіх передбачених законом заходів для його реального виконання, зокрема залучати поліцію, органи опіки та піклування, створювати виконавчі групи. Скарги боржника на спосіб виконання, якщо вони не підтверджують порушення його прав, не можуть бути підставою для визнання дій виконавців незаконними, тим більше коли ці дії спрямовані на повернення дитини до визначеного місця проживання. Верховний Суд розглядає спроби поставити формальні процедурні аргументи вище за потребу у виконанні судового рішення як небажання сприяти правосуддю та як поведінку, що фактично перешкоджає реалізації прав дитини. Верховний Суд у цій справі прямо підтверджує, що залучення органів опіки та піклування є обов'язковим при виконанні рішень про відібрання і передання дитини [2].

Під час визначення правомірності дій державного виконавця, якщо було визначено графік побачення дитини з батьком, але вона із матір'ю виїхала за кордон [1] Верховний Суд (Постанова від 05.04.2023 р. у справі № 210/529/19) дійшов висновку, що виконавець не має права змінювати спосіб виконання рішення суду, яким визначено порядок побачень батька з дитиною. Якщо в рішенні суду прямо зазначено час та місце побачень, виконавець зобов'язаний забезпечити виконання рішення саме у цих умовах, а не встановлювати нові – навіть із посиланням на надзвичайні обставини, як-от воєнний стан. Переведення спілкування у формат відеозв'язку без відповідного судового рішення було визнано незаконною зміною способу виконання судового рішення, що перевищує повноваження виконавця. Зміна способу виконання можлива виключно на підставі ухвали суду, а не постанови виконавця. Таким чином, право на виконання рішення не є абстрактним – воно передбачає конкретну, чітку і повну реалізацію встановленого судом способу участі у вихованні дитини, а будь-яке його спотворення порушує суть права на судовий захист [3].

Після того як Верховний Суд визнав незаконною зміну способу виконання рішення про побачення з дитиною (у частині заміни особистих зустрічей на відеозв'язок), державний виконавець звернувся до суду із відповідною заявою. Суд першої інстанції погодився на зміну способу виконання, враховуючи воєнний стан і перебування дитини за кордоном. Апеляційна інстанція залишила це рішення без змін. Тож та сама зміна, яку раніше виконавець неправомірно здійснив самостійно, була згодом здійснена через суд у законному порядку (Постанова Дніпровського апеляційного суду від 19.09.2023 р. у справі № 210/529/19) [5].

Інша справа стосується самого виконавчого документа як визначального документа у виконавчому провадженні. Дарницький районний суд міста Києва зобов'язав матір не чинити батькові перешкод у спілкуванні з дитиною, зокрема засобами зв'язку, участі в заходах дитини та відвідування закладів освіти. Київський апеляційний суд встановив детальний графік побачень: двічі на місяць у вихідні, святкові дні й канікули – за чітко визначеним розкладом, без присутності матері. Також було дозволено щорічний відпочинок дитини з батьком на території України, з урахуванням її здоров'я. Обоє батьків були зобов'язані не вчиняти протиправних дій чи негативних висловлювань один проти одного.

Суд першої інстанції видав виконавчий лист лише із загальною формулою зобов'язання матері не перешкоджати батькові у вихованні та спілкуванні. На підставі цього документа виконавцем було призначено окремі зустрічі (зокрема 07 червня та 09 липня 2021 р.), за результатами яких він склав акти про виконання. Батько не підписував акти, стверджуючи, що реального побачення з дитиною не відбулося, бо мати була присутня постійно. У підсумку виконавець визнав рішення виконаним, попри незабезпечення фактичного побачення у визначений судом спосіб.

Переглядаючи у порядку касаційного оскарження цю справу Верховний Суд (Постанова від 09.11.2022 р. у справі № 753/11909/21) дотримався позиції, що навіть за відсутності графіка побачень у виконавчому документі, державний виконавець не звільняється від обов'язку виконати рішення суду в повному обсязі, включно з тим, що прямо міститься в резолютивній частині судового рішення [4].

З точки зору доктрини виконавчого провадження, стикаємося з колізією між формальним змістом виконавчого листа та фактичним обсягом зобов'язань, встановлених судом. Прецедент Верховного Суду ілюструє тенденцію до функціонального тлумачення виконавчого документа – тобто тлумачення його не як ізольованого процесуального акта, а як похідного від рішення, яке він має матеріалізувати. Але така позиція викликає тривожні теоретичні питання щодо стабільності виконавчих дій, презумпції достовірності виконавчого документа та розмежування функцій суду й органів примусового виконання. Наявність розбіжностей між резолютивною частиною рішення та змістом виконавчого листа не має компенсуватися самостійним тлумаченням з боку виконавця. Це суперечить принципу правової визначеності, оскільки виконавець не є органом, уповноваженим інтерпретувати судові акти або відновлювати втрачені формулювання рішень апеляційних інстанцій.

У цьому випадку державний виконавець виконував приписи виконавчого документа, змістом яких була бездіяльність боржника,

замість зобов'язання боржника комплексу узгодженої поведінки щодо забезпечення побачень із дитиною. Відтак державний виконавець став заручником неповноцінного виконавчого документа, про зміст якого був оповіщений стягувача, але не знав і не зміг знати про його вади сам державний виконавець. Копія рішення суду, а особливо з урахуванням його корекції судом апеляційної інстанції, не повинні подаватися під час виконавчого провадження і до повноважень виконавця не входить інкорпорація судів різних інстанцій для з'ясування фінальної версії судового рішення, яке підлягає виконанню.

Лунають пропозиції запровадити спеціалізованих виконавців для справ, що стосуються прав дітей (наприклад, стягнення аліментів або виконання рішень про передачу дитини одному з батьків) [6], однак вона малопродуктивна, особливо з урахуванням специфіки організації примусового виконання і з тенденцією чи спробами урівняти в правах державних та приватних виконавців.

Справи про виконання рішень щодо особистого спілкування з дитиною, передачі дитини одному з батьків, її місця проживання — це, по суті, тривалі динамічні процеси, а не разові виконавчі акти. Формальна логіка примусового виконання, побудована навколо майнових зобов'язань, неадекватно відображає правову природу відносин батьків і дітей. Примусовість у такій сфері часто є контрпродуктивною, оскільки навіть формальне виконання акта (складання виконавчого документа, актів, винесення постанови) не гарантує фактичного досягнення результату — тобто, налагодження спілкування, передачі дитини чи забезпечення її добробуту.

Більш перспективною моделлю виглядає делегування повноважень щодо забезпечення виконання таких рішень: суду, який виніс відповідне рішення, з можливістю періодичного перегляду та адаптації порядку виконання під обставини зі встановленням судового контролю за виконанням судового рішення, службам у справах дітей чи іншим уповноваженим особами, які мають як професійні, так і організаційні ресурси для роботи з дитиною, батьками, освітнім середовищем, які здатні супроводжувати виконання судового рішення не у формі тиску, а у формі відновлення стосунку, комунікації, довіри.

Виконання судових рішень щодо дітей — це не про те, щоб «зробити все правильно» з точки зору виконавчої процедури, а про те, щоб дати реальний результат, який відповідає інтересам дитини. Очевидно, що примус як такий тут часто не працює або працює формально. Це зона, де потрібна не тільки зміна інструментів, а зміна підходу. Варто рухатися від «акта виконання» до «моделі супроводу»: з акцентом на взаємодію, стабільність, довіру, а не на фіксацію порушень. У цій сфері виконавець радше стає заручником ситуації, ніж її вирішальним гравцем. І саме тому логіка «один документ — одне

виконання» тут не спрацює. Рішення про дітей не можна віддавати на автоматичне виконання – вони потребують живого, а подекуди творчого процесу.

Список використаних джерел:

1. Бурлак М. Дії державного виконавця, якщо було визначено графік побачення дитини з батьком, але вона із матір'ю виїхала за кордон (03.07.2024). *Вища школа адвокатури*. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/diyi-derzavnogo-vikonavcia-iakshho-bulo-viznaceno-grafik-pobacennia-ditini-z-batkom-ale-vona-iz-matiriu-viyixala-za-kordon>.

2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26.09.2023 р. у справі № 680/764/19 за скаргою ОСОБА_1 на дії та рішення Новоушицької ВДВС, головного державного виконавця відділу примусового виконання рішень Управління забезпечення примусового виконання рішень у Хмельницькій області, начальника Деражнянського ВДВС, та утвореної у їхньому складі виконавчої групи. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817191>

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 05.04.2023 р. у справі № 210/529/19 за скаргою ОСОБА_1 на дії та бездіяльність державного виконавця Металургійного відділу ДВС у м. Кривому Розі Криворізького району Дніпропетровської області Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110208050>.

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 09.11.2022 р. у справі № 753/11909/21 за скаргою ОСОБА_1 на бездіяльність та незаконні дії державного виконавця Дарницького районного відділу ДВС у місті Києві Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107509962>.

5. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 19.09.2023 р. у справі № 210/529/19 за заявою державного виконавця Саксаганського відділу ДВС у місті Кривому Розі Криворізького району Дніпропетровської області Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) про зміну способу і порядку виконання рішення суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113618884>.

6. Степаненко Н. В., Кубрак Д. А. Захист прав дітей під час реалізації гарантій у виконавчому провадженні: теоретико-правове дослідження. *Legal Bulletin* 2024. С. 52–55. URL : <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/459>

Бондаренко-Зелінська Надія Леонтіївна,
*кандидатка юридичних наук, професорка, професорка кафедри
приватного права Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

СПОСОБИ ЗНИЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО НАПРУЖЕННЯ В КОМУНІКАЦІЇ З УЧАСНИКАМИ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Сім'я, як особлива форма організації буття людей, передбачає не тільки їх спільне проживання та побут разом з правами та обов'язками, а й їх тісний психоемоційний зв'язок впродовж, як правило, багатьох років. При цьому, не тільки створення, а й функціонування сім'ї часто залежить від емоційного стану членів сім'ї. Тому некероване, безперервне та прогресуюче емоційне напруження в комунікації з учасниками сімейних відносин порушує стан рівноваги, що своєю чергою може спричинити емоційне вигорання. Невипадково, як вірно вказують дослідники неспокійна, емоційно напружена атмосфера у сім'ї вимагає постійної уваги й контролю за взаємодією її членів [1, с. 54].

Війна вивела сімейні конфлікти на новий рівень: постійний триваючий стрес, травмування (як фізичне, так і ментальне) та/або інвалідизація значної кількості українців призвели до ескалації протистоянь навіть у тих ситуаціях, в яких в мирний час члени сім'ї знаходили консенсус.

Однією з вагомих причин цієї ситуації стало зростання рівня тривожності, викликане постійним страхом, що супроводжує більшість громадян останні три роки. Більшість людей стали емоційно вразливими, та почали досить гостро реагувати в конфліктах.

Очевидно, що найбільше від цієї ситуації страждають діти, які з однієї сторони самі перебувають у непростих умовах, а з іншої не можуть отримати підтримки та адекватного зворотного зв'язку від дорослих в конфліктних ситуаціях. І збільшення рівня емоційного напруження сімейних конфліктів призводить до втрати дитиною почуття захищеності та ще більшої травматизації.

Важливим ресурсом, що здатен допомогти в цій ситуації є емоційний інтелект [2]. Розуміння людиною своїх емоційних реакцій і переживань, здатність до управління емоційним станом, врахуванні емоцій та мотиваційних прагнень інших людей при побудові відносин з ними, дозволяє легше вирішувати складні життєві проблеми, розв'язувати виникаючі конфлікти та налагоджує мирне спілкування в сім'ї.

Саме за високого рівня емоційного інтелекту членів сім'ї конфлікти в їх житті вирішуються конструктивнішим шляхом, приносять менше негативних наслідків. І в багатьох випадках вибір стратегії вирішення конфліктів зокрема у подружній парі обумовлюється наявним рівнем розвитку емоційного інтелекту кожного з партнерів, їх готовністю до мирного розв'язання суперечливих ситуацій, налагодження миру й спокою в сім'ї [3, с. 54-55].

Але очевидно, що не усі громадяни мають високий рівень емоційного інтелекту. І навіть за бажання його підвищити в умовах війни не усі мають таку можливість. В такому випадку учасникам сімейних конфліктів можуть допомогти фахівці з альтернативного врегулювання конфліктів (далі – АВС), зокрема медіатори. Медіація – це примирна процедура при якій кваліфікований посередник-медіатор застосовуючи комунікаційні техніки допомагає сторонам знизити рівень емоційної напруги, провести діалог в конфлікті, знайти такий варіант врегулювання конфлікту який максимально задовільнить інтереси обох сторін учасників конфлікту. Особливо цінною допомога медіатора може бути у випадках, коли члени сім'ї із-за війни розділені кордонами і ситуація ускладнена поряд з емоціями особливостями (культурними, ментальними, релігійними) іноземної країни. Адже медіація допускає залучення іноземного співмедіатора.

Поряд з цим окремими інструментами зниження емоційного напруження можуть оволодіти і члени сім'ї.

Так, серед медіаційного інструментарію найбільш ефективними для зниження емоційного напруження є: нейтральне перефразування; «від 1 до 10», «добрі слова», фрейм та рефреймінг та ін.

Нейтральне перефразування це спосіб спілкування при якому зміст повідомлення, що використовується при комунікації формується таким чином, щоб уникнути образ, звинувачень та зобов'язань. Спілкування за допомогою нейтральних фраз не тригерує співбесідника, а отже дозволяє уникнути емоційного напруження під час діалогу.

Інструмент «від 1 до 10» дозволяє за допомогою додавання цифрового показника чіткіше донести до співбесідника важливість (вагомість) повідомлень та/або прохань. Що є особливо актуальним при спілкуванні між членами сім'ї представниками різної вікової категорії, які в повсякденному житті керуються різними цінностями.

Початок комунікації з «добрих слів» (які члени сім'ї, за бажанням, завжди можуть знайти один для одного) надає спілкуванню позитивного емоційного забарвлення вже з початку діалогу.

Ефективними є і інші інструменти, які медіатори¹ готові застосовувати для врегулювання конфліктних ситуацій під час війни.

Підсумовуючи хочеться наголосити на нагальній необхідності для українців підвищувати рівень власного емоційного інтелекту та набутті навичок застосування інструментів мирного врегулювання конфліктів. Адже ефективне та екологічне врегулювання сімейних конфліктів, особливо тих, які пов'язані з дітьми, є однією з важливих гарантій формування в майбутньому свідомої української молоді та ментально здорової нації.

Список використаних джерел:

1. Ващенко І.В., Кондрацька Л.В. Вплив сімейних конфліктів на формування феномена «Емоційне вигорання» у підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Випуск 14. С. 61-73.

2. Марчук С.В. Теоретичний аналіз поняття емоційного інтелекту в психології. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Серія Психологія. Випуск 3. С. 20-23.

3. Вінс В. А., Кобільнік С.В. Роль емоційного інтелекту у вирішенні сімейних конфліктів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Випуск 5. С.53-57.

¹ <https://www.mediation-help.com/>

Бондаренко Ольга Олегівна,

*доцентка кафедри цивільного, трудового права та права соціального
забезпечення Донецького державного університету внутрішніх справ,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Однією з важливих проблем сучасного суспільства є проблема прав дитини, адже діти – це особлива категорія громадян, які потребують особливої уваги суспільства і держави. Відповідно до ч.1 ст. 6 Сімейного кодексу України (далі – СК) дитиною визнається особа до досягнення нею повноліття [1], яке згідно ч. 1 ст. 34 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) настає з вісімнадцяти років. Отже, до досягнення цього віку фізична особа має правовий статус дитини, що відповідно вказує на те, що наявність у особи правового статусу дитини означає, що вона має відповідні права та обов'язки.

Важливим є той факт, що збройні конфлікти спричиняють непропорційний вплив на представників різних вікових груп: бойові дії та окупація супроводжуються порушенням прав та свобод дитини, серед яких право на життя, на безпеку в умовах бойових дій та війни, на освіту, на здоров'я та розвиток особистості, право бути із сім'єю, а також право на турботу і захист з боку держави [3]. Забезпечення належного рівня захисту прав дитини є складовою процесу розбудови в Україні правової, соціальної держави та входження її в загальноєвропейський простір. За таких умов питання вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням соціального захисту прав дитини є одним із пріоритетних для українського суспільства, попри військові події, економічні та соціальні негаразди. У зв'язку з цим особливого значення набуває, як елемент правового захисту, ефективне правове регулювання соціального захисту вразливої категорії, – дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено що, дитина визнається такою, що постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні.

З метою забезпечення уніфікованого підходу в розгляді питання надання відповідного статусу дітям, було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268 «Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» (далі – Порядок), який визначає механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (далі – статус). Відповідно до якого, для надання статусу законний представник дитини або у разі, коли дитина переміщується без супроводження батьків або осіб, які їх замінюють, її родичі (баба, дід, прабаба, прадід, тітка, дядько, повнолітні брат або сестра), вітчим, мачуха, представник органу опіки та піклування подають до служби у справах дітей заяву про надання статусу, згоду на обробку персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» і засвідчені в установленому порядку копії таких документів: свідоцтва про народження дитини або іншого документа, що посвідчує особу дитини; документа, що посвідчує особу заявника; документа, що підтверджує повноваження законного представника дитини (у разі коли дитина постійно проживає/перебуває у закладі охорони здоров'я, закладі освіти або іншому дитячому закладі, – документа, що підтверджує факт перебування дитини в такому закладі) або родинні стосунки між дитиною та заявником; довідки про взяття дитини на облік як внутрішньо переміщеної особи (у разі наявності); паспорта громадянина України, виготовленого у формі книжечки (у разі наявності); паспорта громадянина України або паспорта громадянина України для виїзду за кордон у формі е-паспорта або е-паспорта для виїзду за кордон (у разі наявності); витягу з реєстру територіальної громади (у разі наявності) та інші документи в залежності від обставин, що зазначені у п.3 Порядку [4]. Рішення про надання чи відмову в наданні статусу приймається органом опіки та піклування на підставі документів протягом 30 календарних днів з дати реєстрації заяви про надання статусу. Після чого інформація про статус дитини вноситься до Державного реєстру дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, основними завданнями якого є: ведення обліку дітей, які постраждали або загинули внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; накопичення інформації про шкоду, завдану пораненням, каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я дітям, які постраждали або загинули внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, а також про смерть таких дітей; інформаційне забезпечення державних органів, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб при здійсненні ними повноважень, визначених законом, у тому числі для забезпечення надання соціального захисту та інших гарантій, передбачених цим Законом та іншими актами законодавства; облік інформації, необхідної

для подання заяв та позовів до судових органів та до міжнародного Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України [5].

Але які ж «переваги» надає отримання особою відповідного статусу? На який соціальний захист та підтримку вона може розраховувати?

На даний момент у законодавстві для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів передбачена система заходів соціального захисту та підтримки дітей які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Відповідно до ст.18 Закону України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат» до неї відносимо: надання компенсації за шкоду життю та здоров'ю дитини та надання невідкладної проміжної компенсації за шкоду життю та здоров'ю дитини у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України; надання соціальних послуг відповідно до оцінювання потреб дитини/сім'ї; здійснення соціальної роботи відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»; надання медичної, психологічної, психіатричної, реабілітаційної допомоги; надання психолого-педагогічних, корекційних послуг та соціально-психологічної реабілітації; надання послуг з оздоровлення та відпочинку; створення безпечного освітнього середовища, організацію здобуття освіти, освітнього процесу, забезпечення державних гарантій; забезпечення пільгового харчуванням під час отримання освіти та ін.

Отже, як висновок можемо сказати, що законодавчі ініціативи та прийняття відповідних нормативно-правових актів регулюючих надання статусу дитини війни є позитивним кроком у врегулюванні зазначеної проблеми. Але бачимо, що на практиці на постійній основі пільг, окрім безоплатного харчування в закладах освіти, дитина, яка постраждала від збройної агресії та отримала відповідний статус, не отримує. Що в свою чергу є негативним явищем, так як діти, потребують постійної підтримки з боку держави, та впровадження дієвого фінансування засобів забезпечення соціального захисту дітей, які постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

2. Цивільний кодекс : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 1 січ. 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

3. Наливайко Л. Р. Правовий статус дитини, яка постраждала від війни. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Розділ II. конституційне право; муніципальне право. ДВНЗ «УжНУ», Ужгород, 2024. №4 С. 77–81. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/69644>

4. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова КМУ від 5.04.2025 р. №268 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>

5. Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат : Закон України № 3999-IX від 08.10.2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text>

Ватрас Володимир Антонович,
*професор кафедри приватного права Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова,
доктор юридичних наук, професор*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ДИТИНИ НА НАЛЕЖНЕ СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Право дитини на належне сімейне виховання є фундаментальним аспектом забезпечення її гармонійного розвитку та соціалізації. Сімейне виховання забезпечує дитині емоційну підтримку, моральні цінності та соціальні навички, необхідні для успішної інтеграції в суспільство. В умовах сучасного світу, де соціальні та економічні виклики стають дедалі складнішими, роль сім'ї у вихованні дитини набуває особливого значення. Важливо, щоб держава створювала умови для підтримки сімей, забезпечуючи доступ до якісної освіти, медичних послуг та соціального захисту. Належне сімейне виховання сприяє формуванню у дитини почуття безпеки та довіри, що є основою для її подальшого розвитку. Право дитини на належне виховання закладено в основу її правового статусу та є вихідним положенням правового регулювання відносин батьків та дітей. Кожна

дитина, яка народжується, наділяється правом на сімейне виховання як невід'ємним від її особистості суб'єктивним правом, яке виникає разом з визнанням дитини суб'єктом права, тобто з моменту її народження. Батьки здійснюють своє право на особисте виховання дітей, забезпечуючи тим самим реалізацію права дитини на отримання належного сімейного виховання перед іншими його формами – усиновленням, встановленням над дітьми опіки та піклування, поміщенню в прийомну сім'ю, патронату [1, с. 30, 99-100]. У зв'язку із цим, забезпечення права дитини на належне сімейне виховання є важливим завданням як батьків дитини, так і держави в особі Верховної Ради України як єдиного законодавчого органу, уповноваженого визначати основні засади регулювання сімейних відносин, в тому числі правовідносин між батьками та дітьми; суду, органів опіки та піклування, інших органів захисту сімейних прав та інтересів батьків та дітей.

У сімейному законодавстві України право дитини на належне сімейне виховання згадується у ст. 152 Сімейного кодексу, відповідно до якого право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом, а дитина має право: противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї; звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій; звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років [2]. Поняття «право на належне сімейне виховання» у Сімейному кодексі України немає, а визначено лише гарантії забезпечення цього права – захист цього права з боку суду, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, в тому числі з ініціативи самої дитини. В той же час, у ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» визначено, що батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці [3]. Вище зазначені правомочності на нашу думку і складають зміст права дитини на належне сімейне виховання.

Якщо проаналізувати сімейно-правову доктрину, можемо констатувати дискусійність у питанні визначення правової природи права дитини на належне сімейне виховання. Останнє взагалі може не визначатися як самостійне сімейне право дитини.

Так, частина вчених визначає право дитини на належне сімейне виховання як елемент іншого сімейного права дитини. Наприклад, О.О. Пунда визначає право на належне сімейне виховання (у

авторському визначенні – «право на сімейне виховання») як елемент права іншого сімейного права дитини – права жити і виховуватися у сім'ї поруч із такими елементами як права дитини: право знати своїх батьків, право на піклування з боку батьків, право на виховання дитини власними батьками, на забезпечення її інтересів та всебічний розвиток, на повагу до її людської гідності [4]. Тієї ж думки притримується Д. І. Сидоренко, який також відносить право на належне сімейне виховання до змісту права дитини жити і виховуватися у сім'ї [5]. На думку Л. А. Ольховик, право на належне сімейне виховання (в її визначенні «право на належний догляд і турботу») є складовою права дитини на виховання поруч із такими складовими як право дитини на спілкування із членами сім'ї, право дитини на забезпечення своїх інтересів, право дитини на проживання в сім'ї, право дитини на повагу, право дитини на батьківське розуміння [6, с. 109-115]. Втім, у пізніших дослідженнях науковиця не визначає права дитини на належне сімейне виховання як окремий елемент більшого права, а визначає його як складову права дитини виховуватися у сім'ї як правомочності права дитини на сім'ю [7, с. 113]. Право на належне сімейне виховання визначається складовою права на сімейні форми виховання у наукових працях Л. В. Грицишиної [8, с. 142].

З іншого боку, у доктрині сімейного права поширеною є наукова позиція щодо самостійності права дитини на належне сімейне виховання. Зокрема, на думку О. В. Мельник, право дитини на належне сімейне виховання – це закріплене у законодавстві особисте немайнове право дитини, що передбачає можливість вільно та всебічно формувати свою особистість у сімейному оточенні, здобувати життєві орієнтири відповідно до загальнолюдських цінностей, норм права та суспільної моралі [9, с. 42]. Як окреме сімейне право дитини визначає право дитини на належне сімейне виховання й Л. В. Красицька [10, с. 91], О. Ю. Черняк [11, с. 64] та В. В. Маковецька [12, с. 50]. Остання важливим елементом права дитини на належне сімейне виховання визначає право на захист цього права

На підставі вище викладеного можемо зазначити наступне. Забезпечення права дитини на належне сімейне виховання є важливим завданням як батьків дитини, так і держави в особі Верховної Ради України як єдиного законодавчого органу, уповноваженого визначати основні засади регулювання сімейних відносин, в тому числі правовідносин між батьками та дітьми; суду, органів опіки та піклування, інших органів захисту сімейних прав та інтересів батьків та дітей. Зміст права дитини на належне сімейне виховання складають обов'язки батьків щодо виховання дитини, спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини, можливість захисту її прав з боку батьків, суду, інших органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, в тому числі з ініціативи самої дитини. У сімейно-правовій доктрині право дитини на належне сімейне виховання визначається як складова елемент іншого сімейного права дитини – права жити і виховуватися у сім'ї, права на виховання, права на сім'ю, або як самостійне сімейне право. На нашу думку, справедливим є другий підхід, зважаючи на поіменованість цього права у сімейному законодавстві, обумовленість цього права обов'язком батьків забезпечити виховання дитини, її фізичний та духовний розвиток, а також найкращих інтересів дитини.

Список використаних джерел:

1. Резцова О. В. Права та обов'язки батьків щодо виховання дитини в сімейному праві України. Дис. ... докт.філ. Спец. 081 – Право. Київ, 2021. 214 с.
2. Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 року (із наступними змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року (із наступними змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
4. Пунда О. О. Право на сімейне виховання та проблеми його здійснення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2005. № 1. С. 111–115.
5. Сидоренко Д. І. Право дитини жити та виховуватися у сім'ї: питання змісту та реалізації. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2024. № 13. URL : <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-13-01-09/2024-13-01-09>.
6. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : монографія. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 173 с.
7. Ольховик Л. А. Зміст права дитини на сім'ю. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 110–113.
8. Грицишина Л. В. Здійснення права на сімейні форми виховання в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 139-143.
9. Мельник О. В. Зміст особистого немайнового права усиновленої дитини на належне сімейне виховання. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Випуск 6. С. 39–43.
10. Красицька Л. В. Про право дитини знати своїх батьків. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, (м. Харків, 24 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок

Всеукр. громад. організації «Асоц. цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2019. С. 90–93.

11. Черняк О. Ю. Принцип пріоритету сімейного виховання дитини та його вплив на сімейні правовідносини. *Юридичний бюлетень*. 2021. Випуск 19. С. 62–68.

12. Маковецька В. В. Поняття права на захист права на належне батьківське виховання: цивільно-правовий контекст. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 1 (63). С. 50–54.

Велічко Денис Миколайович,

*здобувач освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені
Леоніда Юзькова*

Гонорар успіху: доцільність застосування в Україні

У вітчизняній юридичній практиці домовленість про «гонорар успіху» між адвокатом та клієнтом є звичною. Проте, коли постає питання про відшкодування цих коштів як частини судових витрат, виникають складнощі. Аналіз практики Верховного Суду є необхідним для розуміння того, як суди оцінюють правомірність такого відшкодування.

Щодо рішення Верховного Суду у справі №906/462/22, в ньому відображено підхід суду до питання відшкодування «гонорару успіху» в контексті розподілу судових витрат. У цій справі між Товариством та адвокатом було укладено договір про надання правничої допомоги, який охоплював широкий спектр юридичних послуг. Додатковою угодою сторони визначили загальний розмір гонорару, який включав фіксовану суму та окремо визначений «гонорар успіху», що підлягав виплаті після набрання законної сили рішенням суду на користь клієнта. Товариство звернулося до суду з вимогою про відшкодування витрат на правову допомогу, включаючи суму «гонорару успіху». Однак, суди попередніх інстанцій, з чим погодився і Верховний Суд, відмовили у стягненні саме цієї частини гонорару. На мою думку, абсолютно правильно, що Верховний Суд не дозволив автоматично стягнути цей «гонорар успіху». Справедливо, коли розглядають, скільки насправді було витрачено зусиль та чи потрібні були ці витрати для самої справи. Просто вимагати гроші за угодою між адвокатом і клієнтом, не дивлячись на реальний внесок адвоката і складність справи, – це могло б призвести до якихось нечесних ситуацій, коли одна сторона змушена

покривати не зовсім обґрунтовані витрати іншої [1]. Верховний Суд, посилаючись на попередню практику Великої Палати Верховного Суду у справі №904/4507/18, наголосив на тому, що домовленості між адвокатом та клієнтом щодо оплати, включаючи «гонорар успіху», не є автоматично обов'язковими для суду при вирішенні питання про розподіл судових витрат. Суд зобов'язаний оцінювати фактично понесені витрати та їх необхідність для розгляду справи. У даній справі судом апеляційної інстанції, з висновками якого погодився Верховний Суд, було визнано, що «гонорар успіху» не був необхідним для розгляду справи в суді першої інстанції. Враховуючи практику Європейського суду з прав людини та власні правові висновки, Верховний Суд підтримав рішення про відмову у відшкодуванні цієї частини витрат, підкресливши, що відшкодування витрат на правову допомогу не повинно призводити до надмірного збагачення сторони, на користь якої вони стягуються, і не може слугувати додатковим джерелом доходу. Як на мене, в рішенні Великої Палати Верховного Суду є дуже правильна думка. З одного боку, адвокат з клієнтом можуть домовитися про що завгодно, в тому числі й про «гонорар успіху» – це їхні особисті домовленості. Але коли постає питання про те, щоб інша сторона за це платила, тут вже має втрутитися суд і розібратися, чи це справедливо. Не можна просто перекладати будь-які домовленості на плечі іншої сторони. Суд має бути незалежним і вирішувати, які витрати є дійсно обґрунтованими для справи. Тобто, особиста угода – це одне, а офіційне рішення суду про відшкодування – зовсім інше [2]. Зокрема, у справі № 910/3547/21 Верховний Суд відмовив у стягненні значної суми гонорару успіху, визнавши її неспівмірною з обсягом роботи, виконаної адвокатом на касаційній стадії, де правова позиція клієнта вже була сформована. Суд наголосив, що відшкодування таких витрат за відсутності достатнього обґрунтування може мати надмірний характер та не відповідати критерію розумності. У цій справі суд частково задовольнив вимогу про відшкодування витрат на правничу допомогу, визнаючи обґрунтованими погодинні витрати, але відхиливши значну частину гонорару успіху. Я вважаю, щодо цієї справи № 910/3547/21 полягає в наступному: сам факт укладення угоди про «гонорар успіху» не є безумовною підставою для його стягнення в якості судових витрат. Верховний Суд цілком обґрунтовано підійшов до оцінки фактичного обсягу робіт, виконаних адвокатом, особливо на касаційній стадії. Враховуючи, що на цьому етапі правова позиція клієнта вже була в значній мірі сформована, вимога про стягнення значної суми гонорару успіху могла бути визнана неспівмірною докладеним зусиллям. Таким чином, часткове задоволення вимоги про відшкодування витрат на правничу допомогу, з акцентом на обґрунтованість погодинних витрат, відображає прагнення суду до

дотримання критерію розумності та недопущення надмірного збагачення однієї зі сторін за рахунок іншої при розподілі судових витрат. На мою думку, такий підхід є балансованим та відповідає принципам справедливості судового процесу [3]. У контексті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а саме статті 30, яка визначає гонорар як форму винагороди адвоката, домовленості між адвокатом та клієнтом щодо оплати правничої допомоги, включаючи й гонорар успіху, є легітимними. Однак, як демонструє судова практика, зокрема позиція Верховного Суду, компенсація такого гонорару у складі судових витрат не є автоматичною. Суд, керуючись принципами розумності, обґрунтованості та співмірності витрат, має право оцінювати фактично надані адвокатом послуги та їх необхідність для розгляду справи. Відповідно до цього, хоча адвокат і клієнт вільні у визначенні розміру гонорару, включаючи умови його виплати у разі досягнення певного результату, при вирішенні питання про відшкодування судових витрат суд враховуватиме обсяг виконаної роботи, складність справи та обґрунтованість заявленої до відшкодування суми, а також етичні аспекти адвокатської діяльності, щоб запобігти надмірному збагаченню однієї із сторін. Моя думка: Те, що закон визнає гонорар, включаючи «гонорар успіху», як одну з форм оплати праці адвоката – це добре. Адвокати мають право отримувати винагороду за свою роботу, і така форма може бути стимулюючою. Але, як показує практика Верховного Суду, це не означає, що хтось інший, крім клієнта, автоматично має за це платити. Суд правильно підходить до питання, коли аналізує обсяг виконаної роботи, складність справи і те, наскільки обґрунтована сума, яку вимагають до відшкодування. Такий підхід допомагає уникнути зловживань і забезпечити справедливість у судових витратах [4]. Концепція гонорару успіху (contingency fee у США та обмежений Erfolgshonorar у Німеччині) порізно відображена в законодавстві цих країн порівняно з Україною. У Сполучених Штатах, як зазначалося, contingency fee є поширеною практикою, особливо в цивільних справах. Адвокат та клієнт укладають угоду, за якою гонорар адвоката залежить від успішного результату справи та становить певний відсоток від присудженої суми. Така система має на меті забезпечити доступ до правосуддя для осіб, які не можуть дозволити собі оплату юридичних послуг на погодинній основі. Проте, існують законодавчі та етичні обмеження щодо розміру таких гонорарів [6]. У Німеччині ж діє протилежний принцип: гонорар успіху, як правило, заборонений для забезпечення незалежності адвоката та уникнення конфлікту інтересів. Лише у виняткових випадках, за певних умов та з дозволу суду, може бути погоджено гонорар, що залежить від результату [5]. Щодо України, то ситуація є дещо відмінною. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визнає право

адвоката на отримання гонорару, включаючи й гонорар успіху, як форму винагороди за надану правничу допомогу. Таким чином, домовленість між адвокатом та клієнтом про виплату гонорару у разі досягнення певного результату є легітимною. Проте, на відміну від США, де такий гонорар є основним способом оплати в певних категоріях справ, в Україні він не є настільки поширеним і його компенсація як частини судових витрат не є автоматичною. Як демонструє практика Верховного Суду, суди при вирішенні питання про розподіл судових витрат оцінюють фактично понесені витрати на правову допомогу, їх необхідність, розумність та співмірність наданим послугам. Гонорар успіху може бути відшкодовано лише в тій частині, яка, на думку суду, відповідає цим критеріям. Таким чином, українське законодавство займає проміжну позицію між американською моделлю, яка широко допускає гонорар успіху, та німецькою, яка його в основному забороняє, надаючи суду дискреційні повноваження щодо його відшкодування в контексті судових витрат. Розглянувши підходи США, Німеччини та України щодо гонорару успіху, можна відзначити цікаву еволюцію правового регулювання. Американська модель, з її широким застосуванням contingency fee, спрямована на забезпечення доступу до правосуддя для всіх верств населення. Німецька ж система, майже повністю забороняючи гонорар успіху, наголошує на незалежності адвоката. Україна, як видається, обрала збалансований шлях, законодавчо закріпивши можливість такого гонорару, але залишивши за судом право контролю за його обґрунтованістю при відшкодуванні судових витрат. Такий підхід дозволяє врахувати як інтереси клієнтів, так і принципи чесної адвокатської практики.

Отже, законодавство України визнає право адвоката на отримання винагороди у вигляді гонорару успіху, на практиці його компенсація як частини витрат на правничу допомогу є питанням неоднозначним. Суди, зокрема Верховний Суд, ретельно аналізують такі витрати на предмет їх розумності, обґрунтованості наданим послугам і складності справи, не погоджуючись автоматично з будь-якою сумою, зазначеною в договорі між адвокатом і клієнтом. На відміну від США, де гонорар успіху є поширеною практикою для забезпечення доступу до правосуддя, особливо в цивільних справах, Німеччина дотримується протилежного підходу, майже повністю забороняючи його для збереження незалежності адвокатів. Таким чином, українська модель займає проміжну позицію, надаючи можливість для використання гонорару успіху, але контролюючи його обґрунтованість у контексті судових витрат. Незважаючи на те, що адвокати можуть домовлятися про гонорар успіху, його відшкодування за рахунок іншої сторони в судовому порядку не є гарантованим та

залежить від об'єктивного рішення суду з урахуванням усіх обставин та правових норм, а також етичних аспектів чесності такої винагороди.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду 17 січня 2024 року (справа № 906/462/22). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105178026>
2. Ухвала Верховного Суду 24 червня 2019 року (справа № 904/4507/18). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82567740>
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду 15 вересня 2022 року (справ № 910/294/21). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96498701>
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. №5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
5. Gesetz über die Vergütung der Rechtsanwältinnen und Rechtsanwälte. Ausfertigungsdatum 05.05.2004. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/rvg/BJNR078800004.html>
6. Model Rules of Professional Conduct, created by the American Bar Association in 1983. URL : <https://www.americanbar.org/groups/professional/>

Воробель Уляна Богданівна,

*старша викладачка кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ докторка
філософії в галузі права, доцентка*

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України (ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства»). Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком

батьків є забезпечення інтересів своєї дитини (ч. 3 ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства») [1].

Згідно з ч. 1, 2 ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» на кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами [1].

У ч. 1 ст. 9 Конвенції про права дитини передбачено, що держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в найкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини [2].

Відповідно до ч. 2, 4 ст. 29 Цивільного кодексу України місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна [3].

Сімейним кодексом України (далі – СК України) встановлено право батьків на визначення місця проживання дитини. Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою (ст. 160 СК України).

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між

ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини.

Якщо орган опіки та піклування або суд визнає, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, на вимогу баби, діда або інших родичів, залучених до участі у справі, дитина може бути передана комусь із них. Якщо дитина не може бути передана жодній із цих осіб, суд на вимогу органу опіки та піклування може постановити рішення про відібрання дитини від особи, з якою вона проживає, і передавання її для опікування органу опіки та піклування (ст. 161 СК України) [4].

Європейський суд з прав людини приділяє велику увагу справам, пов'язаним з визначенням місця проживання дитини, а також з реалізацією права на спілкування з нею не тільки батьків, але й інших родичів: дідусів, бабусь. Принцип 6 Декларації прав дитини, проголошеної Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. передбачає, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і в усякому разі в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. Як впливає з правової позиції Європейського суду з прав людини, викладеної в пункті 95 постанови від 8 квітня 2004 р. у справі «Хазе проти Німеччини», сам по собі той факт, що дитина може бути поміщена в більш сприятливе для її виховання середовище, не виправдовує примусові заходи щодо відібрання її у біологічних батьків; потрібна наявність інших обставин, які свідчать про необхідність такого втручання у право батьків на сімейне життя разом з їхньою дитиною, яке закріплене у статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Європейський суд з прав людини зауважує, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків (рішення від 07 грудня 2006 року у справі «Хант проти України», заява № 31111/04) [5].

Отож, Європейський суд з прав людини підкреслює, що інтереси дитини повинні мати першочергове значення, а втручання у сімейне життя має бути виправданим лише у разі існування загрози чи серйозної необхідності, однак важливим є баланс між правами батьків та добробутом дитини.

Верховний Суд зазначив, що здебільшого потреба у втручанні держави шляхом вирішення судами спорів між батьками щодо визначення місце проживання дітей або участі одного з батьків у їх вихованні зумовлена поведінкою самих батьків та їх небажанні віднайти порозуміння між собою в позасудовому порядку в найкращих інтересах дітей [6].

Розглядаючи питання про визначення місця проживання дитини, зокрема в умовах воєнного стану, необхідно брати до уваги, що мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі між собою. Чинним законодавством визначено, що розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. Ці справи розглядаються судом у порядку загального позовного провадження (не можуть бути розглянуті у порядку спрощеного позовного провадження), оскільки необхідною є стадія підготовки до судового розгляду, проведення примирних процедур, заслуховування пояснень батьків дитини та думки самої дитини, коли вона здатна її висловити тощо. Сторонами є, як правило, батьки дитини. У випадках, коли дитина має сталі емоційні та сімейні зв'язки з бабою, дідом, вони можуть, керуючись, зокрема статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, наполягати на визначенні місця проживання дитини з ними [7].

В усіх рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинно мати першочергове значення. Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть перевищувати інтереси батьків.

При вирішенні питань про місце проживання дитини у випадку, коли її батьки проживають окремо необхідно дотримуватися принципу забезпечення найкращих інтересів дітей, обумовлених необхідністю забезпечити дитині повний і гармонійний фізичний, розумовий, духовний, моральний і соціальний розвиток, а також необхідний для такого розвитку рівень життя. Перевага в матеріально-побутовому стані одного з батьків не є вирішальною умовою [8].

Окрім цього, при вирішенні таких спорів доцільно та правильно керуватися виключно інтересами дитини, судам передусім потрібно впевнитися, що саме той з батьків, на чию користь буде прийнято рішення, створить для дитини належні умови для її морального, духовного та фізичного розвитку [9].

Також при розгляді справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах [10].

Отож, Верховний Суд у своїх постановках зазначає, що під час винесення рішень суди мають враховувати низку обставин, зокрема:

1) ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків;

2) особиста прихильність дитини до кожного з них;

3) вік дитини, стан її здоров'я;

4) сталі соціальні зв'язки дитини;

5) місце навчання дитини;

6) її психологічний стан;

7) бажання дитини на проживання з одним із батьків;

8) особисті якості батьків;

9) відносини, які існують між кожним із батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки по відношенню до дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним із батьків і дитиною);

10) можливість створення дитині умов для виховання та розвитку;

11) безпечне для життя дитини середовище.

Верховний Суд неодноразово у своїх постановках відзначає, що сімейні спори, які стосуються інтересів дітей та їхніх батьків, необхідно розглядати з урахуванням принципів правового статусу дитини, які закріплені у Конвенції про права дитини, зокрема, при ухваленні всіх рішень, що стосуються дітей, їх найкращі інтереси мають першорядне значення і повинні повністю й ефективно дотримуватися, держава має позитивні зобов'язання щодо дітей, щоб будь-які вжиті заходи ніколи не шкодили їхньому здоров'ю та розвитку (забезпечує у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини) (статті 3, 6). З огляду на введення воєнного стану в Україні, вирішуючи спори, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя [11, 12].

Однак, сам факт запровадження на території України воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків. Водночас обставини, пов'язані із безпекою дитини та наслідками бойових дій є істотними, підлягають встановленню та оцінці судом. При вирішенні спору про місце проживання дитини під час воєнного стану суди мають оцінювати всі обставини справи в їх сукупності, застосовувати гнучкі підходи до

ухвалення рішення у справі з урахуванням найкращих інтересів дитини, баланс між інтересами дитини та правами батьків на її виховання [6].

Отож, Верховний Суд, розглядаючи справи про визначення місця проживання дитини, послідовно вказує на необхідність комплексної оцінки обставин кожної справи, наголошуючи на: індивідуальному підході, дотриманні принципу рівності прав і обов'язків обох батьків, переважанні не формальних умов, а реального забезпечення повноцінного розвитку дитини.

Окрім цього, Верховний Суд висловлює позицію, що воєнний стан не є автоматичною підставою для передачі дитини одному з батьків, однак обставини небезпеки, обстрілів, евакуації – істотні і підлягають оцінці судом. При визначенні місця проживання дитини, судам слід враховувати безпекову ситуацію, доступ до освіти, медичних послуг та психоемоційний стан дитини.

Список використаних джерел:

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
2. Конвенція про права дитини : міжнародно-правовий акт від 20.11.1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
5. Сучасні виклики та актуальні проблеми захисту прав та інтересів дітей у цивільних та сімейних справах в умовах воєнного стану: презентація судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, кандидата юридичних наук, доцента Алли Олійник. С. 21.
6. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 17 травня 2023 року у справі № 750/843/21 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110999325>
7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 01 грудня 2021 року у справі № 356/417/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101913161>
8. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16 червня 2020 року у справі № 463/2991/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89824959>
9. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 22 березня 2023 року у справі № 757/13688/21 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747403>

10. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 01 березня 2023 року у справі № 643/16285/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109364439>

11. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893173>

12. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 червня 2023 року у справі № 760/31518/21 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111553907>

Вергун Володимир Андрійович,
здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної
діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ,
Грабар Наталія Михайлівна,
доцентка кафедри цивільно-правових дисциплін,
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної
діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидатка юридичних наук

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ВИСЛОВЛЕННЯ ДУМКИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

Однією з ключових засад у сфері правосуддя щодо дітей є дотримання так званого принципу «найкращих інтересів дитини», який визначає зміст, тлумачення та практичне застосування норм права у спорах, що стосуються неповнолітніх. Цей принцип є не лише морально-етичним орієнтиром, а й юридичним імперативом, закріпленим у низці міжнародних документів, насамперед у Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 [1], а також у законодавстві України. У центрі уваги суду при вирішенні сімейних і цивільних спорів має бути дитина як автономний суб'єкт права, чиї потреби, думка і безпека мають пріоритет над інтересами дорослих сторін.

Актуальність дослідження зумовлена поширеністю судових спорів у сфері сімейних правовідносин, які виникають унаслідок розірвання шлюбу, конфліктів між батьками чи законними

представниками дитини. У таких справах визначальним має бути підхід, орієнтований не на формальну рівність сторін або їхні майнові можливості, а на глибоку оцінку того, що справді відповідає інтересам дитини у кожній конкретній ситуації. З огляду на європейський курс України, особливого значення набуває врахування практики Європейського суду з прав людини, який неодноразово наголошував на пріоритетності найкращих інтересів дитини в судовому процесі.

Незважаючи на нормативне закріплення цього принципу, в практиці цивільного судочинства спостерігаються серйозні труднощі із його реалізацією. Відсутність уніфікованих підходів до визначення «найкращих інтересів дитини», формалізм у діях органів опіки та піклування, обмежене врахування думки самої дитини, а також переоцінка матеріального фактору у справах щодо місця проживання чи опіки. Усе це знижує ефективність судового захисту та створює ризики для забезпечення справжніх інтересів дитини. Вирішення цих проблем потребує не лише удосконалення законодавства, а й зміни підходів до тлумачення й застосування принципу найкращих інтересів дитини в цивільному судочинстві.

Згідно з положеннями ст. 12 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, держави-учасниці зобов'язані гарантувати кожній дитині, яка здатна висловити власну думку, право вільно її висловлювати з усіх питань, що стосуються її життя [1]. Ця норма покликана забезпечити активну участь дитини в процесі прийняття рішень, що прямо впливають на її права та інтереси, зокрема у цивільному судочинстві, де думка дитини має бути не лише вислухана, а й оцінена як юридично значуща обставина.

Відповідно до положень міжнародного права, зокрема Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996, дитина, яка має достатній рівень розуміння згідно з національним законодавством, має право бути поінформованою, отримувати консультації, висловлювати власну думку, а також розуміти наслідки реалізації цієї думки чи рішення суду. Положення ст. 6 цієї Конвенції зазначає, що перед ухваленням рішення у справі, яка стосується дитини, суд зобов'язаний надати їй можливість висловитися, безпосередньо або через представника. Це підкреслює, що дитина визнається суб'єктом, з думкою якого необхідно рахуватись при вирішенні юридично значущих питань [2].

Ідея забезпечення права дитини на участь у вирішенні питань, що стосуються її життя, знайшла своє закріплення і в національному законодавстві України. Так, у Сімейному кодексі України від 10.01.2002 № 2947-III наголошується, що дитина має право бути заслуханою не лише батьками чи членами родини, а й посадовими особами під час розв'язання важливих для неї питань. У разі виникнення спорів щодо

виховання, місця проживання, позбавлення або поновлення батьківських прав, а також управління майном дитини, її думка повинна враховуватись, якщо вона здатна її сформулювати [3].

Аналогічний підхід закріплений і в Законі України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III, який вимагає обов'язкового заслуховування побажань дитини у ситуаціях, що можуть призвести до її розлучення з батьками або суттєво вплинути на її життєві обставини. Таке правове регулювання демонструє поступовий перехід від формального підходу до визнання дитини як активного учасника цивільного процесу, що відповідає міжнародним стандартам захисту прав дитини [4].

Також, варто акцентувати увагу на процесуальному аспекті. Зокрема, відповідно до ст. 45 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 № 1618-IV, малолітня або неповнолітня особа під час судового провадження має право безпосередньо або через законного представника висловлювати власну позицію та отримувати необхідну допомогу для її реалізації. Додатково, дитина має право через свого представника отримувати повну інформацію про хід судового розгляду, а також здійснювати інші процесуальні дії, передбачені міжнародними договорами, які були ратифіковані Україною і мають обов'язкову юридичну силу [5].

Підтвердженням наведених положень слугує практика Верховного Суду України, зокрема Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі № 300/908/17. У своєму правовому висновку Суд підкреслив, що судовий орган зобов'язаний роз'яснити малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника, якщо це відповідає інтересам дитини та вона за віком і станом здоров'я здатна усвідомити їх значення. Водночас дитина, яка має можливість висловити власну думку, повинна бути заслухана під час розгляду спорів між батьками або іншими особами щодо її виховання, місця проживання, зокрема у справах про позбавлення або поновлення батьківських прав, а також у спорах, що стосуються управління її майном [6].

У цьому контексті важливо звернути увагу, що думка дитини не завжди має бути вирішальним фактором у судовому розгляді, оскільки вона може бути обумовлена емоційним станом або впливом зовнішніх обставин. Зокрема, реалізація права дитини на вільне висловлення думки повинна співвідноситися з іншими обставинами, які суд має враховувати при прийнятті рішення. Так, у постанові Верховного Суду від 13 липня 2022 року у справі № 705/3040/18 наголошується, що «висловлена дитячою особою думка не є єдиною підставою для прийняття рішення про позбавлення батьківських прав, оскільки така

думка не завжди відповідає інтересам дитини і може бути сформована під впливом зовнішніх чинників, яким дитина, з огляду на свій вік, не здатна надати адекватну оцінку» [7].

Як слушно зазначає суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Ольга Ступак, право дитини бути почутою в судовому розгляді сімейних справ є важливою складовою процесуального права. Європейський суд з прав людини наголошує, що хоча ст. 8 Конвенції про захист прав людини не встановлює конкретних процедурних норм, дитина повинна бути належним чином залучена до прийняття рішень, які стосуються її сімейного та приватного життя. У справах *Sahin v. Germany* та *Sommerfeld v. Germany* чітко визначено, що дитина має бути не просто об'єктом рішень, а суб'єктом, чия думку слухають і враховують задля захисту її інтересів [8, с. 99].

Залежно від віку і рівня зрілості, суд може обмежитися висновками експертів, але для дітей старшого віку ЄСПЛ віддає перевагу їх особистому заслуховуванню. Це відповідає сучасним міжнародним стандартам, які відкидають уявлення про дітей як власність батьків і визнають їх повноправними учасниками процесу прийняття рішень у справах, що безпосередньо їх торкаються.

Отож, підводячи підсумки, варто зосередити увагу на тому, що забезпечення права дитини висловлювати свою думку в судовому процесі є важливою складовою захисту її інтересів, що закріплено як у міжнародному, так і в національному законодавстві. Суд має не лише надати дитині можливість бути почутою, але й ретельно враховувати її думку з урахуванням віку, рівня зрілості та конкретних обставин справи. Водночас думка дитини не може бути єдиною підставою для прийняття рішень, оскільки вона може бути під впливом емоцій або зовнішніх факторів, тому суд повинен оцінювати її у комплексі з іншими доказами, керуючись найкращими інтересами дитини. Судова практика підтверджує необхідність такого збалансованого підходу. Для подальшого вдосконалення правового механізму важливо посилювати процесуальні гарантії реалізації права дитини на висловлення думки і підвищувати компетентність суддів у цьому питанні, дотримуючись принципу найкращих інтересів дитини як основи сучасного правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини. Міжнародний документ від 20.11.1989 р.. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
2. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. Міжнародний документ від 25.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#o57.

3. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

5. Цивільний процесуальний : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду 12.01.2022 у справі № 640/15771/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102562594>.

7. Постанова колегії суддів Першої судової палати КЦС ВС від 13.07.2022 у справі № 705/3040/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105359259>.

8. Ступак О. Урахування думки дитини в цивільно-процесуальній процедурі забезпечення її найкращих інтересів: прикладний аспект. *Слово національної школи суддів України*. № 3 (44). 2023. С. 94–109.

Галаш Андрій Анатолійович,

*аспірант Хмельницького університету управління та права імені
Леоніда Юзькова*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВА БАТЬКІВ ЩОДО УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ ДИТИНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄС

Визначення поняття, правової природи та особливостей здійснення сімейних батьківських прав майнового та немайнового характеру є важливим аспектом доктрини сімейного права, що неодноразово викликав дискусії та різне розуміння. У законодавстві України та держав Європейського Союзу існують різні підходи до цього питання, які відображають особливі культурні та правові традиції кожної країни. Одним із таких сімейних прав, відомих ще в часи римського приватного права є право батьків здійснювати управління майном малолітньої чи неповнолітньої дитини. Остання в силу своїх вікових особливостей нездатна самостійно розпорядитися належним їй майном, а тому в цивільному праві й виник інститут цивільної дієздатності; останньою дитина звичайно володіє, однак не в повному обсязі; саме батьки здійснюють функцію представництва її інтересів, не тільки у суді, а й у правовідносинах, що виникають у зв'язку із розпорядженням майном, що належить дитині на праві власності. При цьому, таке право є не просто сімейним правом батьків, воно по суті є й

їх обов'язком. У сімейно-правовій доктрині право управління майном дитини розглядається як окреме право батьків і дітей на майно; його зміст полягає в здійсненні батьками та/або органами опіки та піклування юридичних та/або фактичних дій щодо реалізації (забезпечення) і охорони права власності і обмежених речових прав дитини на майно в межах визначених законодавством України; також право управління майном дитини можна розглядати як елемент правомочності права користування і права розпорядження [1, с. 122]; як комплекс дій, спрямованих насамперед на його збереження, забезпечення можливості користування ним самим власником або іншою особою, а в окремих випадках – у можливості одержання доходу [2, с. 375]; як діяльність, яка спрямована на здійснення її суб'єктивних прав та виконання обов'язків, зокрема правомочностей володіння, користування та розпорядження належним малолітній особі майном в обсязі, встановленому законом та не призводить до зменшення чи обмеження чи звуження прав малолітньої дитини щодо належного їй на праві власності майна [3, с. 107].

З одного боку, відповідно до ст. 177 Сімейного кодексу України батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження, але водночас на них покладається обов'язок дбати про збереження такого майна та використання його в інтересах дитини [4, с. 166]. У разі, якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси; в окремих випадках, визначених у ч. 2 ст. 177 Сімейного кодексу України вони не мають права вчиняти окремі дії щодо майна без дозволу на це органу опіки та піклування (зокрема, відмовитися від прав на майно малолітньої дитини; видавати письмові зобов'язання від імені малолітньої дитини; вчиняти правочини щодо об'єкта житлової нерухомості та/або земельної ділянки, на якій розміщений такий об'єкт, власником або користувачем яких є малолітня дитина, а також щодо відчуження, поділу, виділу нерухомого майна, об'єкта незавершеного будівництва, майбутнього об'єкта нерухомості, іншого цінного майна, зокрема транспортних засобів, власником якого є малолітня дитина. Право на управління майном малолітньої дитини здійснюється батьками спільно, за винятком випадків, коли один з батьків, хто проживає окремо від дитини протягом не менш як шість місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме. При цьому, спільне управління майном передбачає вчинення правочину щодо майна малолітньої дитини одним з батьків, коли діє презумпція згоди іншого з батьків, за винятком випадків вчинення правочинів щодо транспортних засобів та нерухомого майна малолітньої дитини, коли повинна бути надана письмова нотаріально

засвідчена згода другого з батьків. Зміст права на управління майном дитини, що не є малолітньою, передбачає лише правомочності батьків щодо надання згоди на укладання правочинів неповнолітньою дитиною щодо належного їй майна; при цьому, в окремих випадках, визначених ч. 2 ст. 177 Сімейного кодексу України також обов'язковим є отримання дозволу органу опіки та піклування [5]. Із досягненням дитиною чотирнадцяти років батьки вже позбавляються права управляти майном дитини та обов'язку здійснювати управління належним чином; неповнолітня дитина (віком від 14 до 18 років) управляє своїм майном самостійно, а батьки лише надають згоду на здійснення нею цивільно-правових правочинів у випадках, передбачених законом [6, с. 53].

Якщо звернутися до іноземного досвіду правового регулювання визначення права батьків на управління майном їх малолітньої або неповнолітньої дитини, то можемо визнати, що для визначення прав та обов'язків батьків щодо майна дитини сімейне законодавство держав Європейського Союзу використовує категорії «піклування щодо майна дитини» або «управління майном дитини» і як правило включає в себе правомочності батьків щодо управління майном дитини, використання доходу від такого управління та коштів дитини, однак здійснення батьківських прав та виконання батьківських обов'язків у цій сфері обмежується пріоритетом інтересів дитини перед інтересами інших членів сім'ї (доход від активів першочергово витрачається на управління такими активами та на утримання дитини, а лише потім – на утримання інших членів сім'ї; майно, придбане батьками за кошти дитини стає її власністю; правочини, що укладаються щодо майна дитини повинні укладатися в інтересах дитини, а в ряді випадків – з дозволу сімейного суду. При цьому, відповідно до німецького цивільного законодавства піклування про майно дитини не поширюється на майно, яке дитина придбала внаслідок смерті або яке було передане безоплатно, якщо спадкодавець за заповітом або дарувальник під час розпорядження обумовили що батьки не повинні були управляти активами; батьки також не можуть розпоряджатися тим, що дитина набуває на основі права, яке є частиною такого майна, або як компенсація за знищення, пошкодження чи позбавлення об'єкта, який є частиною майна, або за юридичною операцією, яка відноситься до активів. Французьке цивільне законодавство визначає, що не підлягає управлінню майно, передане або заповідане неповнолітній особі за умови, що воно перебуває у віданні третьої особи (управління таким майном здійснюється цією особою); право на управління майном дитини не поширюється на майно, набуте особистою працею дитини, або на майно, набуте дитиною у спадщину, передане дитині батьками чи майно у формі компенсації за післяродову шкоду, жертвою якої стала дитина. Латвійське цивільне законодавство визначає вилученим з

управління батьків при досягненні дітьми шістнадцятирічного віку майно, набуте особистою працею дитини, майно, передане батьками у вільне управління дітей, а також усі майно, яке безоплатно надано дітям родичами чи іншими особами з умовою, що діти керуватимуть та користуватимуться ним самостійно, за винятком майна, наданого для певної мети. Органи опіки та піклування крім виконання функції надання дозволу на вчинення окремих правочинів батьками щодо майна їх дитини, також здійснюють контроль за належністю виконання права на управління майном дитини. Так, відповідно до французького законодавства батьки повинні щороку надавати судді опис майна дитини, а також річний управлінський звіт разом із підтверджуючими документами для здійснення суддею із сімейних справ перевірки належності управління батьками майном їх дітей. Латвійське законодавство визначає правові наслідки неналежного управління майном дитини батьками – в такому випадку сирітський суд може зобов'язати їх подавати у звітах докладні відомості також про витрати на утримання дитини, вимагати достатнього забезпечення майна дитини, а також усунути їх від управління майном дитини, доручивши це одному з батьків або особливо призначеному для цього опікуну. В усіх вище перелічених випадках батьки мають право на управління майном дитини лише до досягнення нею повноліття (при цьому, французьке законодавство встановлює інший підхід: право батьків здійснювати управління майно дитини припиняється із досягненням нею шістнадцятирічного віку або одруженням) [7, с. 62–63].

На підставі вище викладеного можемо зробити висновки. Право батьків на управління майном їх дитини є не просто сімейним правом батьків, воно по суті є й їх обов'язком; у сімейно-правовій доктрині воно розглядається як окреме право батьків і дітей на майно, як комплекс дій, спрямованих насамперед на його збереження, забезпечення можливості користування ним та отримання відповідного доходу і в цілому – на забезпечення найкращих інтересів дитини як власника. Право на управління майном малолітньої дитини включає в себе як правомочності щодо вчинення правочинів щодо такого майна, спрямованих на його збереження та правочинів щодо відчуження такого майна; зміст права на управління майном дитини, що не є малолітньою, передбачає лише правомочності батьків щодо надання згоди на укладання правочинів неповнолітньою дитиною щодо належного їй майна. Відповідне право обмежується необхідністю забезпечення найкращих інтересів дитини. З цією метою орган опіки та піклування здійснює контроль за належністю виконання батьками права на управління майном дитини через механізми: надання дозволу на вчинення окремих правочинів, а в законодавстві держав ЄС визначено також, що орган опіки та піклування здійснює перевірку належності

управління батьками майном їх дітей через розгляд поданого батьками звіту. Право на управління майном не стосується окремих видів майна (майна, яке дитина придбала як спадкове, подароване або набуте особистою працею) і припиняється із досягненням дитиною повноліття (в частині повного управління майном, а не просто надання згоди на вчинення правочинів – із досягненням чотирнадцяти років або іншого віку, який передбачає вчинення дитиною правочинів щодо належного їй майна за згодою її батьків).

Список використаних джерел:

1. Уралова Ю. П. Щодо змісту права управління майном дитини. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (Харків, 16 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С. 119–122.
2. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К. : Видавничий Дім «Ін юре», 2006. 568 с.
3. Негода О. А. Управління майном малолітньої особи за цивільним та сімейним законодавством України. *Розвиток сімейного законодавства України в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України*: збірник матеріалів Круглого столу (м. Київ, 4 червня 2024 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 104–108.
4. Манжосова О. В. Окремі аспекти управління майном дитини. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Випуск 2. С. 165–172.
5. Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 року (із наступними змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
6. Коваленко І. А. Управління майном малолітньої дитини: сімейно-правовий аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 2. С. 50–55.
7. Галаш А. Правове регулювання прав та обов'язків батьків щодо майна дитини за законодавством України та держав Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 86. Частина 2. С. 59–64.

Галус Олена Олександрівна,
*завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та
фінансового права Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова, кандидатка юридичних наук, доцентка*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВА ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ НА УЧАСТЬ У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ

Участь дітей та молоді у місцевому самоврядуванні є не лише правом, а й важливим чинником формування демократичної культури, громадянської активності та відповідальності із раннього віку. Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про основні засади молодіжної політики» та інші акти, гарантують право молоді на участь у процесі прийняття рішень на місцевому рівні.

Одним із основних завдань молодіжної політики Закон України «Про основні засади молодіжної політики» визначає створення умов для залучення молоді до громадського, політичного, соціально-економічного, культурного життя суспільства, популяризація ролі та важливості участі молоді у процесі ухвалення рішень, а також закріплює за державою обов'язок у визначеному законом порядку сприяти створенню умов для залучення молоді до участі у громадському житті, до прийняття рішень на всіх етапах формування та реалізації молодіжної політики [1].

09.05.2024 Верховна Рада України Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» [2] доповнила Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» статтею 13-5 «Участь молоді у місцевому самоврядуванні», де закріпила норму, що органи та посадові особи місцевого самоврядування визначають форми та порядок залучення молоді до вирішення питань місцевого значення. Жителі, яким виповнилося 14 років, мають право ініціювати та брати участь у таких формах участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, як місцева ініціатива, громадські слухання, публічні консультації, консультативно-дорадчий орган при органі та/або посадовій особі місцевого самоврядування та в інших формах участі, що не суперечать закону [3].

Важливе значення для реальної участі дітей та молоді у здійсненні місцевого самоврядування відіграє закріплення відповідних прав на рівні муніципально-правових актів, зокрема в статутах територіальних громад.

До прикладу, Статут Луцької міської територіальної громади містить статтю 62 «Права дітей та молоді на участь у місцевому самоврядуванні», яка регулює механізми залучення молоді до участі в місцевому самоврядуванні та суспільному житті територіальної громади. Вона визначає гарантії участі молоді у прийнятті рішень з питань, що її стосуються, передбачає використання інструментів, як-от молодіжні ради, учнівське й студентське самоврядування, консультації та молодіжні центри. Також встановлює обов'язок інформування молоді про результати розгляду її пропозицій і окреслює завдання органів місцевого самоврядування щодо створення сприятливих умов для розвитку та активної участі молоді в житті громади [4].

Статут Хмельницької міської територіальної громади безпосередньо не містить статті, що регулює права дітей та молоді на участь у місцевому самоврядуванні, однак закріплює у статті 75 за членами Хмельницької міської територіальної громади, які досягли 16 років, право безпосередньо ініціювати та вносити місцеві ініціативи [5].

Запровадження воєнного стану в Україні зумовлює тимчасове обмеження окремих прав і свобод, зокрема і у сфері громадської та політичної участі. Це стосується й реалізації права дітей та молоді на участь у місцевому самоврядуванні. Зокрема, правовий режим воєнного стану може спричиняти обмеження проведення публічних заходів, перенаправлення ресурсів громад, у тому числі фінансових, на потреби оборони, що ускладнює реалізацію молодіжних ініціатив та програм, тощо. Водночас навіть в умовах воєнного стану участь молоді залишається важливою складовою стійкості громад. Тому органи місцевого самоврядування мають шукати гнучкі формати залучення молоді до ухвалення рішень, наприклад, через онлайн-консультації, волонтерську участь у проектах відновлення та підтримку молодіжних ініціатив, адаптованих до умов воєнного часу.

Залучення дітей та молоді до місцевого самоврядування сприяє захисту їхніх прав через безпосередній вплив на політики у сфері освіти, культури, спорту, благоустрою тощо. Органи місцевого самоврядування зобов'язані створювати умови для залучення молоді, популяризувати її участь, підтримувати молодіжні ініціативи, розвивати інфраструктуру та забезпечувати зворотний зв'язок щодо врахування думки молоді. Для ефективної реалізації права молоді на участь у місцевому самоврядуванні необхідно закріпити відповідні механізми та гарантії на рівні статутів територіальних громад. Такий підхід дозволить процедурно врегулювати участь молоді у прийнятті рішень, забезпечити сталість та обов'язковість молодіжної участі у суспільному житті.

Список використаних джерел:

1. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування : Закон України від 09.05.2024 р. № 3703-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-20#n153>
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про затвердження Статуту Луцької міської територіальної громади : Рішення Луцької міської ради від 20.12.2023 р. №54/97. URL : <https://www.lutskrada.gov.ua/pages/stattia-62-prava-ditei-ta-molodi-na-uchast-u-mistsevomu-samovriaduvanni>
5. Про затвердження Статуту Хмельницької міської територіальної громади : Рішення Хмельницької міської ради від 14.06.2024 року №3. URL : <https://www.khm.gov.ua/uk/content/statut-hmelnyckoyi-miskoyi-terytorialnoyi-gromady>

Гарієвська Мирослава Богданівна,
*доцентка кафедри приватного права Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова, кандидатка юридичних
наук, доцентка*

ПОСВІДЧЕННЯ ПРАВОЧИНІВ ЩОДО МАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ

Питання правового регулювання посвідчення правочинів, що стосуються майнових прав дитини, є однією з ключових проблем сімейного та цивільного права. Захист майнових інтересів дитини набуває особливого значення в контексті забезпечення її прав та свобод, гарантованих як національним законодавством, так і міжнародними правовими актами. Дитина, як суб'єкт права, потребує особливого підходу до регулювання правочинів, що стосуються її майна, з огляду на вразливість цієї категорії осіб. У той же час, правова практика свідчить про наявність прогалин і неоднозначностей у механізмах посвідчення таких правочинів, що може призводити до порушення прав дитини або зловживань з боку інших учасників правовідносин.

Вчинення правочинів, об'єктом яких виступає майно дитини поділяють на види: 1) правочини, які батьки мають право вчиняти вільно; 2) правочини, які батьки мають право вчиняти з дозволу органу опіки та піклування; 3) правочини, які батьки взагалі не мають права вчиняти з майном дитини [5, с.114].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення захисту права власності та інших речових прав на нерухоме майно, що належать дітям та підопічним особам» від 14 липня 2023 року N 3265-IX (далі -Закон N 3265-IX), яким внесено зміни до Сімейного кодексу України, Цивільного кодексу України, Закону України «Про охорону дитинства», Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» обумовило необхідність також приведення норм Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України щодо посвідчення правочинів щодо майнових прав дитини.

Згідно з положеннями Закону України № 3265-IX, у новій редакції викладено частину другу статті 177 Сімейного кодексу України, яка встановлює обмеження на здійснення правочинів батьками (усиновлювачами) або опікунами малолітньої дитини без попереднього дозволу органу опіки та піклування. Зокрема, до таких обмежень належать:

- 1) відмова від майнових прав малолітньої дитини, включаючи речові права на нерухоме майно, що підлягають державній реєстрації;
- 2) видача письмових зобов'язань від імені малолітньої дитини;
- 3) укладення правочинів щодо: об'єктів житлової нерухомості та/або земельних ділянок, на яких розташовані такі об'єкти, що перебувають у власності або користуванні малолітньої дитини; відчуження (зокрема шляхом міни, внесення до статутного (складеного) капіталу чи пайового фонду юридичної особи, або як вступного, членського чи цільового внеску члена кооперативу), поділу чи виділу нерухомого майна, об'єктів незавершеного будівництва, майбутніх об'єктів нерухомості, а також іншого цінного майна, зокрема транспортних засобів, власником яких є малолітня дитина [1].

Відповідно до положень частини третьої статті 177 Сімейного кодексу України, яка кореспондує з нормами частини другої цієї статті, батьки мають право надавати згоду на здійснення неповнолітньою дитиною правочинів, визначених у частині другій, лише за наявності попереднього дозволу органу опіки та піклування. Ця норма спрямована на забезпечення додаткового захисту майнових прав неповнолітніх осіб шляхом унеможливлення самостійного прийняття рішень батьками без належного нагляду відповідного органу.

Враховуючи вищезазначені зміни, зазнав змін і пункт 3 глави 1 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, що регулює питання посвідчення правочинів за участю дітей, а також осіб, над якими встановлено опіку або піклування. Так, вчинення батьками (усиновлювачами), опікунами малолітніх дітей та/або опікунами недієздатних осіб певних правочинів або дій можливе виключно за наявності дозволу органу опіки та піклування, наданого нотаріусу. До таких правочинів/дій належать: відмова від майнових прав, зокрема речових прав на нерухоме майно, що підлягають державній реєстрації, які належать малолітнім дітям та/або недієздатним особам; взяття письмових зобов'язань від імені зазначених осіб; укладення правочинів, пов'язаних із: об'єктами житлової нерухомості та/або земельними ділянками, на яких розташовані такі об'єкти, що перебувають у власності чи користуванні малолітніх дітей та/або недієздатних осіб; відчуженням (зокрема шляхом міни, внесення до статутного (складеного) капіталу чи пайового фонду юридичної особи, або як вступного, членського чи цільового внеску члена кооперативу), поділом чи виділом нерухомого майна, об'єктів незавершеного будівництва, майбутніх об'єктів нерухомості, а також іншого цінного майна, зокрема транспортних засобів, власником яких є малолітні діти та/або недієздатні особи [3].

Аналогічне правове регулювання передбачено і щодо питання посвідчення правочинів за участю неповнолітніх дітей, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена.

На основі аналізу норм чинного цивільного та сімейного законодавства України можна виокремити два основні напрями повноважень органів опіки та піклування у сфері захисту майнових прав дитини: надання дозволів на здійснення правочинів, що стосуються майнових прав дитини; встановлення опіки над майном дитини.

З урахуванням специфіки майнових прав дитини, перелік дозволів, які надаються органами опіки та піклування для вчинення правочинів опікуном, включає:

- відмову від майнових прав підопічного;
- оформлення письмових зобов'язань від імені підопічного;
- укладення договорів, що підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації, зокрема тих, що стосуються поділу або обміну житлового будинку чи квартири;
- укладення договорів щодо іншого цінного майна;
- управління нерухомим майном або майном, що потребує постійного управління, яке належить підопічній недієздатній особі;
- передачу нерухомого майна або майна, що потребує постійного управління, яке належить підопічній недієздатній особі, в управління іншій особі на підставі договору [4, с. 41].

Відповідно до норм чинного законодавства, дозвіл органу опіки та піклування оформлюється шляхом прийняття рішення відповідною районною, районною у містах Києві та Севастополі державною адміністрацією або виконавчим органом міських, районних у містах, сільських чи селищних рад. Дозвіл може бути наданий у вигляді повного тексту рішення, його витягу або копії, складених відповідно до вимог чинного законодавства.

Вимога отримання дозволу органу опіки та піклування не застосовується до правочинів, унаслідок яких малолітні діти або недієздатні особи набувають у власність майно, зокрема нерухоме, користувачами якого вони є, за винятком випадків, коли набуття такого майна здійснюється за рахунок їхніх власних коштів або іншого майна. Аналогічно, дозвіл не є обов'язковим для правочинів, за якими малолітні, неповнолітні діти, особи з обмеженою цивільною дієздатністю або недієздатні особи безоплатно набувають у власність будь-яке майно, у тому числі майно, користувачами якого вони є, за умови відсутності прав користування цим майном у інших малолітніх, неповнолітніх дітей, осіб з обмеженою цивільною дієздатністю або недієздатних осіб.

Такий підхід зумовлений тим, що внаслідок таких правочинів права зазначених осіб не зазнають обмежень чи зменшення, а, навпаки, розширюються завдяки набуттю повного обсягу правомочностей власника, що включають права володіння, користування та розпорядження майном. Ця норма спрямована на захист майнових інтересів вразливих категорій осіб, забезпечуючи баланс між свободою правочинів та необхідністю запобігання зловживанням.

Згідно з положеннями частини шостої статті 203 Цивільного кодексу України, правочини, що укладаються батьками (усиновлювачами), мають відповідати інтересам і правам їхніх малолітніх, неповнолітніх дітей [2].

На основі аналізу норм, що регулюють правовідносини за договором купівлі-продажу, можна констатувати, що укладення такого договору за участю малолітніх, неповнолітніх дітей, осіб з обмеженою цивільною дієздатністю або недієздатних осіб як покупців вимагає обов'язкового отримання дозволу від органу опіки та піклування. Це пояснюється тим, що виконання зобов'язань за договором купівлі-продажу передбачає сплату грошової суми, що є розпорядженням майном (зокрема коштами) таких осіб. У випадках, коли кошти для придбання майна надаються державою, батьками, усиновлювачами, опікунами, піклувальниками чи іншими особами, вони вважаються переданими (подарованими) відповідним особам. На момент здійснення правочину з купівлі майна такі кошти належать покупцям, однак це не виключає необхідності отримання дозволу органу опіки та піклування,

якщо розпорядження цими коштами може вплинути на майнові права зазначених осіб.

На підставі аналізу норм статей 177 Сімейного кодексу України [1], статей 32 та 71 Цивільного кодексу України [2], встановлено, що здійснення правочинів, пов'язаних із нерухомим майном, право користування яким належить дитині, регулюється спеціальними законодавчими нормами. Обов'язковість отримання дозволу органу опіки та піклування передбачена лише для випадків, коли такі правочини або дії здійснюються батьками (усиновлювачами), опікунами малолітніх дітей чи опікунами недієздатних осіб, або коли ці особи надають згоду на вчинення таких правочинів неповнолітніми особами чи особами з обмеженою цивільною дієздатністю. Натомість чинне законодавство не встановлює аналогічної вимоги щодо необхідності отримання такого дозволу для вчинення правочинів або дій іншими особами, не зазначеними у відповідних нормах.

У сфері посвідчення правочинів за участю дітей законодавець, враховуючи значні ризики порушення прав, свобод і законних інтересів особи в окремих правовідносинах, має право запроваджувати обмежувальні чи зобов'язальні заходи, які сприяють зниженню або усуненню таких ризиків. Встановлення вимоги обов'язкового нотаріального посвідчення певних правочинів, що стосуються майнових прав дітей, є одним із проявів реалізації державою правозахисної функції у приватноправовій сфері. Основним завданням у цьому контексті є визначення чіткої межі, за якою такі заходи залишаються справедливими та доцільними [6, с.183].

Згідно з положеннями чинного законодавства України, зокрема частиною п'ятою статті 177 Сімейного кодексу України, для здійснення одним із батьків правочинів, пов'язаних із транспортними засобами або нерухомим майном малолітньої дитини, необхідна письмова нотаріально засвідчена згода другого з батьків. Виняток становлять випадки, коли один із батьків проживає окремо від дитини щонайменше шість місяців і не бере участі у її вихованні та утриманні або коли місце його проживання невідоме. У таких ситуаціях правочини, зазначені в абзаці другого частини п'ятої статті 177, можуть бути вчинені без згоди другого з батьків. Крім того, відповідно до пункту 5 абзацу першого частини п'ятої цієї статті, органи опіки та піклування мають право відмовити у наданні дозволу на здійснення правочинів щодо нерухомого майна дитини, одночасно звернувшись до нотаріуса з вимогою про накладення заборони на відчуження такого майна, зокрема якщо встановлено відсутність згоди між батьками щодо вчинення відповідного правочину.

Враховуючи роль нотаріату як інституту превентивного правосуддя, який спрямований на запобігання виникненню спорів і

забезпечення безспірності правочинів, вважаємо, що здійснення одним із батьків правочинів або дій, передбачених абзацами другим—четвертим підпункту 3.1 пункту 3 глави 1 розділу II Порядку, можливе без згоди другого з батьків лише за умови офіційного підтвердження таких обставин:

1) проживання одного з батьків окремо від дитини протягом щонайменше шести місяців без участі у її вихованні та утриманні;

2) проживання одного з батьків окремо від дитини протягом щонайменше шести місяців за умови невідомості його місця проживання.

Факт окремого проживання одного з батьків протягом вказаного періоду може бути підтверджений договором між батьками або рішенням суду, що набрало законної сили. Інші обставини, такі як відсутність участі у вихованні та утриманні дитини або невідомість місця проживання, підлягають встановленню в судовому порядку. Ці положення спрямовані на забезпечення захисту майнових прав малолітніх дітей шляхом належного контролю за правочинами, що можуть вплинути на їхній майновий стан.

Посвідчення правочинів, пов'язаних із майновими правами дитини, є ключовим механізмом забезпечення захисту її прав та інтересів. Обов'язкове нотаріальне посвідчення таких правочинів, а також необхідність отримання попереднього дозволу органу опіки та піклування у випадках здійснення дій батьками (усиновлювачами), опікунами чи піклувальниками, зокрема щодо відмови від майнових прав, оформлення письмових зобов'язань, укладення договорів про розпорядження нерухомим чи іншим цінним майном або управління ним, спрямовані на запобігання зменшенню чи обмеженню прав дітей. Роль нотаріату як інституту превентивного правосуддя полягає у забезпеченні безспірності правочинів та запобіганні виникненню спорів, однак при цьому важливо дотримуватися розумної межі регулювання, щоб уникнути надмірного втручання у свободу особи. Таким чином, законодавче регулювання посвідчення правочинів щодо майнових прав дитини спрямоване на створення ефективної системи захисту її майнових інтересів, що відповідає принципам справедливості та правової визначеності.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

3. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>

4. Боднар Т. В. Деякі питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної з майновими правами дитини. *Право і суспільство*. 2022. №2. С. 38–44.

5. Давидова І. В., Павлова В. Г. Забезпечення права батьків і дітей на майно. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №6. С. 112–115.

6. Романюк А. Б., Павловська Л. В. Правова природа обов'язкового нотаріального посвідчення правочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №6. С. 180– 184.

Гринько Андрій Русланович,

*здобувач на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ФУНКЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Юридична відповідальність виконує важливу роль у суспільстві, сприяючи підтриманню правопорядку, захисту прав і свобод громадян, а також запобіганню новим правопорушенням. Основними цілями юридичної відповідальності є: забезпечення стабільного правопорядку; запобігання правопорушенням і зниження їх рівня; формування поваги до закону; покарання осіб, які вчинили правопорушення; відновлення порушених суспільних відносин [1, с. 829–830].

У юридичній літературі напрямки впливу, завдяки яким реалізуються мета, цілі, зміст та сутність юридичної відповідальності в цілому називаються функціями юридичної відповідальності [2, с. 140]. Тобто функції юридичної відповідальності – це система визначених цілями напрямків впливу на поведінку осіб, що реалізуються через певні правові механізми та спрямовані на досягнення як юридичних, так і загально-соціальних результатів.

На погляд М. С. Кельмана та О. Г. Мурашина основними функціями юридичної відповідальності є: превентивна (запобіжна); виховна; репресивна (каральна); компенсаційна (поновлююча);

сигналізаційна (інформативна) [2, с. 201]. У юридичній літературі також виокремлюють такі основні функції юридичної відповідальності, як каральна, превентивна, виховна, компенсаційна, правовідновлювальна та регулятивна. Кожна з них відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності заходів юридичної відповідальності.

Перша функція – каральна, яка передбачає застосування санкцій до правопорушника як реакцію держави на порушення закону [1, с. 831]. Вона виражається в осуді особи, яка вчинила правопорушення, та позбавленні її певних благ особистого, майнового чи організаційного характеру. Основними способами її здійснення є: осуд (офіційне засудження дій правопорушника); обмеження майнових прав (штрафи, конфіскація майна); позбавлення певних суб'єктивних прав (наприклад, права займати певні посади, водійських прав тощо) [3, с. 249]. Покарання може мати різний характер і ступінь тяжкості, залежно від виду правопорушення. Наприклад, за умисне вбивство передбачено кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі на тривалий строк, а за порушення правил дорожнього руху – адміністративний штраф. Каральна функція відіграє важливу роль у підтриманні правопорядку, оскільки створює у правопорушників усвідомлення неминучості відповідальності за їхні дії [4, с. 93]. У контексті цивільного права каральна функція реалізується через відшкодування завданої шкоди та застосування штрафних санкцій. Наприклад: стягнення неустойки за порушення умов договору; компенсація моральної шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі; відшкодування збитків, спричинених неналежним виконанням зобов'язань.

Друга функція – превентивна, що спрямована на недопущення майбутніх правопорушень шляхом впливу на поведінку як конкретних правопорушників, так і суспільства в цілому [1, с. 830]. Превентивна функція поділяється на загальну та спеціальну превенцію. Загальна превенція – цей вид запобігання правопорушенням впливає на все суспільство. Люди, знаючи про можливі санкції, свідомо уникають порушення закону. Наприклад, суворе покарання за корупцію може змусити посадовців діяти чесно; високі штрафи за перевищення швидкості зменшують кількість порушень правил дорожнього руху. Спеціальна превенція спрямована на конкретного правопорушника, щоб запобігти повторному вчиненню злочину чи іншого правопорушення. Наприклад, особа, яка отримала умовний термін покарання, може зробити висновки і більше не порушувати закон; водія, позбавленого прав за керування у нетверезому стані, це може спонукати до дотримання правил дорожнього руху у майбутньому [1, с. 830].

Превентивна функція здійснюється через такі механізми:

- виключення суб'єкта з певних суспільних відносин (наприклад, затримання особи або обмеження її свободи пересування);
- правова інформація про санкції (інформування громадян про передбачену законом відповідальність і невідворотність покарання);
- загроза стягнення (усвідомлення потенційного покарання спонукає утримуватися від правопорушень).

Яскравим прикладом реалізації превентивної функції юридичної відповідальності у сфері лісових правопорушень є ст. 109 ЛК України [5], яка має попереджувальний характер. Вона спрямована на запобігання та припинення робіт, що можуть завдати шкоди природному стану лісів і перешкоджати їх відтворенню.

Додатковим механізмом запобігання лісовим порушенням є й ст. 87 ЛК України [5], яка встановлює обов'язки підприємств, установ, організацій та громадян погоджувати свою діяльність, що впливає на стан лісів, із відповідними органами влади. Зокрема, йдеться про узгодження дій із органами виконавчої влади у сфері лісового господарства, структурами, відповідальними за охорону навколишнього природного середовища, територіальними органами центральних органів виконавчої влади [2, с. 142–143].

Таким чином, зазначені правові норми виконують превентивну функцію, забезпечуючи правову регламентацію діяльності, що впливає на ліси, та запобігаючи потенційним правопорушенням у цій сфері.

Третя функція – виховна, спрямована на формування відповідального ставлення до закону та дотримання правових норм. Її головна мета – створення у громадян правової свідомості та культури, що сприяє повазі до прав і свобод людини, соціальних цінностей та мотивує до правомірної поведінки [1, с. 832]. Наприклад, для неповнолітніх правопорушників суди часто застосовують не суворі покарання, а виховні заходи, такі як: бесіди з психологами; виконання громадських робіт; примусовий контроль за поведінкою.

На різних етапах юридичної відповідальності виховний вплив проявляється по-різному:

1) на рівні нормотворення – ще до виникнення правопорушення, коли законодавчі норми формують певні ціннісні орієнтири та принципи правового регулювання;

2) на рівні правозастосування – у процесі розгляду справи, коли правопорушник усвідомлює свої дії та їхні наслідки;

3) на рівні виконання покарання – коли особа змінює своє ставлення до закону та суспільних норм [1, с. 833].

Таким чином, виховна функція юридичної відповідальності допомагає не лише покарати, а й переконати осіб у необхідності правомірної поведінки та сприяє підвищенню загального рівня правової культури в суспільстві.

Четверта функція – відновлювальна напрям дії юридичної відповідальності на свідомість і поведінку людей, спрямований на приведення правового статусу суб'єктів правовідносин у попередній нормальний стан. Результат впливу відновлювальної функції юридичної відповідальності містить два аспекти. Перший передбачає відновлення правопорядку, законності, правовідносин, другий – відновлення суспільних відносин, соціальної справедливості, психологічного спокою суспільства. Способами здійснення відновлювальної функції є відшкодування шкоди, завданої правопорушенням. Наприклад, якщо одна особа спричинила ДТП і пошкодила автомобіль іншої особи, вона зобов'язана відшкодувати витрати на ремонт.

Слід відмітити, що ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» також закріплює обов'язок про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчинення екологічних правопорушень [6].

П'ята функція – регулятивна. Вона забезпечує дотримання встановлених правових норм, стабільність правопорядку та прогнозованість правозастосування. Регулятивна функція діє через чітке визначення меж дозволеної поведінки та неминучість покарання за їх порушення. Тобто вона полягає в спонуканні останніх не порушувати вимог норм права і виражається в їх правомірній поведінці. Способами здійснення регулятивної функції юридичної відповідальності є закріплення в нормах права зразків правомірної поведінки шляхом встановлення заборон, зобов'язань, дозволів, заохочень тощо [3, с. 249]. Наприклад, наявність відповідальності за несплату податків змушує підприємців дотримуватися податкового законодавства.

Таким чином, юридичної відповідальності не тільки карає, але й запобігає правопорушенням, виховує правосвідомість громадян, компенсує завдану шкоду та забезпечує стабільність суспільства.

Список використаних джерел:

1. Олейников С. М. Функції юридичної відповідальності. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / редкол.: В. Я. Тацій [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 829–833.*

2. Мендик Л.В. Поняття і види функцій юридичної відповідальності за порушення вимог лісового законодавства України. *Прикарпатський юридичний вісник. 2012. Вип. 5. С. 139–147.*

3. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг.

ред. С.Д.Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

4. Зелена І. В. Функції юридичної відповідальності в приватному праві: окремі питання. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 90–94.

5. Лісовий Кодекс України від 21.01.1994. № 3852-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. Ст.99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>

6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 41. С. 546. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

Грицишина Лариса Валеріївна,

*суддя Деражнянського районного суду Хмельницької області,
докторка філософії з права, доцентка кафедри приватного
права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда
Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЩОДО ДІТЕЙ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Війна на території України торкнулася всіх суспільних відносин в державі. Вплинула вона і на правовідносини, учасниками яких є діти. Як наслідок, змінилася специфіка спорів щодо дітей, які вирішуються в судовому порядку, зокрема, щодо опіки, місця проживання та безпеки дітей. І навіть такі категорії спорів щодо дітей, як усиновлення, позбавлення батьківських прав, встановлення факту виховання та утримання дітей батьком, стягнення аліментів, які й до війни становили значну частину сімейних спорів, стали дотичними до військової тематики.

У ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» № 3543-ХІІ від 21.10.1993 р. із змінами та доповненнями [1] передбачено вичерпний перелік підстав, що надають право військовозобов'язаним особам на відстрочку від мобілізації.

Значна частина таких підстав пов'язана із наданням відстрочки військовозобов'язаним особам в зв'язку із виконанням ним/нею батьківських обов'язків щодо власних чи усиновлених дітей, що характеризує Україну як демократичну, правову державу [2], яка визнає пріоритет батьківських обов'язків військовозобов'язаних громадян на належне виховання та утримання їх неповнолітніх дітей перед громадянським обов'язком захисту Батьківщини.

Це, зокрема, жінки та чоловіки, на утриманні яких перебувають троє і більше дітей віком до 18 років, крім тих, які мають заборгованість із сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці (п.3 ч.1); жінки та чоловіки, які мають дитину (дітей) віком до 18 років, якщо другий з батьків такої дитини (дітей) помер, позбавлений батьківських прав, визнаний зниклим безвісти або безвісно відсутнім, оголошений померлим, відбуває покарання у місцях позбавлення волі, а також коли особа самостійно виховує та утримує дитину за рішенням суду або запис про батька такої дитини в Книзі реєстрації народжень здійснений на підставі частини першої статті 135 Сімейного кодексу України (п.4 ч.1); жінки та чоловіки, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, які виховують дитину з інвалідністю віком до 18 років (п.5 ч.1); усиновлювачі, на утриманні яких перебуває дитина (діти), яка (які) до моменту усиновлення була (були) дитиною-сиротою (дітьми-сиротами) або дитиною (дітьми), позбавленою (позбавленими) батьківського піклування, віком до 18 років, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, на утриманні яких перебуває дитина-сирота (діти-сироти) або дитина (діти), позбавлена (позбавлені) батьківського піклування, віком до 18 років (п.8 ч.1).

Враховуючи, що встановлення вищезазначених підстав здійснюється в судовому порядку, досить часто діти стали інструментом, який використовується батьками для уникнення мобілізації чи отримання відстрочки від неї. Це призвело до зростання кількості таких справ та випадків зловживання процесуальними правами, прикритих прагненнями забезпечення найкращих інтересів дитини. Так, поширеними стали усиновлення вітчимом своїх малолітніх (неповнолітніх) пасинків/падчерок, які протягом досить тривалого часу проживають в його сім'ї. Як правило, таким заявам передують позови про позбавлення батьківських прав біологічних батьків цих дітей, які не виконують своїх батьківських обов'язків.

При цьому, суд, навіть розуміючи під час вирішення справи «завуальовану мету» таких усиновлень, не вправі відмовити усиновителю в задоволенні його заяви, оскільки прагнення дитини, яка є сиротою чи позбавлена батьківського піклування отримати турботливого батька відповідає її найкращим інтересам та підкріплене належними та допустимими доказами (документами про відповідність усиновителя вимогам СК України, що ставляться до усиновителя про його стан здоров'я та відсутність судимостей, висновок органу опіки та піклування про доцільність усиновлення тощо).

Ще однією категорією справ є позови про встановлення факту виховання та утримання дітей батьком.

Донедавна існувала судова практика щодо встановлення факту

виховання та утримання одноосібно батьком дітей за його заявою в порядку окремого провадження. Проте, Верховний Суд висловив позицію, що перебування дітей на утриманні батька повинно вирішуватися в позовному провадженні шляхом звернення з позовом до матері цих дітей та доведення факту її ухилення від утримання дітей, оскільки відповідно до ст.51 Конституції України [2] та з приписів ст. 180 СК України [3] слідує, що Закон порівну покладає на батьків обов'язок щодо надання утримання своїм неповнолітнім дітям, тобто дітям, які не досягли 18 років. Обов'язок батьків утримувати своїх дітей виникає з моменту їх народження та зберігається до досягнення дітьми повноліття. Обов'язок утримувати дитину є рівною мірою обов'язком як матері, так і батька, причому, обов'язком особистим, індивідуальним, а не солідарним. Батьки зобов'язані утримувати свою дитину незалежно від того, одружені вони чи ні, або чи розірвано їх шлюб.

В силу ст. 141 СК України проживання одного з батьків окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

При цьому, забезпечення батьком утримання дітей в більшому обсязі, ніж матір'ю може здійснюватися ним добровільній основі, виходячи з рівня його кращого фінансового забезпечення, проте не може вважатися перебуванням цих дітей на його одноосібному утриманні.

Ще однією категорією спорів за участю дітей, які набули актуальності під час воєнного стану є зміна способу стягнення аліментів. Призов батька дитини на службу в ЗСУ стає підставою його офіційного працевлаштування, і як наслідок, покращення матеріального становища, що в свою чергу, зумовлює бажання матері, з якою проживає дитина, на утримання якої стягуються аліменти в твердій грошовій сумі, змінити спосіб їх стягнення та стягувати аліменти в частці від доходу батька.

При цьому, право вимагати заміни розміру аліментів шляхом зміни способу присудження аліментів не може заперечуватися, адже можливість вибору способу присудження аліментів з огляду на мінливість життєвих обставин, зазначених ст.ст. 182-184 СК України, не може обмежуватися разовим її здійсненням.

З огляду на відсутність імперативної заборони змінювати розмір аліментів шляхом зміни способу їх присудження, за положеннями ст.192 СК України, зміна розміру аліментів може мати під собою зміну способу їх присудження (зміна розміру аліментів, стягнутих за рішенням суду у частці від заробітку (доходу) матері, батька дитини на розмір аліментів, визначений у певній твердій грошовій сумі та навики).

Водночас, визначальним є дотримання приписів ч. 3 ст. 181 СК

України, відповідно до якої за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі, за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина. Тобто, право змінювати спосіб стягнення аліментів належить виключно стягувачу аліментів, з яким проживає дитина.

Проте, вирішення спорів щодо дітей в період воєнного стану потребує системного підходу, швидкого реагування та гнучкості правових механізмів, а основним пріоритетом вирішення таких спорів має стати захист прав дитини із врахуванням її найкращих інтересів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/conv#Text>
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Сімейний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

Глушкова Дар'я Валентинівна,

доцентка кафедри правоохоронної діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ, докторка філософії

ОПІКА ТА ПІКЛУВАННЯ В ПЕРІОД ВІЙНИ. ЯК ЗАХИСТИТИ ПРАВА ДИТИНИ В УМОВАХ РОЗЛУЧЕННЯ РОДИН

Повномасштабна війна в Україні спричинила масове переміщення населення, роз'єднання сімей і погіршення умов життя дітей. Особливої актуальності набули питання опіки, піклування та реалізації батьківських прав і обов'язків у ситуації, коли один із батьків перебуває за кордоном, в окупації чи виконує бойові завдання. В умовах воєнного стану діти опиняються в особливо вразливому становищі, коли гарантовані їм Конституцією та міжнародними актами права потребують посиленого державного захисту. Відсутність єдиного механізму реагування на випадки розлучення сімей, труднощі з оформленням опіки чи надання згоди на вивезення дитини за кордон, а

також відсутність одного з батьків через воєнні дії – все це створює ситуації правової невизначеності. У таких умовах особливої ваги набуває дотримання принципу найкращих інтересів дитини, закріпленого в Конвенції ООН про права дитини. Цей виклик вимагає не лише адаптації чинного законодавства, а й гнучкого підходу в судовій практиці, посиленої координації між органами опіки, соціальними службами та освітніми установами.

У відповідь на виклики воєнного часу, уряд України спростив процедури оформлення опіки та піклування. Зокрема, скасовано обов'язкове проходження курсів для кандидатів в опікуни, а також зменшено перелік необхідних документів для оформлення опікунства [1]. Крім того, органи опіки та піклування отримали право приймати тимчасові рішення щодо влаштування дітей без повного пакету документів, якщо це необхідно для забезпечення безпеки та стабільності дитини. У багатьох випадках дозволено оформлювати опіку без особистої присутності батьків – з використанням відеозв'язку, електронного підпису або довіреностей, виданих в інших країнах. Окремим напрямом стало тимчасове розміщення дітей у сім'ях родичів або знайомих, які беруть на себе відповідальність за їх догляд у разі загибелі, зникнення або перебування батьків у зоні бойових дій. Водночас, така тимчасова опіка потребує правового унормування, адже в умовах нестабільності можуть виникати конфлікти щодо подальшого статусу дитини. У 2023 – 2024 роках Міністерство соціальної політики та Національна соціальна сервісна служба України розробили методичні рекомендації щодо реагування на випадки, коли дитина залишилась без батьківського піклування внаслідок бойових дій, проте їх застосування на практиці нерідко ускладняється відсутністю ресурсів на місцях та правовою невизначеністю статусу внутрішньо переміщених осіб.

Станом на 2024 рік, в Україні налічується близько 70 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Унаслідок воєнних дій понад 13 тисяч дітей залишилися без батьківського піклування, з них 1 759 стали сиротами [2]. Більшість із цих дітей були евакуйовані до безпечніших регіонів України або за кордон, однак значна частина них перебуває без належного правового статусу. Це створює труднощі в доступі до медичної допомоги, освіти та соціальних послуг. Часто родичі або знайомі, які фактично опікуються дитиною, не мають юридичного права приймати рішення в її інтересах, що викликає потребу в терміновому оформленні опіки або піклування. Особливо складною є ситуація з дітьми, евакуйованими з тимчасово окупованих територій. Частина з них була вивезена без супроводу законних представників, що унеможливило їх швидку реєстрацію в системі соцзахисту. Деякі з таких випадків набули розголосу завдяки міжнародним моніторинговим місіям, які зафіксували порушення прав

дитини на родинне середовище та ідентичність. Крім того, спостерігається зростання кількості звернень до судів щодо встановлення місця проживання дитини, визначення участі батьків у її вихованні та отримання дозволів на виїзд за кордон – особливо в тих випадках, коли один з батьків зник безвісті, потрапив у полон або відмовляється надавати згоду на переміщення дитини. Такі процеси нерідко тривають місяцями, що суперечить принципу оперативного реагування в найкращих інтересах дитини.

У 2024 році українці усиновили 1 270 дітей, що є найвищим показником за останні п'ять років [3]. Цей показник свідчить про зростання громадської свідомості та готовність суспільства брати на себе відповідальність за дітей, які втратили батьків унаслідок війни. Значну сатину усиновлень становлять випадки, коли дитина вже перебувала в родині опікунів або прийомних батьків, і після тривалого періоду спільного проживання було прийнято рішення про оформлення усиновлення. Це свідчить про важливість розвитку сімейних форм виховання, що забезпечують дитині стабільність і емоційний зв'язок із дорослими. Разом з тим, експерти звертають увагу на те, що збільшення кількості усиновлень супроводжується і зростанням викликів: дефіцит фахівців у службах у справах дітей, перевантаження судової системи, а також недостатня підготовка кандидатів в усиновлювачі. В умовах війни важливо не лише кількісно збільшити кількість усиновлень, а й гарантувати якісний супровід таких сімей з боку держави, зокрема – через систему патронату, психологічної підтримки та доступу до соціальних послуг. Крім того, зафіксовано окремі випадки, коли недосконалість перевірки кандидатів у батьки призвела до порушення прав дітей, що підтверджує необхідність удосконалення контролю з боку держави навіть у надзвичайних умовах.

Судова практика демонструє гнучкий підхід до інтересів дитини. Наприклад, у деяких випадках дозволяється виїзд дитини за кордон без згоди одного з батьків, якщо це обґрунтовано безпекою дитини. Водночас, тимчасовий виїзд не означає автоматичну втрату батьківських прав. Суди все частіше керуються принципом «найкращих інтересів дитини», передбаченим Конвенцією ООН про права дитини та Сімейним кодексом України. У практиці з'являються рішення, що дозволяють матері або батькові самостійно вирішувати питання тимчасового переміщення дитини за кордон у разі підтвердженої відсутності іншого з батьків, наприклад, через військову службу, полон чи втрату зв'язку. Так, у рішенні одного з районних судів м. Києва від 2023 року (справа №761/14789/23) суд задовільним позов матері про надання дозволу на виїзд дитини до Польщі без згоди батька, який перебував на тимчасово окупованій території й не виходив на зв'язок понад пів року. Суд визнав, що невизначеність становища батька та

ризика для дитини на території бойових дій переважають формальну вимогу спільного вирішення питань щодо виховання. Крім того, суди все частіше приймають до уваги емоційний та психологічний стан дитини, особливо якщо вона досягла віку, коли може висловити власну думку. У таких випадках враховується думка дитини щодо місця проживання, школи та контакту з іншим із батьків. Разом з тим, залишаються випадки, коли зловживання з боку одного з батьків – зокрема, саботаж згоди на виїзд або спроби використати дитину як важіль впливу – створюють ситуацію правової колізії. Це потребує чіткого врегулювання процедури надання згоди судом у скорочені строки, з урахуванням індивідуальних обставин кожної справи.

На основі аналізу сучасної ситуації пропонуються такі напрямки вдосконалення. По – перше, розробити єдину електронну систему обліку дітей, які потребують опіки, для покращення координації між державними органами. На сьогодні в Україні відсутній централізований електронний реєстр, який би акумулював актуальну інформацію про дітей, що залишилися без батьківського піклування внаслідок війни.

По-друге, запровадити механізми дистанційного оформлення опіки та піклування, зокрема через електронні сервіси. Багато родичів і знайомих дітей, які фактично здійснюють опіку, стикаються з проблемами доступу до органів соцзахисту через бойові дії, евакуацію або перебування за кордоном.

І останнє, це забезпечити психологічну підтримку дітям та опікунам, особливо в умовах розлучення родин. Війна завдає глибокої психологічної травми як дітям, так і дорослим, які змушені опікуватися ними в умовах стресу, втрати та невизначеності.

В умовах воєнного стану захист прав дітей, зокрема через ефективне оформлення опіки та піклування, є надзвичайно важливим. Необхідно продовжувати вдосконалення законодавства та практик, спрямованих на забезпечення найкращих інтересів дитини. Права дитини повинні залишатися пріоритетом навіть у найскладніших обставинах. Українське законодавство потребує адаптації до реалій збройного конфлікту – спрощення процедур оформлення опіки, запровадження механізмів дистанційного прийняття рішень, врегулювання батьківських прав на відстані. Особливої уваги заслуговує створення електронних реєстрів дітей без супроводу та осіб, які претендують на опікунство. Також необхідно нормативно закріпити процедури реагування у випадках, коли один із батьків перебуває в полоні, зник безвісті або не виконує батьківських обов'язків з об'єктивних причин. Усі рішення мають ухвалюватися з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини, що передбачає індивідуальний підхід, оперативність та психологічну підтримку.

Список використаних джерел:

1. АКТУМ Адвокатське об'єднання URL : <https://www.actum.com.ua/blog-3-1/opikunstvo-nad-dytynoj-u-v-ukrajini-u-2025-rotsi> (дата звернення 06.05.2025)
2. Голос дітей «Без батьків під час війни: яка ситуація із сиротами під час війни» URL : https://voices.org.ua/news/bez-batkiv-pid-chas-viyny-iaka-sytuatsiia-iz-syrotamy-v-ukrajini?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 06.05.2025)
3. Міністерство соціальної політики України URL : https://msp.gov.ua/press-center/news/u-2024-mu-ukrayintsi-usynovyly-naybilshe-ditey-za-ostanni-p%27yat-rokiv?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 06.05.2025)

Денисяк Наталя Миколаївна,
доцентка кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного гуманітарного університету, кандидатка юридичних
наук, доцентка

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ НОТАРІАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

На думку С. Я. Фурси, нотаріальні процесуальні відносини можна вважати різновидом суспільних, що виникають між особами, які вчиняють нотаріальні дії, та особами, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій, що врегульовані нормами законодавства про нотаріат [5, с. 22].

Класифікацію нотаріальних процесуальних правовідносин можна здійснювати як на загальних критеріях, характерних для класифікації всіх правовідносин, так і на критеріях, які використовуються в класифікації процесуальних правовідносин, чи тих, що притаманні виключно класифікаціям нотаріальних процесуальних правовідносин. Поділ нотаріальних процесуальних правовідносин на види суттєво розширить уявлення про їхні ознаки та властивості. Розглянемо загальну класифікацію нотаріальних процесуальних правовідносин.

1. Регулятивні та охоронні нотаріальні процесуальні правовідносини. Поділ правовідносин на регулятивні та охоронні розглядається у теорії права як один із найважливіших і здійснюється за спеціально-юридичними функціями права. Регулятивними є

правовідносини, що виникають на основі юридичних дозволів і втілюються в правомірних діях суб'єктів, регулюючи відповідні суспільні відносини. Охоронні правовідносини виникають на основі юридичних заборон і є результатом вчинення суб'єктами правопорушень [3, с. 337].

2. Договірні та управлінські нотаріальні процесуальні правовідносини. У теорії права досить поширеною є класифікація правовідносин за волевиявленням сторін на договірні (для цих правовідносин необхідним є волевиявлення всіх його учасників) та управлінські (владні), для яких достатньо волевиявлення лише одного – уповноваженого суб'єкта [4, с. 186].

З огляду на специфіку нотаріальної діяльності, правового становища нотаріуса загалом, класифікація за характером правовідносин на договірні та управлінські виглядає для нотаріального процесу досить важливою. Вона дозволяє проаналізувати такі особливості нотаріальних процесуальних правовідносин, як підстави їх виникнення – для деяких нотаріальних процесуальних правовідносин потрібна згода обох суб'єктів цих правовідносин (нотаріуса та іншої особи), а інші можуть виникати виключно за волевиявленням одного уповноваженого суб'єкта.

3. Короткострокові та довгострокові нотаріальні процесуальні правовідносини. За тривалістю дії у теорії права розрізняють довгострокові та короткострокові правовідносини. Довгострокові цивільні правовідносини визначаються як такі, що тривають певний час (визначений або не визначений), наприклад відносини, що виникли з договору про виконання підрядних робіт капітального будівництва або договору про перевезення вантажу на значну відстань. Але ж договори про регламентацію таких відносин потенційно можуть посвідчуватися у нотаріальному порядку. Короткострокові правовідносини тривають протягом незначного проміжку часу і припиняються одразу після виконання учасниками своїх прав і обов'язків (наприклад, при укладенні договору залізничного перевезення). Тут необхідним є розуміння умовності цієї класифікації, оскільки вона чітко не визначає, якими є ті чи інші правовідносини. Залежно від окремих умов навіть незначний проміжок часу в тих чи інших правовідносинах може вважатися значним, як і навпаки [3, с. 438].

У теорії нотаріального процесу такі часові межі нотаріальних процесуальних правовідносин, як правило, досліджуються в аспекті стадій та етапів нотаріального процесу чи нотаріальних проваджень [3, с. 152]. Цінність же цієї класифікації полягає в тому, що вона дозволяє проаналізувати часові параметри правовідносин та прийнятність цих параметрів для практики.

В аспекті цієї класифікації нотаріальні процесуальні

правовідносини, на наш погляд, загалом слід розглядати як короткострокові. Як правило, нотаріальна дія вчиняється одразу ж у день звернення заявника до нотаріуса. Стаття 42 Закону «Про нотаріат» визначає, що нотаріальні дії вчиняються після їх оплати, а також у передбачених законом випадках після сплати до бюджету податку з доходів фізичних осіб та в день подачі всіх необхідних документів [1].

Однак у деяких випадках нотаріальні процесуальні правовідносини, що складаються при вчиненні окремих нотаріальних дій, вже можна розглядати і як довгострокові. Такими, наприклад, можуть бути правовідносини, що виникають у разі видачі свідоцтва про право на спадщину, вжитті заходів щодо охорони спадкового майна, прийнятті в депозит цінних паперів, передачі заяви фізичних та юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам, прийнятті на зберігання документів тощо. Часові межі цих нотаріальних процесуальних правовідносин різняться і можуть бути як чітко визначені законодавчо (наприклад, нотаріальні процесуальні правовідносини з охорони спадкового майна можуть тривати до закінчення строку на прийняття спадщини – шість місяців з моменту її відкриття), так і взагалі не бути визначеними, що уможливлює їх тривання нескінченно довго (наприклад, при прийнятті на зберігання документів).

На характеристику нотаріальних процесуальних правовідносин як короткострокових чи довгострокових впливає й те, що у визначених ст. 42 Закону «Про нотаріат» випадках вчинення нотаріальної дії може бути відкладено або зупинено. В такому разі потенційно короткострокові нотаріальні процесуальні правовідносини можуть перерости в довгострокові [1].

4. Прості та складні нотаріальні процесуальні правовідносини. У правовій науці пропонується поділяти правовідносини за кількістю суб'єктів на прості та складні. Простими, на погляд фахівців, є такі правовідносини, що відбуваються лише між двома суб'єктами (сторонами), а складними – правовідносини, учасники яких представлені трьома чи більше суб'єктами (сторонами) [4, с. 190].

На наш погляд, нотаріальні процесуальні правовідносини, як й інші процесуальні правовідносини, є простими, якщо ми беремо за основу стереотипне звернення особи, наприклад, за видачею дубліката нотаріально посвідченого документа або вчинення інших подібних проваджень. Знову ж таки, це обумовлено особливістю суб'єктного складу цих правовідносин. Обов'язковим суб'єктом нотаріального процесуального правовідношення завжди є нотаріус (особа, яка вчиняє нотаріальну дію) [7, с. 140], а з іншої сторони його суб'єктом є або особа, яка має у нотаріальній справі юридичний інтерес, або ж яка сприяє здійсненню нотаріального провадження. Варто звернути увагу

на те, що застосування цієї класифікації до процесуальних правовідносин у науці не завжди відбувається правильно.

5. Щодо абсолютних і відносних правовідносин. У теорії права під відносними розуміються правовідносини, у яких здійснення суб'єктивного права однієї особи може досягатися лише через відповідні дії іншої (зобов'язаної) особи. Правовідносини ж, у яких суб'єктивне право виступає у вигляді забезпеченої в законодавчому порядку можливості власної поведінки, свободи здійснювати своє право, відносять до категорії абсолютних. В абсолютних правовідносинах суб'єкт вступає у відносини з невизначеним (абсолютним) колом суб'єктів. У таких відносинах відома одна сторона, яка має право, а решта суб'єктів, які мають обов'язок, – не визначені. У відносних правовідносинах усі сторони є чітко визначеними [3, с. 440].

Як один із найважливіших сучасних критеріїв для класифікації правовідносин, на наш погляд, може застосовуватися належність норм законодавства до різних джерел, що складають певну ієрархію, зокрема законодавство України, включаючи й міжнародні договори, а також після вступу України в ЄС і регламенти та правила, що існують в ЄС і стануть частиною українського законодавства, законодавство іноземних країн, коли нотаріальні процесуальні правовідносини будуть з іноземним елементом [6, с. 251–255].

Список використаних джерел:

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (у ред. від 15.04.2023). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 12.06.2023).
3. Діденко Л.В. Цивільно-процесуальні правовідносини як інститут цивільно-процесуального права України: концептуальні положення : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2019. 468 с.
4. Крижевська О. О. Види нотаріальних процесуальних правовідносин (на прикладі використання загальнотеоретичних класифікацій правовідносин). Часопис Київського університету права. 2021. №1. С. 185–191.
5. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Актуальні проблеми нотаріату України та їхні доктринальні шляхи вирішення. Право України. 2020. № 9. С. 20–42.
6. Фурса Є. Є. Нотаріальні провадження, вчинювані консулом: нові критерії їх класифікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 251–255.

7. Харитонов Є.О. Класифікація цивільних правовідносин: спроба новацій у підходах. Наукові праці ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2008. Т. VII. С. 136–143.

Денисюк Діана Валеріївна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні
факультету публічного управління Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова*

РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ І МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Діяльність державних і місцевих органів влади щодо захисту дітей в умовах воєнного стану в Україні набрала нових форм та напрямів у відповідь на безпрецедентні виклики, пов'язані з бойовими діями, окупацією територій, масовим переміщенням населення та руйнуванням інфраструктури. З початком повномасштабної війни зросла кількість дітей, які залишилися без батьківського піклування або опинилися у складних життєвих обставинах. У цих умовах державна політика у сфері захисту дітей була змушена адаптуватися: ухвалювалися нові механізми реагування, переглядалися повноваження та взаємодія між різними органами влади. Участь у реалізації цих заходів беруть Кабінет Міністрів України, відповідні міністерства, місцеві адміністрації, органи місцевого самоврядування, служби у справах дітей та координаційні штаби, створені для організації взаємодії між усіма відповідальними структурами.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 року за № 302 однією з ключових інституційних ініціатив стало створення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану [1]. Завданням цього тимчасового консультативно-дорадчого органу є координація дій виконавчих органів влади у сфері евакуації, розміщення та захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт, дітей з інвалідністю та дітей, позбавлених батьківського піклування. Такий штаб контролює питання консульського обліку дітей за кордоном, організовує їх повернення в Україну та координує інформаційну політику, спрямовану на інформування громадськості та міжнародних партнерів про ситуацію з дітьми [2].

Штаб ініціював численні заходи: евакуацію тисяч дітей із зон бойових дій, переміщення вихованців інтернатних закладів, спрощення

процедур тимчасового влаштування, впровадження інформаційних систем обліку переміщених дітей. Особлива увага приділяється міжнародній співпраці, попередженню незаконного вивезення дітей та сприянню їх поверненню до України.

На місцевому рівні основна відповідальність покладається на громади, служби у справах дітей, департаменти соціального захисту та освіти. Вони розвивають соціальні послуги для родин з дітьми, впроваджують послуги раннього втручання, супровід усиновлення та патронату. Також посилюється кадровий потенціал, створюються інклюзивно-ресурсні центри, забезпечується супровід дітей з особливими освітніми потребами, медичне обслуговування, психологічна підтримка, доступ до освіти та соціальних сервісів.

У сфері освіти розширено форми навчання (дистанційна, змішана, індивідуальна), забезпечено підвіз дітей у безпечні регіони, організовано забезпечення підручниками, технікою для онлайн-навчання. Окрему увагу приділено психологічній реабілітації, роботі мобільних бригад, створенню центрів психосоціальної підтримки, програмам реінтеграції для дітей, які повернулися з окупації або депортації.

Інноваційним інструментом підтримки стала програма «Дитина не сама», створена за ініціативи Офісу Президента України спільно з ЮНІСЕФ та Міністерством соціальної політики України. Чат-бот дозволяє повідомити про дитину, яка потребує допомоги, або подати заявку на тимчасове влаштування дитини у сім'ю. Такий підхід забезпечує швидке реагування на ефективне залучення ресурсів держави і громадянського суспільства [3]. Також важливою ініціативою є створення порталу «Діти війни», платформи для пошуку та порятунку дітей, які постраждали внаслідок війни. Портал розроблений на доручення Президента України спільно з відповідними міністерствами, правоохоронними та міжнародними структурами [4]. Станом на 4 червня 2025 року на порталі зафіксовано: 1975 дітей поранено, 631 загинули, 2245 зникли безвісти, 19546 — примусово переміщені або депортовані, 1345 дітей повернено до України, 41178 знайдено. Проте, як зазначається, через активні бойові дії точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо [5].

Окрім практичних заходів, державні органи ініціюють зміни до законодавства, зокрема розширення категорій дітей, які підлягають захисту, спрощення процедур влаштування, вдосконалення механізмів взаємодії держави, громадськості та міжнародних структур.

Захист прав дітей в умовах війни — це комплексне завдання, що потребує постійної координації між всіма гілками влади, громадами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Ефективна реалізація державної політики вимагає не лише законодавчих і

адміністративних рішень, а й громадської уваги, соціальної відповідальності та мобілізації ресурсів суспільства задля забезпечення майбутнього українських дітей.

Список використаних джерел:

1. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.06.2025).
2. Ніколаєва Г. Захист прав дітей в умовах воєнного стану. URL: <https://advokat-nikolaeva.com/blog/zahyst-prav-ditej-v-umovah-voennogo-stanu/> (дата звернення 04.06.2025).
3. Дробязко К. Як захистити права дитини в умовах воєнного стану. *Юридична газета online*. 2022. 05 листопада. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-zahistiti-prava-ditini-v-umovah-voennogo-stanu.html> (дата звернення 04.06.2025).
4. Герасимчук Д. В Україні запрацював портал «Діти війни» - платформа для розшуку дітей, які постраждали внаслідок російської агресії. URL: <https://www.president.gov.ua/news/v-ukrayini-zapracuyuvav-portal-diti-vijni-platforma-dlya-rozs-76809> (дата звернення 04.06.2025).
5. Портал «Діти війни». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/about-us/> (дата звернення 04.06.2025).

Ємець Максим Олександрович,
*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного
факультету Хмельницького університету управління та права імені
Леоніда Юзькова*

ЗДІЙСНЕННЯ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Збройна агресія Російської Федерації проти України призвела до суттєвих трансформацій у сфері захисту прав дитини, зокрема особистих немайнових прав, які в умовах воєнного стану зазнали значного обмеження або унеможливлення реалізації. Права дитини на ім'я, громадянство, особисту недоторканність, спілкування з батьками, захист честі, гідності та особистого життя, гарантовані національним законодавством і міжнародними договорами, виявилися під загрозою через вимушене розлучення сімей, евакуацію, депортації, перебування дітей на окупованих територіях та бойових діях.

Особисті немайнові права дитини в українському праві традиційно закріплюються в Сімейному кодексі України та кореспондують із положеннями Конвенції ООН про права дитини 1989 року. Відповідно до чинного законодавства, дитина має право на належне виховання, на спілкування з батьками, на ім'я, на громадянство, на вільне висловлювання думок, на захист своїх прав у разі їх порушення та багато інших [1]. Проте воєнний стан створює умови, за яких ці права стають вразливими. Близько 4.8 мільйона дітей в Україні були змушені залишити постійне місце проживання, багато з них – без супроводу батьків або із втратою одного чи обох [2].

У таких умовах особливого значення набуває право дитини на спілкування з обома батьками. У мирний час судова практика у спорах щодо визначення місця проживання дитини та способу її участі у вихованні орієнтувалася на принцип «найкращих інтересів дитини». Під час воєнного стану цей підхід має бути переосмислений з урахуванням безпекових ризиків. Наприклад, у разі евакуації дитини за межі країни без згоди одного з батьків, що допускається в умовах війни, виникає конфлікт між правом дитини на безпеку та правом іншого з батьків на участь у її житті [2]. Такий правовий дисбаланс свідчить про необхідність встановлення гнучкого, але юридично визначеного механізму збереження особистих зв'язків між дитиною та обома батьками, навіть у разі фізичного розділення.

Особливо небезпечним є становище дітей, які опинилися на тимчасово окупованих територіях. Масові факти примусового переміщення українських дітей до території Російської Федерації, зокрема незаконне усиновлення чи примусове набуття громадянства РФ, є грубими порушеннями не лише національного законодавства, а й норм міжнародного гуманітарного права. У таких випадках особисті немайнові права дитини, зокрема право на національну ідентичність, родинні зв'язки, ім'я, громадянство – системно ігноруються [3]. В умовах відсутності міжнародного доступу до цих дітей правозахисні механізми фактично заблоковані.

У контексті збройного конфлікту особливої ваги набувають державні гарантії щодо захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Згідно зі статтею 30-1 Закону України «Про охорону дитинства», держава забезпечує всебічний захист такої категорії дітей. До таких заходів належать організація догляду, сприяння возз'єднанню з родиною, розшук зниклих, звільнення з полону, а також повернення дітей, які були незаконно вивезені за кордон [4]. Місцеві органи влади зобов'язані передусім евакуювати дітей із небезпечних територій до безпечніших місць, у супроводі батьків, законних представників або за їхньої згоди – без супроводу чи з іншими особами. У зв'язку з цим Україна запровадила низку інструментів захисту, зокрема Державний портал розшуку дітей «Діти війни», який координує дії органів влади, правоохоронців і громадськості, а також створила спеціалізовані державні центри для допомоги дітям, повернутим з територій росії та білорусі [1].

У сучасній науці сімейного права справедливо наголошується на тому, що війна вплинула на трансформацію юридичних категорій у сфері прав дітей. Так, питання визначення місця проживання дитини набуло нового значення: тепер воно пов'язане не лише з батьківськими правами, а й із фізичним захистом самої дитини від загрози її життю чи здоров'ю. Крім того, суди повинні враховувати нові докази, як-от обстріли в регіоні, окупацію населеного пункту, гуманітарну ситуацію тощо, при ухваленні рішень у сімейних спорах [3].

Також актуальним постає питання реалізації дитиною права на освіту й охорону здоров'я як похідних немайнових прав, реалізація яких прямо залежить від функціонування державних інституцій. Воєнний стан зумовив перехід на дистанційну форму навчання, тимчасове припинення діяльності шкіл у зонах бойових дій, що негативно вплинуло на якість освіти, особливо в молодшому віці. Діти втратили не лише академічні знання, а й соціальні навички, які формуються в освітньому середовищі [5]. У сфері охорони здоров'я актуальною є проблема обмеженого доступу до медичних послуг, вакцинації,

планових операцій, що позначається на реалізації права дитини на життя і здоров'я.

Також потребує вдосконалення правове регулювання опіки над дітьми, які втратили батьків або опинилися без супроводу. Існуючі механізми передачі таких дітей під тимчасову опіку органів опіки не враховують оперативності, якої вимагає воєнний час. Брак фахівців у цій сфері, недостатнє матеріальне забезпечення та загальна правова невизначеність створюють умови, в яких дитина залишається беззахисною. UNICEF докладає всіх зусиль, аби діти, які постраждали внаслідок війни, могли повернутися до родинного середовища й зростати в безпеці. З цією метою організація співпрацює з державними структурами та громадськими об'єднаннями, підтримуючи розвиток усиновлення та сімейних форм виховання, зокрема опіки, піклування, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, спеціалізованого догляду за дітьми з особливими потребами, а також послуги патронату над дитиною [6].

Таким чином, реалізація особистих немайнових прав дитини в умовах воєнного стану перебуває під значним ризиком. Вирішення цієї проблеми вимагає комплексного підходу, що включає: реформування сімейного законодавства, забезпечення пріоритету інтересів дитини в судовій та адміністративній практиці, посилення міжнародної співпраці, підвищення компетентності працівників органів опіки, а також системного моніторингу стану дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту. Права дитини не можуть бути «призупинені» навіть у найскладніших умовах. Навпаки, саме в такі періоди вони потребують посиленого захисту.

Список використаних джерел:

1.Шатіло В. А., Мусієнко А. Д. Конституційні права дитини і міжнародні стандарти їх захисту в умовах воєнного стану. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 64–67. URL : <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/859/798>

2.Бичкова С. С. Забезпечення прав щодо виховання дитини в умовах воєнного стану: деякі проблеми правозастосування. Сучасні виклики приватного права в умовах війни: зб. наук. праць учасників круглого столу (01 лютого 2024 року). Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2024. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a0c54186-e6fe-4b6d-a167-531dd8e7c077/content>

3.Кучер В. О. Захист прав та забезпечення безпеки в умовах воєнного стану: визначення місця проживання дитини. Наукові перспективи. 2024. № 2 (44). С. 1147–1157. URL :

<https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7276/1/9530-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%82-9584-1-10-20240307.pdf>

4. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n377> (дата звернення: 24.05.2025)

5. Кхасраві О. З. Правовий статус дитини в умовах воєнного стану. Забезпечення гендерної рівності та інклюзії в академічному середовищі : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (30 квіт. 2024 р.). М-во освіти і науки України, Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Навч.-наук. ін-т «Юрид. Ін-т». Київ. КНЕУ. 2024. С. 107–111. URL : <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f595aea7-598c-4c8d-ba0e-715f4dd74601/content>

6. Войцеховська Д. М., Чеханюк Л. В. Особливості захисту прав дитини в умовах воєнного стану. 2024. С. 34–37 URL : <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b9fec0ed-f1d2-4f0b-90f7-33cf2fe9a1b7/content>

Жеребний Владислав Олександрович,
*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ДЕЛІКТОЗДАТНІСТЬ ДИТИНИ В ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Питання здатності дитини нести юридичну відповідальність за завдану шкоду в рамках приватних правовідносин є однією з найбільш складних та дискусійних проблем сучасного цивільного права. Дане питання охоплює взаємодію між юридичною відповідальністю, процесами виховання та психологічними особливостями розвитку дитячої свідомості, залежно від віку дитини [6, с. 68]. Деліктоздатність як здатність особи нести відповідальність за вчинені правопорушення набуває особливого значення стосовно неповнолітніх осіб, оскільки вимагає збалансованого підходу між захистом прав дитини та забезпеченням інтересів потерпілих від неправомірних дій. Вікові особливості психічного та соціального розвитку дитини безпосередньо впливають на її здатність усвідомлювати характер своїх дій та керувати ними, що складає основу для визначення меж деліктоздатності [5, с. 158]. В сучасних приватноправових системах відсутній уніфікований підхід до регулювання цього питання, що

відображає складність проблеми та її тісний зв'язок з культурними, історичними та соціально-економічними особливостями різних правових систем.

Ключовим аспектом даної проблематики є визначення оптимального поєднання правових можливостей неповнолітніх учасників цивільного обороту, захисту інтересів осіб, які зазнали шкоди від їхніх дій, та побудови ефективної системи майнової відповідальності [1, с. 262–263]. Встановлення чітких критеріїв та механізмів визначення деліктоздатності дитини з урахуванням її віку, ступеня психологічної зрілості та інших індивідуальних характеристик є необхідною умовою для забезпечення справедливості та правової визначеності у приватних правовідносинах.

Актуальність дослідження деліктоздатності дитини також підсилюється тенденціями глобалізації, цифровізації та трансформації соціальних взаємодій, які створюють нові виклики у сфері приватних правовідносин. Сучасні діти отримують доступ до широкого спектру правових можливостей та ресурсів значно раніше, ніж їхні попередники, що потребує переосмислення традиційних підходів до визначення їхньої правосуб'єктності та відповідальності.

Деліктоздатність як складова цивільної правосуб'єктності визначається як здатність особи нести юридичну відповідальність за шкоду, завдану їй протиправними діями. Щодо дітей це питання ускладнюється необхідністю врахування процесу формування їхнього світогляду, моральних переконань та здатності відрізнити добре від поганого, що є прямим наслідком виховання [6, с. 67–68].

Чинне законодавство України встановлює диференційований підхід до визначення деліктоздатності осіб залежно від їхнього віку. Відповідно до ст. Статтею 1179 ЦК України встановлено, що малолітні (від 14 до 18 років) несуть відповідальність за шкоду, завдану нею [2]. Проте законодавець встановлює додаткові механізми захисту інтересів потерпілих, які передбачають субсидіарну відповідальність батьків (усиновлювачів) або піклувальників у разі недостатності майна неповнолітньої особи для відшкодування шкоди.

Відповідно до статті 1178 цивільного кодексу України, малолітні особи (до чотирнадцяти років) не несуть самостійної відповідальності за завдану ними шкоду [2]. Відповідальність за шкоду, заподіяну малолітньою особою, несуть її батьки (усиновлювачі) або опікуни, якщо не доведуть, що шкода сталася не з їхньої вини [2]. Таке правове регулювання обґрунтовується відсутністю у малолітніх осіб достатньої психічної зрілості для усвідомлення значення своїх дій та їх наслідків.

На відміну від малолітніх, неповнолітні особи (від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) визнаються деліктоздатними і

самостійно несуть відповідальність за завдану ними шкоду. Це положення ґрунтується на презумпції досягнення неповнолітніми певного рівня психічної зрілості, що дозволяє їм усвідомлювати характер своїх дій та їхні наслідки. З впевненістю можна сказати, що законодавець, встановлюючи самостійну відповідальність неповнолітніх за завдану ними шкоду, водночас враховує їхній недостатній життєвий досвід та обмежену фінансову самостійність [5, с. 160–163]. Частина 2 статті 1179 Цивільного кодексу України передбачає випадки, коли неповнолітня особа не в змозі відшкодувати шкоду, її батьки (усиновлювачі) або піклувальник відшкодовують у повному обсязі, якщо не доведуть, що шкода завдана не з їх вини [2]. Важливим аспектом деліктоздатності дитини є відповідальність батьків (усиновлювачів), опікунів чи піклувальників за шкоду, завдану малолітніми та неповнолітніми особами [4, с. 43].

Відповідно до ст. 1178 ЦК України, батьки (усиновлювачі) або опікуни несуть відповідальність за шкоду, завдану малолітніми, якщо не доведуть, що шкода виникла не з їхньої вини. При цьому вина батьків (усиновлювачів) або опікунів визначається як невиконання або неналежне виконання ними обов'язків щодо виховання та нагляду за малолітньою особою [2]. Стосовно відповідальності батьків за шкоду, завдану неповнолітніми, слід зазначити, що вона має субсидіарний (додатковий) характер і настає лише за умови недостатності майна у неповнолітнього для повного відшкодування шкоди [4, с. 44].

Не менш важливим аспектом дослідження деліктоздатності дитини є аналіз міжнародно-правових стандартів у цій сфері. Конвенція ООН про права дитини 1989 року встановлює загальні принципи захисту прав та інтересів дітей, які мають бути враховані при розробці національного законодавства, зокрема щодо питань відповідальності [3]. Стаття 3 Конвенції закріплює принцип найкращого забезпечення інтересів дитини, який повинен бути першочерговим міркуванням в усіх діях щодо дітей. Згідно зі статтею 40 Конвенції держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка порушила, обвинувачується або визнана такою, що порушила кримінальне законодавство, на поведження з нею, яке відповідає розвитку почуття гідності та повноцінності дитини та зміцненню поваги до прав людини та основних свобод інших, беручи до уваги вік дитини та бажання сприяти її реінтеграції в суспільство та відігравати в ньому корисну роль [3].

Деліктоздатність дитини в приватних правовідносинах є комплексним правовим інститутом, який потребує збалансованого підходу між захистом прав дитини та забезпеченням інтересів потерпілих від неправомірних дій. Законодавство України закріплює підхід до визначення деліктоздатності осіб залежно від віку: малолітні особи (до 14 років) є неделіктоздатними, а відповідальність за завдану

ними шкоду несуть батьки або опікуни; неповнолітні особи (14-18 років) визнаються частково деліктоздатними і несуть самостійну відповідальність, яку в субсидіарному порядку можуть нести їхні батьки чи піклувальники. Таке правове регулювання відповідає міжнародним стандартам, зокрема принципам Конвенції ООН про права дитини, яка закріплює необхідність врахування віку, ступеня зрілості та особливостей розвитку дитини. Сучасні тенденції вимагають вдосконалення правового регулювання деліктоздатності дитини шляхом впровадження більш гнучкого підходу, що враховує не лише формальний вік, а й фактичний рівень психічного розвитку та здатність усвідомлювати значення своїх дій. Важливим аспектом є досягнення балансу між компенсацією шкоди потерпілим та виховним впливом юридичної відповідальності на формування правосвідомості неповнолітніх.

Список використаних джерел:

1. Орендівський А. А., Кабенюк Ю. В., Деліктоздатність неповнолітньої фізичної особи, Київ, 2022 рік, URL: <https://knute.edu.ua/file/MjkwMjQ=/85a560ebe5c766eed6ddab638c3c8c4b.pdf#page=261>
2. Цивільний кодекс України (Редакція від 09.04.2025), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Конвенція про права дитини (Редакція від 16.11.2023) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
4. Глиняна К. М., Цивільно-правова відповідальність батьків за шкоду завдану дітьми, URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/668b1339-ec63-475c-b99a-f246818ac6c6/content>
5. Гринько С. Д. Деліктоздатність неповнолітніх фізичних осіб за цивільним законодавством України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз, URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/52e87245-aacc-4fd1-959d-2a24dcdf11b9/content>
6. Фурса С. Я., Бордюг Т. О., Юридичні аспекти визначення деліктоздатності дитини в Україні: психологічний і правовий аналіз, Київ, 2024, URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/1151/1057>

Задворний Богдан Анатолійович,
*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ЗАХИСТ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Немайнові права дитини є невід’ємною частиною її правового статусу в сучасному суспільстві. Вони включають право на ім’я, громадянство, особисту недоторканність, повагу до гідності, приватного життя, право на сім’ю, виховання, свободу думки, совісті та релігії, а також право на вільне висловлювання власних поглядів [1]. Захист цих прав є вкрай важливим у будь-який час, проте в умовах збройних конфліктів, як той, що триває в Україні, діти стають особливо вразливою категорією населення. Немайнові права є невідчужуваними і не можуть бути передані, що підкреслює їх фундаментальну значущість. Порушення цих прав часто призводить до глибоких психологічних травм, які можуть негативно вплинути на розвиток, поведінку та соціалізацію дитини. З огляду на вразливість дітей, держава несе першочергову відповідальність за забезпечення їхнього благополуччя. Сучасні виклики війни вимагають від держави оперативних, дієвих та всеосяжних механізмів захисту немайнових прав.

Правова основа захисту немайнових прав дитини в Україні ґрунтується на Конституції України, яка є найвищим нормативно-правовим актом держави [2]. Деталізація цих прав та механізмів їх реалізації міститься у Сімейному кодексі України та Цивільному кодексі України. Крім того, Україна є учасницею міжнародних договорів, що мають вищу юридичну силу, ніж національні закони, якщо вони ратифіковані. Серед них ключовою є Конвенція ООН про права дитини, яка встановлює широкий спектр прав дитини та обов’язків держав-учасниць щодо їх забезпечення [3]. Сімейний кодекс України, зокрема, гарантує право дитини на повагу до її особистості, право знати своїх батьків, право на спілкування з ними та іншими родичами. Цивільний кодекс України закріплює право на особисту недоторканність, честь і гідність, що є основоположними для формування самосвідомості та самооцінки дитини [4, с. 172].

У період воєнного конфлікту кількість випадків порушення немайнових прав дітей значно зростає, особливо серед тих, хто втратив батьків, зазнав насильства або був вимушено переміщений. В таких умовах критично важливим є забезпечення ефективного механізму

реалізації прав дитини [5, с. 30], що включає діяльність органів опіки та піклування, правоохоронних органів та судової системи [6]. Держава має забезпечити функціонування служб у справах дітей, надання безоплатної правової допомоги, супровід у процесі усиновлення та створення безпечного середовища для дітей, які пережили травматичні події. Важливо також інтегрувати принципи захисту немайнових прав у систему освіти, щоб діти з раннього віку розуміли свої права та шляхи їх захисту.

Проблема забезпечення права дитини на сімейне середовище набуває особливої гостроти. Тисячі українських дітей були евакуйовані з зон бойових дій, і значна кількість з них залишилася без батьківської опіки. У цьому контексті надзвичайно важливу роль відіграє діяльність державних і недержавних організацій щодо розміщення дітей у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, а також підтримка програм усиновлення. Держава повинна створити ефективний реєстр дітей, які залишилися без піклування, та забезпечити прозору систему їх влаштування до нових родин. Психологічний супровід як самих дітей, так і прийомних батьків є обов'язковим елементом успішної адаптації. Залучення громадськості до волонтерських програм допомоги дітям є важливим доповненням до державних зусиль.

Крім державних інституцій, значну роль у захисті немайнових прав дітей відіграють громадські організації та міжнародні партнери, які реалізують різноманітні гуманітарні програми. Їхня діяльність допомагає компенсувати дефіцит ресурсів у сфері соціального забезпечення та охорони здоров'я. Завдяки тісній співпраці з міжнародними фондами Україна отримує фінансування на реалізацію освітніх та соціальних проєктів, спрямованих на підтримку дітей у складних життєвих обставинах. Співпраця з такими організаціями, як ЮНІСЕФ, ООН, Міжнародний Комітет Червоного Хреста та іншими, дозволяє впроваджувати стандарти захисту прав дитини, що відповідають найкращим світовим практикам.

Таким чином, ефективна реалізація та захист немайнових прав дитини в Україні потребує комплексного та скоординованого підходу. Цей підхід повинен об'єднувати нормативно-правове забезпечення, адміністративні механізми, освітні ініціативи та активну міжнародну підтримку. Повага до прав дитини має бути закладена в основу державної політики в усіх сферах – від освіти до юстиції, від охорони здоров'я до інформаційної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини. Генеральна Асамблея ООН. 20 листопада 1989 року. URL : <https://zakon.rada.gov.u>

[a/laws/show/995_021#Text](#)

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

4. Булеца С. Б., Менджул М. В. *Правова природа особистих немайнових прав в умовах цифровізації*. Ужгород : PIK-Y, 2023. 172 с. URL : <https://surl.ln/gcigte>

5. Костишин Е. І., Шевців Ю. О. Інституційно-правовий механізм захисту дітей в умовах воєнного стану. *Публічне управління та соціальна робота*. №1, 2023. URL : <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/soc/article/view/2583/2473>

6. Захист прав дітей. *Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*: URL : <https://ombudsman.gov.ua/uk/prava-ditini>

Карпенко Вікторія Олегівна,

здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Захист майнових прав дитини є одним із ключових аспектів реалізації загального принципу найкращого забезпечення інтересів дитини, закріпленого як у міжнародних, так і в національних нормативно-правових актах. В умовах соціально-економічних трансформацій в Україні питання гарантування та охорони майнових прав дітей набуває особливої актуальності, адже стосується як безпосереднього володіння майном, так і права на отримання утримання, спадкування, користування житлом тощо. Незважаючи на існування нормативної бази, механізми реалізації цих прав часто виявляються неефективними, що потребує поглибленого правового аналізу, оцінки існуючої практики та розробки дієвих підходів до удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Майнові права дітей – це закріплені в законодавстві права неповнолітніх осіб на володіння, користування та розпорядження майном, а також на отримання утримання, спадщини, доходів й інших матеріальних благ, що забезпечують їхній належний розвиток, добробут та захист інтересів. Ці права виникають на підставі норм цивільного,

сімейного та інших галузей права, охоплюють як особисту власність дитини, так і право на частку в спільному майні чи користування об'єктами, необхідними для життя.

Сімейне законодавство регулює деякі майнові права дитини, а саме:

1) право власності дитини на майно, призначене для її розвитку, навчання та виховання: одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо (ст. 174 Сімейного кодексу України (далі – СК України));

2) право спільної сумісної власності батьків і дітей: майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві сумісної власності (ст. 175 СК України);

3) права батьків та дітей щодо користування майном: батьки зобов'язані передати у користування дитини майно, що має забезпечити її виховання та розвиток (ст. 176 СК України);

4) право на одержання утримання від своїх батьків до досягнення повноліття (ст. 180 СК України) [1].

Обов'язок батьків утримувати дітей передбачений ст. 51 Конституції України та ст. 180 СК України, яка зазначалась вище. Відповідно до законодавства батьки зобов'язані:

1) утримувати своїх неповнолітніх непрацездатних дочку, сина, що потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати;

2) утримувати повнолітніх дочку, сина до досягнення ними двадцяти трьох років, які продовжують навчання і у зв'язку із цим потребують матеріальної допомоги за умови, що батьки можуть її надавати [1].

З моменту народження дитина наділяється правосуб'єктністю, що надає їй можливість не лише володіти майном, а й реалізовувати майнові права. З огляду на особливості фізичного, психологічного та інтелектуального розвитку неповнолітніх, у державі діє конституційний механізм правового регулювання, який гарантує кожній особі базові права (закріплені у статтях Конституції України та мають найвищу юридичну силу): на житло, працю, соціальний захист тощо. Порушення цих прав тягне за собою відповідальність [2].

Відповідно до ст. 32 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) для вчинення неповнолітнім правочину, окрім дрібного побутового, необхідна згода батьків (усиновлювачів) чи піклувальників. Якщо така умова не дотримана, то це тягне за собою недійсність правочину [3].

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» встановлено, що батьки/особи, які їх заміняють, не мають права без дозволу органів опіки та піклування укладати договори, що підлягають

нотаріальному посвідченню чи спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання. Відповідно до цього особливого значення набуває діяльність нотаріату [4].

На діяльність органів опіки та піклування покладено обов'язок забезпечення належного захисту майнових прав дітей. Проте ефективність реалізації цих функцій залежить не лише від законодавчого регулювання, а й від відповідності прийнятих рішень принципам справедливості, правової визначеності та дотримання прав людини в цілому.

Існує дві групи повноважень органів опіки та піклування, що стосуються майнових прав дитини:

- 1) надання дозволів на вчинення правочинів щодо її майнових прав;

- 2) встановлення опіки над майном дитини.

Процедура отримання дозволу щодо вчинення правочинів, передбачених ст. 71 ЦК України, загалом врегульована Порядком здійснення органами опіки та піклування діяльності щодо захисту прав дитини. Водночас ця процедура охоплює переважно випадки, пов'язані із відчуженням майна дитини та правочинами щодо її нерухомого майна. Висловлюється позиція, що надання органам опіки та піклування дискреційних повноважень у ситуаціях, передбачених ч. 5 ст. 177 СК України, може спричинити відступ від принципів, сформульованих Комітетом Міністрів Ради Європи щодо здійснення цих повноважень, зокрема: об'єктивності, неупередженості, рівності перед законом і пропорційності. Це може призвести до порушення майнових прав дитини. У зв'язку із цим пропонується введення змін до відповідної норми.

Раніше законодавство не містило чітких вказівок щодо того, коли саме батьки повинні надати згоду на укладення правочину неповнолітньою дитиною, що викликало труднощі у правозастосуванні. На практиці це питання вирішувалось у такий спосіб: згода могла бути надана як під час укладення правочину, так і після цього – у формі схвалення [5]. Наразі законодавець чітко врегулював цю ситуацію. Вчинення неповнолітнім правочину щодо транспортного засобу/іншого нерухомого майна вимагає наявності письмової нотаріально посвідченої згоди батьків (ст. 32 ЦК України). Щодо інших правочинів, то тут допускається отримання згоди шляхом її схвалення. Наприклад, ст. 221, 222 ЦК України передбачають, що правочин, який вчинено малолітньою, неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, може бути згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном.

Правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензій другій стороні [3].

Цивільне законодавство встановлює, що неповнолітні у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років мають право самостійно, без згоди батьків, усиновителів/піклувальників, розпоряджатися своїм заробітком, стипендією та іншими законно одержаними доходами. Вони також можуть самостійно користуватися правами на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності, що охороняються законом, і мають право відкривати вклади в банках та управляти ними. З досягненням чотирнадцяти років особа набуває часткової цивільної дієздатності, що дозволяє їй самостійно укладати певні цивільно-правові угоди та нести відповідальність за завдану майнову шкоду. Водночас із розширенням правової автономії закон передбачає відповідальність таких осіб за дії, які вони вчиняють самостійно [6].

У сучасних умовах соціально-економічної трансформації українського суспільства питання ефективного захисту майнових прав дитини набуває особливої актуальності. Попри наявність розгалуженої нормативно-правової бази у сфері цивільного та сімейного законодавства, що регламентує майнові права неповнолітніх осіб, існують суттєві прогалини в механізмі реалізації й гарантування цих прав на практиці. Зокрема, спостерігається недостатня ефективність діяльності органів опіки та піклування, складність правозастосування щодо правочинів за участю неповнолітніх, а також ризик зловживання дискреційними повноваженнями посадових осіб. Окремої уваги потребує питання балансу між правовою автономією неповнолітньої особи та необхідністю батьківського (державного) контролю, особливо в контексті здійснення правочинів щодо майна. Наявність правових колізій, розбіжностей у тлумаченні норм, а також відсутність чітких алгоритмів дій для захисту прав дитини в майнових спорах свідчать про потребу у всебічному правовому аналізі та удосконаленні чинного законодавства, враховуючи як національні реалії, так і міжнародні стандарти забезпечення найкращих інтересів дитини.

Отже, захист майнових прав дитини в Україні становить складну, багатогранну та водночас критично важливу сферу правового регулювання, яка потребує посиленого нормативного, інституційного та правозастосовного вдосконалення. Незважаючи на існування належної законодавчої бази, що охоплює норми цивільного, сімейного та спеціального законодавства, на практиці реалізація майнових прав дитини стикається з низкою викликів. Зокрема, це стосується неефективності діяльності органів опіки та піклування, відсутності чітких правозастосовних алгоритмів, зловживання дискреційними повноваженнями, правових колізій та недостатнього балансу між

самостійністю дитини й необхідністю зовнішнього контролю. Вказані проблеми зумовлюють потребу в глибокому системному аналізі чинного законодавства, адаптації правових норм до сучасних соціально-економічних умов та імплементації міжнародних стандартів захисту прав дитини. Лише за умов реального забезпечення принципу найкращого забезпечення інтересів дитини можлива ефективна охорона її майнових прав як невід'ємної складової гідного існування, розвитку та правової безпеки в українському суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. №2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Сопілко Д. В. Конституційно-правовий механізм захисту майнових прав дитини при розірванні шлюбу батьків. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в умовах COVID-19* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 10-11 груд. 2020 р.). Міжнар. економ.-гуманіт. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука. Рівне : Видавн. дім «Гельветика», 2020. Ч. I. С. 90–92. URL: <https://dspace.megu.edu.ua:8443/jspui/handle/123456789/2834>
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. №2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
5. Мироненко В. Окремі питання захисту майнових прав дитини. *Приватно-правові механізми захисту прав людини*. 2021. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/21163>
6. Турчин Н. В. Захист майнових прав дитини в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. №1 2020. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33405>

Кірик Алла Юріївна,

*доцентка кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова, докторка філософії з права, доцентка,*

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Війна – це жахливе явище, яке руйнує не лише інфраструктуру та суспільні інститути, але й безжально калічить життя найуразливішої категорії населення – дітей. В умовах збройних конфліктів приватні права дітей опиняються під особливою загрозою. Вони стають жертвами насильства, експлуатації, втрачають батьків та домівки. У цей критичний час неоціненною є роль міжнародних організацій, які мобілізують зусилля для захисту та забезпечення їхніх прав.

У контексті збройного конфлікту в Україні особливої актуальності набуває діяльність міжнародних організацій, які відіграють важливу роль у забезпеченні реалізації та захисту прав дітей, зокрема майнових і немайнових. Їхня участь полягає не лише у наданні гуманітарної допомоги, а й у створенні механізмів юридичного супроводу та контролю за дотриманням міжнародно-правових стандартів.

Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) відіграє центральну роль у захисті дітей під час війни. Однією з ключових спеціалізованих структур ООН є Дитячий фонд ООН (далі – ЮНІСЕФ), який активно працює в Україні та на міжнародному рівні. Основними напрямками його діяльності є забезпечення права дитини на освіту, охорону здоров'я, захист від насильства, експлуатації та незаконного переміщення.

З початку конфлікту на сході України ЮНІСЕФ працює над реалізацією ключових зобов'язань із задоволення гуманітарних потреб дітей, зокрема доступу до освіти, психосоціальної допомоги, води і санітарії, навчання з питань мінної небезпеки, охорони здоров'я матері та дитини, а також послуг для людей, що живуть із ВІЛ/СНІДом [1].

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) опікується захистом дітей-біженців та дітей, які шукають притулку за кордоном. Організація сприяє забезпеченню юридичного статусу таких дітей, гарантуванню доступу до освіти та медичних послуг, а також запобіганню торгівлі людьми.

Особливу роль у системі захисту дітей відіграє Офіс Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей

та збройних конфліктів, який здійснює моніторинг ситуації, готує щорічні доповіді та надає рекомендації щодо посилення захисту дітей. Важливим інструментом є також «список сорому» – перелік сторін конфлікту, які вчиняють серйозні порушення прав дітей, що публікується у щорічній доповіді Генерального секретаря ООН [2].

Окрім агенцій ООН, значну роль відіграють інші міжнародні організації. Важливу гуманітарно-правову функцію виконує Міжнародний комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ), який забезпечує дітей базовими засобами для виживання, займається возз'єднанням розлучених родин і сприяє верифікації особистості дітей-сиріт та дітей без супроводу. Через свою нейтральну позицію МКЧХ має можливість діяти навіть у зонах активних бойових дій, що дозволяє надавати допомогу дітям, які опинилися в окупації.

Водночас Рада Європи та Європейський Союз підтримують розвиток правових механізмів захисту прав дітей, зокрема через фінансування проєктів правової допомоги, розробку рекомендацій, проведення моніторингу та навчання для фахівців. Через механізми Європейського суду з прав людини забезпечується доступ до правосуддя у випадках порушення прав дитини, що має критичне значення в умовах війни.

Багато міжнародних неурядових організацій також активно працюють у сфері захисту дітей під час війни. Save the Children, World Vision та інші організації реалізують різноманітні програми, спрямовані на забезпечення безпеки, освіти, охорони здоров'я та психологічної підтримки дітей, які опинилися в зоні конфлікту або були змушені покинути свої домівки.

Загалом, міжнародні організації виконують багато функцій, виступаючи додатковою гарантією дотримання прав дітей, коли державні механізми виявляються недостатніми або тимчасово недієздатними. Їхня діяльність є невід'ємною частиною комплексного підходу до захисту дітей в умовах збройного конфлікту.

Міжнародні організації використовують широкий спектр механізмів для реалізації захисту приватних прав дітей, які опинилися в умовах збройних конфліктів. Ці механізми охоплюють оперативну діяльність на місцях, гуманітарну допомогу, правову адвокацію, моніторинг порушень та сприяння довгостроковому відновленню.

Одним із ключових напрямів є надання гуманітарної допомоги, зокрема забезпечення дітей предметами першої необхідності – продуктами харчування, водою, медикаментами, одягом. Створюються безпечні простори, де діти можуть отримати психологічну підтримку, навчатися та перебувати у відносно стабільному середовищі.

Організації, такі як ЮНІСЕФ, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Save the Children, забезпечують доступ до харчування, питної

води, тимчасового житла, а також надають правову допомогу, зокрема у випадках втрати документів, депортації, розлучення з родиною чи потреби в міжнародному захисті.

Наприклад, з 2014 року Save the Children надає гуманітарну допомогу постраждалим дітям та їхнім родинам в Україні, надаючи їм доступ до освіти та інших основних послуг. У 2022 році – після збільшення кількості потребуючих масштаби допомоги збільшились. В організації констатують, що 7,5 мільйонів дітей в Україні перебувають у серйозній небезпеці отримання фізичних ушкоджень, сильних емоційних страждань або ж зіштовхнулися з потребою переміщення. Авіаудари та вибухи завдали суттєвої шкоди, зокрема, навчальним закладам [3].

Діяльність організації включає комплексні заходи з відновлення освітньої інфраструктури, зокрема ремонт пошкоджених шкіл і дитячих садків, а також облаштування безпечних шкільних укріплень. Організація систематично проводить тренінги для педагогічних працівників, спрямовані на освоєння новітніх технологій в дистанційному навчанні. Крім того, розгорнуто та активно розширюється мережа цифрових навчальних центрів (DLC – Digital Learning Centres) з метою забезпечення доступу дітей до якісної освіти. Протягом 2023 року було відкрито 32 такі центри, а загальний план передбачає створення 100 центрів по всій території країни. [4, с.7].

Важливою частиною захисту є моніторинг та документування порушень прав дітей, включаючи випадки вбивств, поранень, вербування до збройних формувань, сексуального насильства, нападів на школи та лікарні. ООН, ЮНІСЕФ та інші організації готують регулярні звіти, які стають основою для міжнародного реагування, включаючи запровадження санкцій або притягнення винних до відповідальності через Міжнародний кримінальний суд.

Наприклад, Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні є ключовим гравцем у документуванні порушень прав людини, включно з правами дітей. Моніторингова місія регулярно публікує звіти, які містять детальну інформацію про випадки загибелі та поранення дітей, насильства, впливу бойових дій на їхню освіту та здоров'я, а також про інші порушення їхніх прав. Їхні звіти базуються на свідченнях жертв, очевидців та аналізі доступної інформації [5].

Крім того, здійснюються програми реабілітації та реінтеграції дітей, які постраждали від війни. Йдеться про надання психологічної допомоги, відновлення доступу до освіти, допомогу у возз'єднанні з родиною, професійну підготовку. У багатьох випадках реалізуються адвокаційні кампанії, спрямовані на тиск на уряди та збройні угруповання з метою припинення використання дітей у конфліктах і забезпечення їх прав відповідно до міжнародного права. Такі механізми

діють комплексно та вимагають тісної координації між міжнародними, урядовими та неурядовими структурами.

Наприклад, з початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, організація ЮНІСЕФ активно почала запроваджувати різноманітні програми для психологічної підтримки дітей, внутрішньо переміщених сімей та вразливих категорій населення. Одним із ключових елементів цієї ініціативи є створення дитячих точок «Спільно». Ці центри функціонують як багатофункціональні простори, що забезпечують комплексну підтримку. Вони пропонують організацію дозвілля для дітей, створюючи безпечне та сприятливе середовище для ігор, творчості та психологічної розрядки. Крім того, точки «Спільно» надають консультативну підтримку, забезпечуючи доступ до інформації та фахових порад щодо різноманітних видів допомоги для вразливих груп населення. Тут також доступна фахова допомога психологів та медичних працівників, які через проведення майстер-класів та розвиваючих ігор сприяють здоровому розвитку та креативності дітей. Нарешті, ці точки є місцем створення спільноти, де люди можуть знайти взаємну підтримку, обмінюватись досвідом та знаннями, що сприяє їхній соціальній адаптації та психологічній стійкості [6].

Загалом, діяльність міжнародних організацій у забезпеченні прав дітей під час війни є багатогранною та включає:

1. Гуманітарну допомогу. Забезпечення базових потреб у їжі, воді, житлі, медичній допомозі.
2. Захист від насильства та експлуатації. Вжиття заходів для запобігання вербуванню, торгівлі людьми, сексуальному насильству та іншим формам зловживань.
3. Психосоціальну підтримку. Надання допомоги дітям у подоланні травм, пов'язаних з війною.
4. Освіту. Забезпечення доступу до навчання навіть в умовах конфлікту.
5. Захист прав. Моніторинг та документування порушень прав дітей, адвокація їхнього захисту на міжнародному та національному рівнях.
6. Возз'єднання сімей. Пошук та об'єднання розлучених війною дітей з їхніми родинami.

Однак, незважаючи на значні зусилля, міжнародні організації стикаються з численними викликами у своїй роботі. Доступ до постраждалих районів може бути обмеженим через бойові дії або політичні перешкоди. Недостатнє фінансування, складність координації між різними акторами та ігнорування норм міжнародного права сторонами конфлікту також ускладнюють їхню діяльність.

Підсумовуючи, роль міжнародних організацій у забезпеченні приватних прав дітей під час війни є надзвичайно важливою та часто

життєво необхідною. Вони надають критично важливу допомогу та сприяють захисту прав дітей у найскладніших обставинах. Подальша підтримка та посилення їхньої діяльності є ключовим для забезпечення безпечного та гідного майбутнього для дітей, які постраждали від руйнівних наслідків війни. Міжнародна спільнота повинна продовжувати підтримувати ці організації та вимагати від усіх сторін конфлікту неухильного дотримання міжнародного права та забезпечення найкращих інтересів дитини.

Список використаних джерел:

1. Про ЮНІСЕФ. *Unicef*. URL : <http://unicef.org/ukraine/about-unicef>
2. UN adds Russia to list of shame for killing children in Ukraine. *Reuters*. URL : <https://www.reuters.com/world/un-adds-russia-list-shame-killing-children-ukraine-2023-06-22/>
3. Ukraine: millions of children are in danger. *Save the Children International*. URL : <https://www.savethechildren.net/what-we-do/emergencies/ukraine>
4. Ukraine Response One Year On: Impact report. *Save the Children International*. URL : <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Donor-Impact-Report-Ukraine-Response-One-Year-On-February-2023.pdf>
5. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. *OHCHR* URL : <https://ukraine.ohchr.org/uk>
6. «Спільно» – програма гуманітарної підтримки сімей з дітьми в Україні. *Unicef*. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/spilno-social-support>

Кожевникова Вікторія Олександрівна,
*професорка кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова, докторка юридичних наук, професорка*

ПОДРУЖЖЯ ЯК УЧАСНИК СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Перебування осіб у шлюбі становить шлюбні правовідносини, які виникають на підставі сукупності юридичних фактів, учасниками цих правовідносин є подружжя, які мають відносно один одного взаємні права і обов'язки, визначені нормами сімейного права та гарантовані державою [1, с. 223]. З наведеного випливає, що шлюбні правовідносини мають ускладнений зміст, який доцільно розглянути через призму елементів таких правовідносин.

В науковій літературі наводиться твердження, що шлюбні правовідносини варто розглядати з урахуванням загальних уявлень про природу правових відносин «як складову трьох елементів: а) суб'єктів правовідносин, якими є дружина та чоловік (подружжя); б) об'єктів, до яких належать певні майнові та немайнові блага; в) змісту правовідносин, який складають відповідні права та обов'язки подружжя. Саме в розумінні шлюбу як правовідношення використовують такі вислови, як «сторони перебувають у шлюбі», «сторони пов'язані шлюбом» тощо»[2, с. 84]. Отже, наразі залишається доцільним дотримуватися загально прийнятої структури правовідносин (традиційної).

Правовий статус подружжя, безсумнівно, належить до числа спеціальних статусів (модусів). Цей статус визначає коло прав та обов'язків, якими особа володіє у зв'язку з виконанням нею певної соціальної функції, зокрема подружньої. Подружні відносини вкрай специфічні, вони мають глибоко особисте підґрунтя. Це та сфера, що не підпадає правовому регулюванню. Однак шлюб являє собою соціальний інститут, у зв'язку із чим подружні відносини деякою мірою є предметом правового впливу. Визначаючи подружній статус, тобто загальне коло прав та обов'язків подружжя, держава демонструє, яка поведінка в сім'ї підтримується та заохочується, якими правами наділяється особа, яка набуває статус подружжя, які обов'язки має вона нести та яку відповідальність за порушення в сімейній сфері. Держава виконує роль не стільки контролюючої сторони, скільки визначеного гаранта здійснення сімейних обов'язків і захисту сімейних прав [3, с. 46].

У випадку коли йде мова про спадкові правовідносини, то крім вказаної відсутності визначення подружжя, залишається дискусійним навіть питання про суб'єктний склад спадкових відносин [4, с. 47]. Зазвичай визначене законодавством коло спадкоємців за законом задовольняє більшість і спадкодавців і спадкоємців, проте особливості взаємовідносин у конкретній сім'ї чи родині зумовлюють уже *post factum* переглянути існуючий порядок спадкування за законом. За загальним правилом зміна черговості можлива лише у випадку, коли родичі ближчої черги відмовляються від спадщини чи не приймають її, або усуваються від спадщини як негідні спадкоємці. У Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) з'явилися новели, які регламентують порядок отримання спадщини спадкоємцями подальших черг і на інших засадах [5, с. 455].

Положення ч. 1 ст. 1234 ЦК України, встановлюють, що спадкодавцем є громадянин, майно якого після його смерті переходить у спадщину до іншої особи чи до інших осіб. Спадкодавцем може бути особа незалежно від віку, статі, стану здоров'я тощо. Спадкування відбувається як після смерті дієздатних, так і недієздатних громадян. Однак заповідати майно може лише дієздатна особа. Тобто, право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Сам по собі спадкодавець, загалом, не є суб'єктом спадкових правовідносин, оскільки останні виникають у наслідок його смерті. Спадкоємцем ще може бути будь-який суб'єкт цивільного права: фізична особа, юридична особа, територіальні громади, держава, інші суб'єкти публічного права [6, с. 165], яка у випадку смерті тієї чи іншої особи (спадкодавця) набуває права одержати його спадкове майно. Проте, якщо мова йде про такого учасника спадкових правовідносин, як подружжя, то з огляду на те, що під обумовленим терміном розуміється юридичне уособлення двох осіб (чоловіка та дружину), а точніше сукупність їх прав та обов'язків, яка існує в спадкових відносинах та виникла внаслідок спільного мешкання осіб, що знаходиться в особливих стосунках, яка характеризується сукупністю прав та обов'язків нематеріального та матеріального характеру [4, с. 47] та займає особливе місце серед учасників спадкових правовідносин.

Предметний аналіз положень чинного спадкового законодавства, зокрема книги шостої ЦК України, надає можливість вказувати, що виокремлення «подружжя», як учасника спадкових правовідносин не є випадковим, з огляду на особливий правовий статус останнього, який пережив іншого. Ключовою правовою підставою для віднесення такого учасника до кола спадкоємців зумовлено в першу чергу наявністю особливого правового статусу (чоловіка, дружини) у сім'ї, незважаючи на відсутність кровного споріднення між учасниками спадкових правовідносин. Набуття правового статусу подружжя є наслідком

офіційно зареєстрованого шлюбу в органі державної реєстрації актів цивільного стану, що дозволяє зрівнювати одного з подружжя, який пережив іншого з колом інших спадкоємців, які пов'язані тісною кровною спорідненістю та дозволяє відносити останнього до першої черги спадкування за законом. Разом з тим, законодавець не виключає можливості складання спільного заповіту подружжя, за для фактичного забезпечення можливості функціонування стабільних правовідносин спільної сумісної власності подружжя та переходу майнових прав від спадкодавця до його або її чоловіка/дружини в порядку спадкування після смерті одного з подружжя.

Список використаних джерел:

1. Труба В.І. Класифікація сімейних правовідносин : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 360 с.
2. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар / За ред. І. В. Жилінкової. Х. : «Ксилон», 2008. 84 с.
3. Новохатська Я. В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект): дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.03/ Я. В. Новохатська.Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006. 189 с.
4. Донцов Д. Ю. Подружжя як суб'єкт спадкових правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.:Юриспруденція. 2014. №12. Т 2. С.46–48.
5. Оновлення договірної регулювання приватноправових відносин в Україні : монографія / за заг. ред. А. Б. Гриняка, О. О. Кота, М. Д. Пленюк. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 488 с.
6. Кухарев О. Є. Спадкове право України : [навч. посіб.]. Київ, Алерта, 2013. 328 с.

Конарєва Ганна Олегівна,
*завідувачка кафедри державно-правових дисциплін та публічного
управління Донецького державного університету внутрішніх справ,
кандидатка юридичних наук*

ЗАСТОСУВАННЯ СТАНДАРТІВ КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРАВА ДИТИНИ В РОБОТІ ПСИХОЛОГА

Конвенція ООН про права дитини, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року та ратифікована Україною у 1991 році, є базовим міжнародним актом, що визначає правовий статус дитини як повноцінного суб'єкта права. Її положення мають імперативний характер для національних правових систем держав-учасниць і зобов'язують останніх гармонізувати внутрішнє законодавство та практику з міжнародними стандартами захисту прав дитини. У цьому контексті професійна діяльність практичного психолога, який працює з дітьми, має розглядатися не лише крізь призму етичних засад, а й у правовому полі, в контексті зобов'язань держави щодо імплементації Конвенції. Таким чином, психолог несе функціональне навантаження як учасник механізму реалізації міжнародно-правових гарантій прав дитини.

Конвенція закріплює чотири загальні принципи, які мають наскрізне значення для усіх сфер, що стосуються дітей: принцип недискримінації, пріоритет найкращих інтересів дитини, право на життя, виживання і розвиток, а також повага до думки дитини. Ці принципи мають безпосереднє значення для визначення стандартів діяльності психолога, зокрема у питаннях отримання згоди на психологічне втручання, забезпечення конфіденційності, добровільності участі у психокорекційних заходах, створення безпечного психологічного середовища тощо. Важливо зауважити, що відповідно до статті 12 Конвенції держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства [1]. Таким чином, держави зобов'язані забезпечити дитині право бути вислуханою в усіх питаннях, які її стосуються, а тому психологічна практика має гарантувати реальну можливість дитини

висловлювати свою думку та впливати на процеси, що пов'язані з її становищем.

У правозастосовній площині діяльність психолога потребує суворого дотримання норм не лише етичного, а й правового порядку. Зокрема, психологічне консультування, психодіагностика, інтервенції в сімейні конфлікти, участь у процесах, пов'язаних з позбавленням батьківських прав, усиновленням або визначенням місця проживання дитини – всі ці дії мають здійснюватися з урахуванням не лише професійних стандартів, але й положень Конвенції як частини національного законодавства. Норми Конвенції мають пряму дію та підлягають безпосередньому застосуванню в практиці психолога, зокрема в межах закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту тощо.

Стаття 19 встановлює обов'язок Держав-учасниць вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури [1].

Особливої актуальності питання реалізації Конвенції набуває у контексті роботи з вразливими категоріями дітей: тими, що постраждали від насильства, перебувають у конфлікті з законом, є внутрішньо переміщеними особами або мають інвалідність. Психолог, взаємодіючи з цими дітьми, має не лише дотримуватися принципу недопущення повторної травматизації, а й виступати як суб'єкт, що ініціює залучення компетентних органів державної влади для захисту прав та інтересів дитини. У таких випадках професійна діяльність набуває ознак правозахисної — із застосуванням не лише методів впливу на психоемоційний стан дитини, а й механізмів правової відповідальності дорослих осіб, що порушили її права.

У сучасних умовах усі права дітей можна поділити на такі категорії:

1) загальні права дитини, які належать усім дітям і гарантуються Конвенцією про права дитини та національним законодавством України, а саме: право на життя, право на ім'я та право

на громадянство; право знати своїх батьків і право на їхнє піклування; право зберігати індивідуальність; право вільно висловлювати думку, включаючи свободу шукати, отримувати та передавати будь-яку інформацію; право дітей на свободу релігії, думки і совість.

2) права відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»: право на возз'єднання сім'ї; відомості про долю та місцеперебування членів сім'ї, зниклих безвісти; право на здобуття певного рівня освіти за рахунок держави; право на отримання достовірної інформації про загрозу життю, здоров'ю та благополуччю дітей на території тимчасових поселень або покинутих поселень, стан інфраструктури, довкілля, забезпечення прав і свобод дітей; для їх тимчасового або право на постійне проживання в належних умовах, право на допомогу в переміщенні рухомого майна, допомогу в поверненні дитини до місця попереднього проживання.

3) права дітей, які постраждали від військового конфлікту [2].

Варто звернути увагу на недостатню обізнаність багатьох практичних психологів щодо правозастосовного потенціалу Конвенції. Відсутність комплексної інтеграції положень Конвенції у національні професійні стандарти, обмежене навчальне забезпечення з питань прав дитини у вищій психологічній освіті, відсутність спеціалізованих програм підвищення кваліфікації призводять до формального підходу до дотримання прав дитини в практиці. Відтак, актуальним є запровадження системного навчання та перепідготовки фахівців у міжгалузевому форматі, що включатиме не лише психологічні, а й юридичні знання у сфері прав дитини.

Отже, реалізація стандартів Конвенції про права дитини в діяльності психолога має відбуватися на рівні усвідомлення її юридичного статусу як обов'язкового до виконання міжнародного договору, впровадження її принципів у щоденну практику та формування міждисциплінарного підходу до захисту прав дитини. Психолог повинен бути активним учасником системи захисту дитини, опираючись у своїй діяльності на положення міжнародного права, етичні стандарти професії та вимоги національного законодавства. Саме така модель забезпечить ефективну імплементацію Конвенції у професійну практику та сприятиме реальному втіленню прав дитини в українському суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини. Міжнародний документ ООН від 20.11.1989 р.; ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

2. Сучасні виклики та актуальні проблеми захисту прав та інтересів дітей у цивільних справах в умовах воєнного стану. *Офіційний сайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Zahist_dit_ei_voen_stan.pdf

Красицька Лариса Василівна,
*завідувачка відділу науково-правових експертиз Інституту
правотворчості та науково-правових експертиз Національної
академії наук України, докторка юридичних наук, професорка*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ

У п. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини наголошується, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [1].

Стаття 9 Конвенції про права дитини передбачає, що держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини (п. 3 ст. 9 Конвенції про права дитини) [1].

Постановою Верховної Ради УРСР від 27 лютого 1991 р. № 789-ХІІ було ратифіковано Конвенцію ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року [2].

У Сімейному кодексі України неодноразово вживається термін «інтереси дитини», проте термін «найкращі інтереси дитини» відсутній,

хоча законодавець вживає термін «найвищі інтереси дитини». Так, усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя (ч. 2 ст. 207 СК України) [3].

Системний аналіз положень сімейного законодавства України свідчить, що законодавець забезпечує найкращі інтереси дитини при визначенні місця проживання дитини безпосередньо не вживаючи термін «найкращі інтереси дитини», хоча за своєю сутністю ті обставини, які беруться до уваги при визначенні місця проживання малолітньої дитини, свідчать про врахування найкращих інтересів дитини.

Зокрема згідно зі ст. 161 Сімейного кодексу України (далі – СК України), якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини. Якщо орган опіки та піклування або суд визнав, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, на вимогу баби, діда або інших родичів, залучених до участі у справі, дитина може бути передана комусь із них. Якщо дитина не може бути передана жодній із цих осіб, суд на вимогу органу опіки та піклування може постановити рішення про відібрання дитини від особи, з якою вона проживає, і передання її для опікування органу опіки та піклування [3].

Варто зазначити, що в Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей йдеться про «найвищі інтереси дитини». У пункті 2 ст. 1 Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей зазначається, що для цілей цієї Конвенції термін «батьківська відповідальність» включає повноваження, що впливають з батьківських чи будь-яких аналогічних відносин, які визначають права, обов'язки та представництво стосовно особи чи майна дитини батьків, опікунів або інших законних представників. Конвенція застосовується до дітей з моменту їхнього народження до досягнення ними 18 років (стаття 2). У статті 3 цієї Конвенції наголошується, що заходи, згадані у статті 1, можуть

стосуватися, зокрема: а) набуття, здійснення, припинення чи обмеження батьківської відповідальності, а також її делегування; б) права опіки, у тому числі права стосовно піклування про особу дитини та, зокрема, право визначати місце проживання дитини, а також права на спілкування, у тому числі право брати дитину на обмежений період у місце інше, ніж звичайне місце проживання дитини [4].

На сьогодні юридичною спільнотою активно обговорюється питання запровадження в Україні інституту «спільної батьківської опіки» при визначенні місця проживання малолітньої дитини.

Є. В. Синельников наголошує на тому, що виходячи із принципів спільної батьківської відповідальності за розвиток і становлення дитини, рівності прав батьків на участь у вихованні дитини, а також з метою забезпечення найкращих інтересів дитини, національним судам доцільно, виходячи із обставин справи, за відсутності негативних характеристик одного з батьків, застосовувати такі способи визначення місця проживання дитини, як по чергове проживання дитини у помешканні кожного із батьків за відповідним графіком, або визначення місця проживання дитини у помешканні, в якому дитина проживала раніше (опіка пташиного гнізда) з по черговим проживанням батьків у цьому помешканні згідно з узгодженим графіком [5, с. 50].

Варто зазначити, що судовою практикою прийнято модель спільної фізичної опіки батьків при визначенні місця проживання малолітньої дитини. Зокрема в постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16 лютого 2024 року в справі № 465/6496/19 зазначається, що з огляду на те, що як батько, так і матір надали суду проекти мирової угоди, в яких висловили згоду на проживання дітей по чергово (по два тижні) з батьком та матір'ю, а також те, що орган у справах дітей при розгляді справи у суді касаційної інстанції наголосив на необхідності застосування моделі спільної фізичної опіки батьків щодо дітей, яка сприятиме співпраці батьків та забезпечить належне виховання та задоволення потреб дітей, колегія суддів вважає, що в інтересах дітей буде саме по чергове проживання з кожним із батьків. ... Колегія суддів погодилась з остаточним висновком органу у справах дітей щодо застосування у сімейній ситуації, з приводу якої існує спір, моделі спільної фізичної опіки батьків щодо дітей; що діти тривалий час не мають належних контактів з матір'ю, декілька років проживають з батьком, і саме під впливом цих обставин висловили бажання не змінювати місце проживання. Враховуючи те, що діти тривалий час проживають з батьком, вони мають відповідні соціальні контакти за місцем проживання батька, виявляють більшу прихильність до батька. Однак, вочевидь діти потребують і материнської турботи та безумовної любові, яка має позитивно впливати на їх розвиток. Подолання певних

дискомфортних на першому етапі незручностей для дітей, пов'язаних з тимчасовою зміною звичного для них місця проживання і середовища, а також налагодження емоційного контакту дітей з матір'ю має відбуватися у співпраці батька і матері, а також органів у справах дітей, за необхідності – психологів. Доказів, які б свідчили про неможливість відновлення та підтримання належного емоційного контакту між матір'ю та дітьми або шкідливість таких контактів для дітей, не здобуто. Використання спільної фізичної опіки у цій справі спрямоване на повернення матері у життя і виховання дітей, які потребують як материнського, так і батьківського виховання, що у їх синтезі формують основу становлення дітей як повноцінних членів суспільства. Суд бере до уваги необхідність забезпечення спільного проживання братів, з огляду на їх емоційний зв'язок, взаємопідтримку та бажання проживати разом, що відповідає принципу якнайкращого забезпечення інтересів дітей. Батьки мають спільно приймати рішення щодо суттєвих питань виховання і розвитку дітей, узгодити порядок несення витрат на утримання дітей [6].

На сьогоднішній день можна констатувати, що суб'єкти законодавчої ініціативи здійснили спробу врегулювати на рівні закону відносини зі встановлення спільної батьківської опіки в контексті визначення місця проживання малолітньої дитини в її найкращих інтересах.

До Верховної Ради України було внесено законопроект № 12123 від 15.10.2024 народним депутатом України В. Ватрасом «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки батьків над дітьми», яким пропонується внести зміни до статті 161 СК України та передбачити, зокрема, що «за результатами вирішення спору щодо визначення місця проживання малолітньої дитини орган опіки та піклування або суд може встановити спільну батьківську опіку з почерговим проживанням дитини з кожним з батьків за відповідним графіком або визначити місце проживання дитини з одним з батьків із забезпеченням контакту (батьківського часу, участі у вихованні) дитини з іншим з батьків. Час, який дитина проводить з кожним з батьків, визначається, виходячи з обставин справи, потреб та інтересів дитини, у тому числі для забезпечення її права на освіту, індивідуальний розвиток та відпочинок. Спільна батьківська опіка вважається такою, що відповідає найкращим інтересам дитини, якщо другий з батьків не довів наявності обставин, які могли б суперечити встановленню спільної батьківської опіки. Спільна батьківська опіка не може бути встановлена, якщо має місце жорстоке поводження чи домашнє насильство над дитиною з боку одного з батьків. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, спроможність кожного

з батьків піклуватися про дитину особисто, бажання батьків бути опікунами, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню: думка дитини; індивідуальність дитини; захист і безпека дитини; право дитини на освіту; збереження стабільності в оточенні дитини, інші обставини, що мають значення для забезпечення найкращих інтересів дитини» [7].

Також було зареєстровано законопроект № 12132 від 17.10.2024 «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо запровадження моделі спільної батьківської опіки батьків над дитиною після розлучень як основної», яким, зокрема, пропонується внести зміни до статті 157 і передбачити, що «батьки можуть звернутися до суду з метою встановлення спільної батьківської опіки над дитиною, за якою дитина проживає по чергово з кожним із батьків за графіком та відповідно до умов, визначених судом. Для забезпечення інтересів дитини, суди мають сприяти встановленню спільної батьківської опіки як пріоритетного способу вирішення батьками питань щодо опіки над дитиною» [8].

Вбачається, що запровадження в Україні на законодавчому рівні моделі спільної батьківської опіки з по черговим проживанням дитини з кожним з батьків за відповідним графіком як способу визначення місця проживання малолітньої дитини є доцільним, але це не може бути пріоритетним способом вирішення батьками питань щодо опіки над дитиною. Встановлення спільної батьківської опіки з по черговим проживанням малолітньої дитини з кожним з батьків є можливим в окремих конкретних випадках в якнайкращих інтересах дитини.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини. Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 25.05.2025).
2. Про ратифікацію Конвенції про права дитини : постанова Верховної Ради УРСР від 27 лютого 1991 року № 789-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 13. Ст. 145.
3. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
4. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 року. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text (дата звернення: 26.05.2025).

5. Синельников Є. В. Сучасні напрями розвитку судової практики вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини. *Слово Національної школи суддів України*. 2022. № 3–4 (40–41). С. 47–56.

6. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16 лютого 2024 року, судова справа № 465/6496/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074192> (дата звернення: 26.05.2025).

7. Законопроект № 12123 від 15.10.2024 р. «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки батьків над дітьми». URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45068> (дата звернення: 26.05.2025).

8. Законопроект № 12132 від 17.10.2024 «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо запровадження моделі спільної батьківської опіки батьків над дитиною після розлучень як основної». URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45059> (дата звернення: 26.05.2025).

Кривенко Юлія Василівна,

доцентка кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» кандидатка юридичних наук, доцентка

ЗАХИСТ ПРАВ НЕНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

До правового статусу дитини, що не народилася, людство в різні епохи ставилося по-різному, що позначилося на юридичних аспектах його життєдіяльності. На початку розвитку римського права ембріон розглядався як частина тіла матері, що звільняло жінку від відповідальності за переривання вагітності. З розвитком християнства ставлення до ненародженої дитини стало складнішим. Католицька церква вважала, що життя починається з моменту зачаття, але визнання душі у плоді відбувалося пізніше. У середні віки аборт став розглядатися як серйозний злочин, який можна порівняти з вбивством. А вже у XVI ст. під тиском церкви багато європейських держав карали за аборт стратою.

Нині це питання так само залишається однією з найскладніших тем у праві та етиці.

У преамбулі до Декларації прав дитини 1959 р. йдеться про те, що «дитина через її фізичну та розумову незрілість потребує

спеціальної охорони та турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [1].

Важливо відзначити, що Світова медична асоціація також визнала право людини на життя з моменту зародження, тобто запліднення як природним шляхом, але з використанням інноваційних технологій і проголосила принцип поваги ембріона з перших днів його життя, в якому закликала всіх лікарів діяти з дотриманням етичних норм до ембріона з моменту зачаття. До сказаного слід додати, що цей заклик відповідає позиції Європейської комісії з прав людини, яка, керуючись статтею 8 (1) Європейської конвенції з прав людини (ратифікували майже 50 держав), дійшла висновку, що «не можна сказати, що вагітність відноситься виключно до сфери приватного життя» [2]. Така офіційна точка міжнародної організації має принципове значення, оскільки визнає людину, що не народилася, суб'єктом не тільки приватного, а й публічного права, однак це питання є дискусійним.

Якщо стало відомо про зачатого спадкоємця, то нотаріус припиняє видачу свідоцтва про право на спадщину, а процес поділу спадщини, у свою чергу, відкладається до народження дитини. Це вказує на те, що зачата дитина розглядається як спадкоємець, проте право на спадщину виникає лише в разі, коли вона народиться живою не пізніше 10 місяців після смерті спадкодавця. Так, спадкоємці (інші спадкоємці) не можуть здійснити свої права на спадщину, доки не буде встановлено, що зачатий спадкоємець з'явився на світ. Розділ спадщини, на відміну від ситуації з вже народженими дітьми, не може бути зроблений як у судовому, так і в добровільному порядку до народження зачної дитини, навіть якщо спадкоємці готові врахувати її частку. Це зумовлено тим, що можливі випадки, коли дитина народжується мертвою або вмирає незабаром після народження. Якщо дитина з'явилася мертвою, поділ спадкового майна здійснюється на загальних підставах відповідно до ст. 1261 Цивільного кодексу України. Якщо ж дитина народилася живою, то поділ майна відбувається спадкоємцями за згодою або в судовому порядку.

Якщо виходити з диспозиції ст. 25 ЦК України, що пов'язує момент виникнення правоздатності з моментом народження [3] (набуття статусу суб'єкта права), то слід визнати, що право ненароджених спадкоємців є умовним, тобто спадщина відкрилася, а особа, здатна його прийняти, увійде у правовідносини лише після народження живою та за наявності ряду інших умов, наприклад, була зачата за життя спадкодавця.

В умовах воєнного стану збільшилася кількість справ, в яких необхідно захищати інтереси зачної за життя загиблої (померлої) особи та народженої після смерті спадкодавця

Наприклад, «Особа в інтересах малолітнього звернулася до суду з позовом до Міністерства оборони України, яким оскаржувала відмову у призначенні одноразової грошової допомоги, передбаченої п.2 Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 168, сину загиблого військовослужбовця у зв'язку з тим, що син військовослужбовця народився після його загибелі.

Підхід Міністерства оборони України щодо відмови у призначенні одноразової грошової допомоги відповідно до п. 2 Постанови № 168 дитині, зачатій за життя загиблої (померлої) особи та народженій після її смерті, є дискримінаційним.

Статус ненародженої дитини як суб'єкта цивільних правовідносин передбачено у спадкових правовідносинах. Такий підхід може бути використаний й у правовідносинах, пов'язаних із правом дитини, народженої після загибелі (смерті) особи, на отримання одноразової грошової допомоги.

Висновок відповідача про те, що дитина загиблого військовослужбовця народилася після його смерті, а тому не набула прав на отримання частки одноразової грошової допомоги в разі його загибелі, є помилковим, оскільки не відповідає положенням Закону № 2011-ХІІ, а також основним принципам охорони дитинства, а саме рівності прав і свобод дітей, які визначені нормативно-правовими актами, незалежно від народження або будь-яких інших обставин, а також міжнародним зобов'язанням держави згідно зі ст.2 Конвенції про права дитини поважати і забезпечувати всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною без будь-якої дискримінації.

За висновком Верховного Суду, дитина загиблого військовослужбовця, у розумінні ст. 16-1 Закону № 2011-ХІІ, належить до кола осіб, які мають право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю військовослужбовця».

Отже, не вважаємо за доцільне прирівнювати насцитуруса за правовим статусом до фізичної особи – учасника цивільних правовідносин. На наш погляд, дитина, яка знаходиться в лоні матері, повинна мати особливий, винятково цивільно-правовий статус. Пропонуємо наділити дитину, яка знаходиться в лоні матері, частковою правоздатністю, обсяг якої становитимуть такі невід'ємні права як право на народження, життя, здоров'я, честь та гідність. Але це зовсім не виключає наділення її у майбутньому правами майнового характеру. Якщо законодавець це визнає, то дитина автоматично отримає право на захист свого життя і здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
2. Європейська конвенція з прав людини. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Дитина загиблого військовослужбовця, зачата за його життя та народжена після його смерті, належить до кола осіб, які мають право на одноразову грошову допомогу. URL : <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/dytyna-zagyblogo-viyskovosluzhbovtysya-zachata-za-jogo-zhyttya-ta-narodzhen-pislya-jogo-smerti-nalezhyt-do-kola-osib-yaki-mayut-pravo-na-odnorazovu-groshovu-dopomogu/>

Логвінова Марія Володимирівна,

*доцентка кафедри судочинства навчально-наукового юридичного
інституту Прикарпатського національного університету
імені В. Стефаника, адвокатка кандидатка юридичних наук, доцентка*

ПРИНЦИП «НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ»: ДЕКЛАРАТИВНІСТЬ ЧИ ПОТРЕБА В ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДЕТАЛІЗАЦІЇ?

В умовах формування єдиної, цілісної ефективної державної сімейної політики України [1] першочерговим стає забезпечення дієвого захисту прав і законних інтересів дитини як найуразливішого суб'єкта права, що узгоджується зі Стратегічною програмою Ради Європи на 2021–2025 роки та Стратегією з прав дитини на 2022–2027 роки.[2] Іманентно, що за таких обставин саме принцип «найкращі інтереси дитини», який здобув загальне міжнародне визнання та інтегрований у правову систему України, слід визнати беззаперечним «каталізатором» формування національної сімейної політики.

Універсальний характер принципу «найкращі інтереси дитини» забезпечує його пріоритетність у всіх сферах правового регулювання, включно з адміністративним, кримінальним, кримінально-процесуальним, сімейним та цивільним. Тому науковці зосереджують увагу на міждисциплінарному підході як ключовому чиннику ефективної реалізації принципу. У цьому контексті доцільно

наголосити, що Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17.11. 2010 року [3] містять рекомендацію для держав-членів направити спільні зусилля на створення міждисциплінарних підходів з метою оцінки найкращих інтересів дітей під час процедури, пов'язаної з ними.

Водночас аналіз доктринальних джерел та матеріалів судової практики констатують: (1) відсутність чітких критеріїв оцінки того, що саме становить «найкращі інтереси дитини» у спірній ситуації; (2) фрагментарність підходів суддів до тлумачення та раціонального застосування принципу «найкращі інтереси дитини»; (3) складність об'єктивного визначення того, що саме є «найкращим» для конкретної дитини з огляду на життєві обставини та її потреби тощо. Наявність таких викликів створює ризики суб'єктивізму та різномірності судової практики, що підвищує вразливість дітей і загрожує стабільності їхнього правового становища.

З огляду на активні трансформаційні процеси в судовій системі України, зокрема триваючу реформу судочинства, підвищення ролі інституту судді в контексті захисту вразливих категорій населення, дослідження механізмів реалізації зазначеного принципу в цивільному процесі має не лише теоретичну, а й вагому прикладну значущість. Сучасні виклики, пов'язані з воєнними подіями, масовим переміщенням дітей, зростанням кількості справ щодо позбавлення батьківських прав, усиновлення, визначення місця проживання та участі у вихованні як батьків, так й інших членів сім'ї, лише підсилюють потребу у формуванні єдиних підходів до реалізації принципу «найкращі інтереси дитини».

У світлі вищезазначених викликів в доктрині цивільного процесуального права спостерігається активізація наукової уваги до загальних положень реалізації принципу «найкращі інтереси дитини». Зростаюча кількість наукових розробок спрямована на теоретичне обґрунтування змісту цього принципу, визначення критеріїв його оцінки та вироблення методологічних підходів до його ефективного впровадження в судову практику. Так, над питанням впровадження принципу «найкращі інтереси дитини» у цивільному судочинстві останнім часом працюють Г. Гаро, О. Губанова, І. Кирильчук, М. Корнієнко, М. Менджул, П. Пархоменко. Серед останніх наукових праць особливу увагу привертає дисертаційне дослідження судді Верховного Суду О.В. Ступак. Аналітичне опрацювання рукопису в цілому та запропонованих наукових висновків зокрема, спонукає до дискусії, метою якої є пошук/розробка/ впровадження/функціонування оптимальних заходів/процедур щодо реалізації принципу «найкращі інтереси дитини» у цивільному судочинстві. З цих міркувань пропоную

до обговорення ті положення дисертації, які стимулювали до пошуку оптимальних рішень:

1) науковиця пропонує принцип «найкращі інтереси дитини» розглядати через єдність таких його частин як коло інтересів дитини (зміст) та пріоритетні різноманітні способи втілення інтересів дитини у суспільне життя (форма). [4, с.26] Тлумачення принципу найкращих інтересів дитини «спровокувало» питання щодо доцільності його нормативного закріплення в українському законодавстві, зокрема в Сімейному та Цивільному процесуальному кодексах. Визнаючи принцип найкращих інтересів дитини міжнародним стандартом, констатуємо, що він є частиною національного законодавства і не потребує окремої трансформації в закон. Водночас нормативне закріплення цього принципу на національному рівні сприяло б підвищенню ефективності судового захисту прав дитини, забезпеченню єдності правозастосовчої практики, а також запобіганню випадкам формального підходу до потреб та особливостей дитини в судовому провадженні. Принагідно зауважу, що Закон Австралії про сімейне право 1975 року, який демонструє інтегрований підхід до регулювання сімейних правовідносин, оскільки охоплює норми матеріального і процесуального характеру, в частині VII «Діти» містить підрозділ ВА «Найкращі інтереси дитини: судові провадження». [5] В цьому підрозділі не тільки закріплено принцип найкращих інтересів дитини як «першочергова умова», а прописано алгоритм як суд визначає, що відповідає найкращим інтересам дитини, як висловлюються погляди дитини, залучення в процес радника¹ з найкращих інтересів дитини. Щодо вітчизняного законодавства, структурно принцип «найкращі інтереси дитини» можна закріпити в ст. 3 («Основні принципи охорони дитинства») Закону України «Про охорону дитинства», в ст. 7 СК України², в ч. 3 ст. 2 ЦПК України («Основні засади (принципи) цивільного судочинства»);

2) реалізація принципу «найкращі інтереси дитини» в цивільному судочинстві передбачає не лише його формальне закріплення, а й ефективне наповнення змістом. Це можливо за умови залучення в процес кваліфікованих учасників, які в силу закону представлятимуть та захищатимуть позицію дитини на професійному рівні. Участь таких осіб, на моє суб'єктивне переконання, забезпечить ефективний захист прав дитини та донесення до суду обґрунтованої позиції щодо того, що саме відповідає її найкращим інтересам у

¹ «Радником» може бути: (а) юрист-практик; або (б) сімейний консультант; або (с) спеціаліст з вирішення сімейних спорів; або (г) сімейний консультант.

² Зміст чинної редакції ч. 8 ст. 7 СК України не в повній мірі відповідає розумінню принципу «найкращі інтереси дитини».

конкретному спорі. Сьогодні в Україні функціонує низка органів, які в силу покладених на них законом повноважень, можуть бути учасниками судових процесів в інтересах дитини. Представники органів опіки та піклування; суб'єкти надання безоплатної вторинної правничої допомоги; спеціалізовані адвокати; Уповноважений ВРУ з прав людини/Уповноважений Президента України з прав дитини; прокурори; нотаріуси – чи можна вважати цих осіб уповноваженими суб'єктами у справах щодо прав та визначення найкращих інтересів дитини? Аналіз законодавства констатує безпосередню дотичність кожного з вище перелічених органів до захисту дітей, проте в нормах ЦПК України врегульовано процесуальний статус законних представників, Уповноваженого ВРУ з прав людини, прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в цілому, без прив'язки до справ за участю дитини. При цьому на думку О. Ступак, оцінка уповноваженими суб'єктами¹ прав та інтересів дитини й встановлення кола найкращих її інтересів (з урахуванням подальшого розвитку дитини) завжди залишається суб'єктивною і прив'язана до конкретної справи (випадку). «Уповноважений суб'єкт, у тому числі суд, зобов'язаний встановити окремо кожний елемент, який складає принцип «найкращі інтереси» для конкретної дитини, оцінити їх у сукупності, з урахуванням балансу і рівноваги між правами, потребами і прагненнями конкретної дитини в конкретній правозастосовній ситуації та заінтересованими особами, зокрема батьками» [4, с. 80–81]. З наведеного вбачається, що вчена визначальну роль щодо реалізації принципу «найкращі інтереси дитини» покладає на суд. Натомість аналіз іноземного законодавства, зокрема Закону Австралії про сімейне право 1975 року [5], засвідчує наявність міждисциплінарного підходу до захисту інтересів дитини до і під час судових слухань. Офіцер з питань захисту дітей, сімейний консультант, спеціаліст з вирішення сімейних справ, радник з найкращих інтересів дитини – уповноважені особи з чітко визначеними процесуальними повноваженнями, які разом із судом дотичні до представлення та захисту інтересів дитини як вразливого суб'єкта сімейних правовідносин. З огляду на викладене, вбачається своєчасним переформатування національної системи уповноважених на захист дітей органів/посадових осіб, їх повноважень в судовому процесі; вирішення проблеми «формального» ставлення компетентних осіб і фахівців до захисту прав дитини; поширення політики нульової терпимості зверхнього поведінки з дітьми; розроблення дієвих інструментів впровадження принципу «найкращі інтереси дитини» на практиці. На мою думку, реалізація стандарту найкращих інтересів

¹ В роботі чітко не визначено, які саме особи/органи є уповноваженими суб'єктами прав та інтересів дитини.

дитини неможлива без залучення в судовий процес представників громадськості. Щоправда, хто саме (як варіант, представник Громадської консультативної ради з питань захисту прав дитини, представники громадських правозахисних організацій тощо), в статусі якого процесуального суб'єкта та з якими процесуальними можливостями буде виступати в ролі «спеціаліста/фахівця найкращих інтересів дитини» - питання, які потребують осмислення;

3) раціональним є висновок О. Ступак про неможливість вироблення уніфікованих правил визначення найкращих інтересів дитини при розгляді всіх справ щодо дітей, зважаючи на соціальну диференціацію й неоднорідність кожного спору та потреб його учасників. Водночас на думку науковиці, суд при оцінці обставин кожної конкретної справи, керуючись судовою дискрецією, повинен диференціювати елементи принципу «найкращі інтереси дитини» на: пріоритетні, важливі й ті, які не мають значення для вирішення справи [4, с. 27] Проте запропонована диференціація елементів принципу «найкращі інтереси дитини» викликає запитання прикладного характеру: яка відмінність між пріоритетними та важливими елементами? і за яким алгоритмом суд зможе проводити таку диференціацію?

4) на розвиток теоретичного тлумачення принципу «найкращі інтереси дитини» авторка розробила прикладну Матрицю оцінки судом елементів і субелементів принципу «найкращі інтереси дитини» [4, с. 256], застосування якої сприятиме пріоритезації судом (іншими органами, які ухвалюють рішення щодо прав дітей) інтересів дитини при розгляді конкретної сімейної справи з огляду на її обставини. Наголошується, що кожна справа унікальна, тому не може існувати вичерпного переліку елементів, попри схожість обставин у подібних справах. Також в дисертації представлений до уваги Опитувальник для батьків, усиновлювачів, інших осіб – законних представників дитини під час розгляду справ про визначення місця проживання дитини судом чи в процедурі медіації. [4, с. 247] Варто зауважити, що Опитувальник розроблений коректно, з врахуванням всеохоплюючого підходу до виконання кожного з батьків/законних представників щоденних батьківських зобов'язань. Водночас видається, що Опитувальник матиме попит серед суддів на майбутні мирні часи. Сумнівно, що за умови воєнного стану, коли один із батьків може бути військовозобов'язаною особою і перебувати в місці безпосередньої служби, питання такого роду як: хто купує дитині одяг, іграшки, їжу? хто організовує догляд за дитиною? хто відвідує батьківські збори та інші шкільні заходи? хто водить дитину до церкви або на інші релігійні заходи? є доречними та ставлять батьків в однаково рівні умови;

5) прогресивним в умовах євроінтеграційних зобов'язань України та виконанні Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, схваленої розпорядженням КМУ від 12.08.2022 р. № 752-р, є підхід у визначенні найкращих інтересів дитини у спорах щодо місця проживання дитини через гендерні тенденції [4, с.140-158]. Питання гендерних підходів сьогодні одне із визначальних в контексті захисту прав людини, підтримки демократії та збереження верховенства права. Так, Стратегія гендерної рівності Ради Європи (на 2024-2029 рр.), схвалена 06.03.2024 року Комісією з питань гендерної рівності [6], розробила шість нових стратегічних цілей з чіткою диференціацією щодо дівчат і жінок, хлопців і чоловіків. В положеннях Стратегії Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільності реалізації до спільного новаторства» від 23.02.2022 року зазначається, що досягнення гендерної рівності починається в дитинстві: хлопчики і дівчатка мають особливий індивідуальний досвід і потреби, задоволення яких може ускладнюватися збереженням шкідливих гендерних стереотипів. На жаль, при ознайомленні з текстом відповідного параграфу, відкритим залишилося питання: про які гендерні тенденції у цій категорії справ йдеться? Враховуючи новаторський підхід Стратегії Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 рр. щодо доцільності проведення вузькоспеціальних досліджень, висловлю думку щодо своєчасності та актуальності проведення досліджень з метою гарантування прав і найкращих інтересів дитини з урахуванням гендерних підходів;

6) на практиці суд в переважній більшості працює з принципом «найкращий інтерес дитини» у справах про розірвання шлюбу та визначення місця проживання дитини одним із батьків, усиновлення, позбавлення батьківських прав, скасування усиновлення або визнання його недійсним, видачі обмежувальних приписів. Натомість у справах про стягнення аліментів і додаткових витрат на дитину визначення найкращих інтересів дитини залишається поза увагою суддів. О. Ступак акцентує увагу на необхідності виокремлення особливостей визначення найкращих інтересів дитини під час розгляду справ про стягнення аліментів і додаткових витрат на дитину [4, с. 173–183]. Водночас запровадження такого підходу під час розгляду аліментних справ не видається проблематичним. Питання реалізації принципу «найкращі інтереси дитини» актуальне під час виконання судових рішень у цій категорії справ, оскільки в більшості випадків законне та обґрунтоване рішення суду не виконується, чим нівелюються інтереси дитини. З огляду на це, доцільним видається впровадження дієвих механізмів для виконання судових рішень з дотриманням принципу «найкращих інтересів дитини»;

7) опрацювання останніх вітчизняних наукових розвідок, присвячених принципу «найкращий інтерес дитини» в цивільному судочинстві, спонукає до роздумів про доцільність систематизованого аналізу ключових термінів, якими оперує законодавець в сфері захисту прав та інтересів дітей – «права та законні інтереси дитини», «згода дитини», «думка дитини» у співвідношенні з принципом «найкращі інтереси дитини» та його реалізації в цивільному судочинстві.

Підсумкова наукова позиція. Принцип «найкращі інтереси дитини» має універсальне значення для всіх сфер правового регулювання, проте його реалізація в цивільному судочинстві України потребує системного підходу. Практика українських судів засвідчує фрагментарність підходів та суб'єктивізм у визначенні найкращих інтересів дитини, що створює загрозу неоднорідності рішень і порушення стабільності правового становища дитини. Для ефективної реалізації принципу «найкращі інтереси дитини» в цивільному процесі вбачається за доцільне: (а) нормативно закріпити принцип у СК та ЦПК України; (б) визначити спеціально уповноважених суб'єктів, їх процесуальний статус у сімейних справах за участі дітей та забезпечити їх обов'язкову участь як на стадії досудової комунікації, так і в судовому розгляді (за прикладом австралійського законодавства – радник з найкращих інтересів дитини); (в) розвивати міждисциплінарний підхід, що враховує не лише юридичні, а й психологічні, соціальні та гендерні аспекти.

Список використаних джерел:

1. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Захист прав дітей та повернення дітей, які тимчасово переміщені за кордон». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень, 2022. URL : https://cdn.prod.website-files.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c4586ac60dbc3f8066ed78_Захист%20прав%20дітей%20та%20повернення%20дітей%2C%20які%20тимчасово%20переміщені%20за%20кордон.pdf

2. Стратегія з прав дитини на 2022–2027 роки «Права дитини на практиці: від стабільного впровадження до спільного новаторства», схвалена Керівним комітетом з прав дитини 23.02.2022 р. URL : <https://rm.coe.int/cdenf-unofficial-translation-into-ukrainian/1680aca358>

3. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17.10.2010 р. URL : <https://rm.coe.int/16804c2188>

4. Ступак О. В. Принцип «найкращі інтереси дитини» у цивільному судочинстві України: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Науково-дослідний

інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Київ, 2025. 267 с. URL : <https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1044/%d0%a1%d1%82%d1%83%d0%bf%d0%b0%d0%ba%20%d0%9e.%d0%92.%2025.03.2025%20--.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

5. An Act relating to Marriage and to Divorce and Matrimonial Causes and, in relation thereto and otherwise, Parental Responsibility for Children, and to financial matters arising out of the breakdown of . Скорочена назва: Family Law Act 1975. URL : https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/cth/consol_act/fla1975114/

6. Стратегія гендерної рівності Ради Європи (на 2024-2029 pp.), схвалена Комісією з питань гендерної рівності 06.03. 2024 р. URL : <https://rm.coe.int/cm-2024-17-finale-ukr/1680af3517>

Лефтерова Олена Іванівна,

*аспірантка Економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І.І.Мечникова*

ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ ТА ЮРИДИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Збройні конфлікти традиційно порушують фундаментальні аспекти цивільного життя, зокрема реєстрацію актів громадянського стану, таких як народження. Порушення юридичної ідентичності дитини стає одним із неочевидних наслідків війни, особливо, якщо дитина народилася в умовах воєнного часу.

Визначення походження дитини – як її біологічного, юридичного та соціального зв'язку з батьками – є необхідною умовою для забезпечення прав на отримання громадянства, збереження ідентичності, батьківське піклування. Тому дане дослідження ставить собі за мету висвітлити, як міжнародне право та національні правові системи реагують на проблеми визначення походження дитини в умовах воєнного конфлікту.

Право дитини на інформацію про своє походження і право дитини на збереження ідентичності закріплені в статтях 7 і 8 Конвенції ООН про права дитини (надалі – Конвенція) [1]. Стаття 7 гарантує кожній дитині право на ім'я, громадянство, а також – наскільки можливо – право знати своїх батьків і отримувати від них піклування. Стаття 8 забороняє свавільне порушення ідентичності дитини та зобов'язує держави якнайшвидше відновити таке порушене право.

Окрім цього, Конвенція регламентує зобов'язання держави забезпечувати особливий захист і допомогу дітям, які постраждали від збройних конфліктів (статті 38 і 39 Конвенції). Статті Міжнародного пакту про громадянські і політичні права доповнюють зазначені положення, зокрема, підкреслюючи зобов'язання держави до негайної реєстрації народження дитини і право дитини на набуття громадянства [2, ст. 24]. Проте їхня реалізація в умовах війни стикається з логістичними, політичними та правовими обмеженнями.

У контексті війни системи реєстрації актів цивільного стану часто стають недієздатними: лікарні та адміністративні установи зруйновані або недоступні. Народження часто відбуваються поза медичними закладами та не реєструються. Діти, які з'явилися внаслідок зґвалтування, сексуального насильства або незареєстрованих шлюбів, можуть свідомо не фіксуватись через соціальний осуд або страх. Відсутність документів створює юридичний вакуум, що унеможливорює доступ до соціальних послуг, спадкування чи захист від торгівлі людьми. Особливо складною є проблема визнання батьківства в умовах, коли батько відсутній або невідомий. Зазначені проблеми мають за собою наслідком порушення закріплених у Конвенції прав дітей, особливо, права знати своїх батьків та права на збереження ідентичності дитини.

В умовах збройної агресії росії проти України, проблема реєстрації народжень на тимчасово окупованих територіях постала особливо гостро. У цих регіонах органи державної влади України не мають доступу, натомість окупаційні адміністрації проводять реєстрацію актів цивільного стану відповідно до норм держави-агресора. У відповідь Україна запровадила спеціальні процедури визнання фактів народження, що відбулися на тимчасово окупованих територіях, у позасудовому та судовому порядку [3], [4]. За рішенням суду, на підставі свідчень, медичних довідок або інших доказів, може бути видано українське свідоцтво про народження. Законодавчий механізм передбачає і позасудовий порядок визначення походження дитини, зокрема, за заявою осіб до відповідних органів реєстрації актів цивільного стану.

Окрім цього, Україна активно залучає міжнародні організації для документування дітей, які перебувають на територіях, де державна система реєстрації недоступна. Так, у Звіті ОБСЄ зафіксовано різні способи і форми втручання країни-окупанта у права дітей на реєстрацію народження, на батьківське піклування та інформацію про своїх батьків, і, більш масштабно, на збереження дитиною власної ідентичності. Зокрема мова йде про примусове реєстрування дітей, народжених на тимчасово окупованих територіях України, як громадян РФ, відповідно до норм російського законодавства, всупереч міжнародним

зобов'язанням, закріпленим у Конвенції та нормах міжнародного гуманітарного права, зокрема, у Женевських конвенціях та Додаткових протоколах до них [5, с. 61–63]. Також, про численні порушення прав дітей, зокрема права знати своїх батьків та їх піклування і права на збереження ідентичності, з боку органів влади РФ йдеться у Резолюціях Парламентської асамблеї Ради Європи [6, п. 2,6], [7, п. 18–22].

З урахуванням того, що сьогодні Україна перебуває у воєнному стані і на стадії активних бойових дій, питання визначення походження дітей, що перебувають на тимчасово окупованих територіях, та захисту їх порушених прав залишається гостро актуальним. Досвід країн, які зазнали збройного конфлікту, дає змогу оцінити правові й гуманітарні механізми, що використовувалися для вирішення проблеми визначення походження дитини під час та після завершення війни та окупації.

У Південній Кореї після Корейської війни (1950–1953) значну правову проблему становили діти, народжені від корейських жінок і солдатів іноземних армій. Так звані «G.I. babies» часто залишалися без правового визнання походження, не мали актів про народження й зазнавали соціального відторгнення. Держава надавала перевагу усиновленню, зокрема міжнародному, над юридичним оформленням походження таких дітей, що призводило до втрати зв'язку їх з біологічною родиною. Як наслідок, «діти Корейської війни» зіткнулися з викликом повернення своєї корейської ідентичності після того, як їх було усиновлено за кордоном. Сьогодні, закони Південної Кореї про громадянство сприяють відновленню корейського громадянства та дозволяють подвійне громадянство, і держава докладає зусилля, щоб допомогти цим особам відновити зв'язок зі своєю корейською спадщиною та громадою [8, с. 22–27].

Громадянська війна, що триває у Сирії з 2011 року, практично зруйнувала систему державної реєстрації. Діти народжуються в таборах біженців або в неформальних умовах, без документів про народження чи походження. Законодавство Сирії вимагає реєстрації шлюбу для визнання батьківства, що часто є неможливим в умовах війни. Сирійське законодавство про громадянство є «гендерно дискримінаційним»: сирійська жінка, яка народжує за межами Сирії, не може надати своє громадянство своїй дитині. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців неодноразово заявляло про ризики зростання кількості апатридів серед дітей, які не мають встановленого юридичного походження [9, с. 35–38].

У колишній Югославії, зокрема в Боснії і Герцеговині, діти, народжені внаслідок сексуального насильства під час війни (1992–1995), часто не реєструвалися. Матері не називали батьків, а держава не мала механізмів конфіденційної реєстрації таких дітей. Лише нещодавно політика держав почала враховувати довгострокові юридичні та

психологічні наслідки цього явища [10]. Зокрема, міжнародні організації у співробітництві з органами влади, під егідою ЮНІСЕФ та ООН Жінки, реалізують у країні програми з індивідуальної підтримки осіб, народжених внаслідок сексуального насильства під час війни, що включає психологічну та фінансову допомогу, навчання, полегшення працевлаштування (спеціальні квоти), доступу до правосуддя та надання безоплатної юридичної допомоги [11, с. 5–6].

Тож, міжнародне право має механізми адаптації до специфіки конфліктних ситуацій, національне право держав, на території яких ведуться бойові дії, також має інструменти екстреного реагування у відповідь на порушення прав дітей у наслідок збройного конфлікту. Уніфікація правових норм, взаємне визнання документів, гнучкі процедури встановлення батьківства є необхідними кроками у майбутньому. Одними із засобів ресторації порушених прав дитини також може бути впровадження екстрених протоколів щодо реєстрації народжень, мобільних реєстраційних пунктів та спрощення адміністративних процедур.

Безумовно, визначення походження дитини і збереження її юридичної ідентичності є життєво важливими, в умовах збройного конфлікту їх значення тільки зростає. Міжнародний досвід таких країн, як Південна Корея, Сирія та Боснія і Герцеговина, демонструє, якими можуть стати наслідки відсутності закріплення правового статусу дитини під час війни. Водночас, досвід країн, які пережили війну і здійснюють реставрацію її наслідків, має високу цінність для України, у якої ці процеси є в перспективі. Ефективний захист прав дитини потребує забезпечення гуманних, гнучких та орієнтованих на права людини механізмів встановлення походження навіть в умовах воєнного часу.

Список використаних джерел:

1. Про права дитини : Конвенція від 20.11.1989 р. № 995-021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний договір № 995_043 від 16.12.1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Про впорядкування відносин з державної реєстрації народження та отримання документів про народження в умовах воєнного стану : Наказ Міністерства юстиції України від 03.09.2022 р. № 3734/5, дата оновлення 24.12.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1009-22#Text>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту

народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях. Закон України №2345-IX, від 01.07.2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#Text>

5. Bilkova, V., Hellestveit C., and Steinerte E. Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes Against Humanity, Related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation. Warsaw, OSCE, 28 April 2023. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/546560>

6. Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to the Russian Federation or to temporarily occupied Ukrainian territories: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators. Parliamentary Assembly Resolution № 2459, 27.04.2023. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31776>

7. Situation of the children of Ukraine. Parliamentary Assembly Resolution № 2529, 25.01.2024 p. URL : <https://pace.coe.int/en/files/33348>

8. Cho, Young-ee, 'The Diaspora of Korean Children: A Cross-Cultural Study of the Educational Crisis in Contemporary South Korea'. *Graduate Student Theses, Dissertations, & Professional Papers*. 2007. URL : <https://scholarworks.umt.edu/etd/1244>

9. Understanding Statelessness in the Syrian Refugee Context. Research Report. *Institute of Statelessness and Inclusion*. URL : www.syrianationality.org

10. UN Women. Social and Economic Rights of Conflict Related Sexual Violence Survivors in Bosnia and Herzegovina; Obstacles and Challenges. 2017. URL : <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/Country/Bosnia/Social%20and%20economic%20rightsCRSVENG%20pagebypage.pdf>

11. UN Women. Seeking Care, Support and Justice for Survivors of Conflict Related Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina (CRSV BiH- UN Action II). URL : https://mptf.undp.org/sites/default/files/documents/35000/un037_bosnia_unfpa_undp_unwomen_final_report_2019.pdf

Мазур Вероніка Олегівна,
*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного
факультету Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ДОКАЗУВАННЯ В СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

У межах сучасного цивільного судочинства питання доказування відіграє ключову роль, особливо у справах, що стосуються відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки. Ця категорія справ потребує особливої уваги до встановлення обставин, що мають юридичне значення. В Україні правові засади їх розгляду закріплені в Цивільному кодексі України, який регулює матеріальну відповідальність володільця небезпечного джерела, та Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), що визначає процесуальний порядок доведення та оцінки доказів у суді.

Варто зазначити, що поняття «джерело підвищеної небезпеки» не має визначення в Цивільному кодексі України, однак активно тлумачиться в юридичній доктрині та судовій практиці. Ключовим нормативним положенням, яке регулює відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, є стаття 1187 Цивільного кодексу України. У ній зазначено, що джерелом підвищеної небезпеки визнається діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів, обладнання, а також із застосуванням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних речовин, утриманням диких тварин, службових та бійцівських собак тощо, яка створює підвищений ризик для інших осіб [6].

З огляду на об'єктивний (безвинний) характер відповідальності, встановлений у справах про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, ключовим завданням позивача є доведення факту завдання шкоди, її розміру та причинного зв'язку між цією шкодою і діями або функціонуванням джерела. Натомість відповідач – володілець джерела підвищеної небезпеки – може бути звільнений від відповідальності лише за наявності виняткових обставин, передбачених законом, зокрема дії непереборної сили, умислу потерпілого або третіх осіб. Такий розподіл тягаря доказування зумовлює зміщення процесуального обов'язку доведення з позивача на відповідача, що є характерною особливістю цієї категорії справ.

У практиці судів це зрушення тягара доказування означає, що для притягнення відповідача до відповідальності позивачу не обов'язково доводити його вину – достатньо встановити факт володіння джерелом підвищеної небезпеки та заподіяну шкоду. Саме тому важливу роль у таких справах відіграє належне документальне підтвердження обставин: акти про подію (наприклад, ДТП), медичні довідки, висновки експертів, чеки й квитанції про витрати. Оцінка таких доказів судом відбувається відповідно до принципів допустимості, належності та достовірності, закріплених у ст. 78–82 ЦПК України [1]. Тому, ефективне доведення у справах про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, потребує як активної процесуальної позиції сторін, так і ретельного аналізу всіх зібраних доказів судом. У цьому контексті особливе значення має також призначення судової експертизи, зокрема автотехнічної, трасологічної чи товарознавчої, залежно від характеру справи. Висновки експерта можуть мати вирішальне значення для підтвердження причинного зв'язку між діями (або бездіяльністю) володільця джерела підвищеної небезпеки та заподіяною шкодою, а також для обґрунтування розміру матеріальних збитків.

Суд, відповідно до статті 89 ЦПК України, оцінює кожен доказ окремо, а також у сукупності з іншими доказами, враховуючи їхню взаємозв'язану логіку, достовірність та достатність для формування внутрішнього переконання. У справедливому судовому рішенні важливо, щоб суд чітко виклав мотиви прийняття чи відхилення тих чи інших доказів, що також відповідає вимогам ст. 263 ЦПК України щодо законності та обґрунтованості судового рішення [1]. Суд повинен ретельно перевіряти не лише сам факт заподіяння шкоди, але й аналізувати можливі причини та обставини, що стали її передумовою. Крім того, важливо враховувати можливі заперечення відповідача, який, як правило, намагається довести, що шкода була спричинена непереборною силою, діями потерпілого або третьої особи.

Практика судів підтверджує важливість комплексного підходу до оцінки доказів у таких справах. Наприклад, у ряді випадків суди ухвалюють рішення на користь позивачів, навіть коли докази про причину шкоди були неповними або частково суперечливими, оскільки відповідач не зміг довести свою невинуватість або заперечити зв'язок між його діями та заподіяною шкодою. Так, у справі № 672/1537/17 Верховний Суд України у постанові від 28 травня 2019 року [2] зазначив, що між власником транспортного засобу – джерела підвищеної небезпеки, та водієм, який керував цим транспортним засобом на підставі цивільно-правової угоди, не встановлено трудових відносин, що свідчить про відсутність правових підстав для відшкодування шкоди власником транспортного засобу. Це рішення

підтверджує необхідність врахування правових відносин між сторонами, що є ключовим фактором при оцінці доказів.

Слід також розрізняти поняття власника та володільця джерела підвищеної небезпеки, оскільки у судовій практиці вони можуть не співпадати. У таких випадках вирішальним є саме факт фактичного володіння та контролю над джерелом підвищеної небезпеки на момент настання шкоди, а не формальне право власності. Наприклад, особа, яка користується транспортним засобом на підставі договору оренди, може визнаватись володільцем і нести відповідальність відповідно до статті 1187 ЦК України, навіть якщо не є його власником. Тому для правильного вирішення спору суд має встановити, хто саме мав можливість керувати, забезпечувати технічний стан і вживати заходів безпеки щодо небезпечного об'єкта. Саме ці ознаки дозволяють ідентифікувати володільця джерела підвищеної небезпеки, на якого покладається відповідальність за заподіяну шкоду.

Крім того, суди звертають увагу на те, хто отримує вигоду від використання джерела підвищеної небезпеки, хто здійснює його обслуговування та фінансує витрати, пов'язані з експлуатацією. У деяких випадках володільцем визнається юридична особа, навіть якщо транспортний засіб зареєстровано на фізичну особу, але використовується виключно для виконання трудових функцій. Також важливо враховувати, чи діяла особа в межах наданих повноважень – адже перевищення меж управління чи самовільне використання транспортного засобу може вплинути на висновки суду щодо того, хто саме повинен нести відповідальність. Таким чином, межа між власником і володільцем у правовому розумінні є динамічною і залежить від конкретних фактичних обставин справи.

У іншій справі № 686/20281/21 від 4 липня 2023 року [3], Верховний Суд прийняв рішення, що шкода (в тому числі моральна), завдана внаслідок ДТП з вини водія, який виконував трудові обов'язки та керував автомобілем, що належить роботодавцю, відшкодовуватиметься не безпосередньо водієм, а власником транспортного засобу – роботодавцем. Це рішення підтверджує застосування об'єктивної (безвинної) відповідальності володільця, якщо шкода заподіяна працівником у межах виконання трудових функцій. Суд виходив із того, що саме роботодавець організовує діяльність та контролює використання джерела небезпеки. Таким чином, Верховний Суд послідовно визнає, що відповідальність покладається на особу, яка фактично володіє джерелом і отримує вигоду від його використання, за відсутності обставин, що виключають відповідальність.

Постановою у справі № 456/881/17 від 5 серпня 2020 року [4] суд зробив висновок, що передача транспортного засобу особі, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння, не є обставиною, яка

автоматично покладає на власника транспортного засобу відповідальність за шкоду, завдану цією особою. Це рішення важливе для розуміння меж відповідальності власника джерела небезпеки, оскільки воно підкреслює, що відповідальність власника може бути виключена в разі, коли він не мав наміру чи знання про неналежне використання його майна. У цій справі важливим є з'ясування, чи мав власник транспортного засобу намір або проявив необережність при передачі авто особі, яка перебувала у стані сп'яніння. Суд оцінює такі обставини, як обізнаність власника про стан водія, наявність попередніх випадків порушень та ступінь довіри до цієї особи. Якщо буде встановлено, що власник свідомо або через грубу недбалість допустив можливість керування авто нетверезим водієм, це може свідчити про наявність причинного зв'язку між його діями та завданою шкодою. Та навпаки, якщо власник не мав реальної можливості передбачити чи запобігти такому використанню транспорту, наприклад, у разі самовільного заволодіння транспортним засобом без його відома, – відповідальність може бути з нього знята. Таким чином, підхід суду є гнучким і орієнтованим на конкретні фактичні обставини справи, які визначають межі відповідальності.

У справі № 450/446/16-ц від 20 грудня 2023 року [5] Верховний Суд підтвердив, що шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодуватиметься на безумовній підставі, навіть якщо потерпілий мав частку вини. Винятком є лише ситуації непереборної сили або умислу потерпілого. Рішення підкреслює об'єктивний характер відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, і відсутність необхідності доводити вину власника джерела небезпеки, якщо інші обставини не виключають його відповідальність. Натомість саме володілець зобов'язаний довести наявність обставин, які виключають відповідальність, якщо він на них посилається. Це рішення також засвідчує, що навіть часткова вина потерпілого не є підставою для повного звільнення володільця від відповідальності, але може вплинути на розмір відшкодування. Таким чином, суд підтримує стабільну правову позицію, відповідно до якої ризик, пов'язаний з джерелом підвищеної небезпеки, несе саме його володілець, незалежно від форми власності чи наміру.

Таким чином, судова практика показує, що питання відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, не є простим. Суд обов'язково враховує всі обставини справи, включаючи правові відносини між сторонами, наявність обізнаності власника про можливі ризики, а також обставини, що можуть звільнити від відповідальності. Важливою складовою є ретельний аналіз доказів, що підтверджують або спростовують наявність відповідальності власника

джерела підвищеної небезпеки, а також оцінка дій інших осіб, що стали причиною або сприяли завданню шкоди.

Типовими підходами Верховного Суду у справах про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, є визнання об'єктивної (безвинної) відповідальності володільця, покладення тягаря доведення виняткових обставин, що звільняють від відповідальності, на відповідача, а також врахування характеру правовідносин між сторонами, зокрема трудових чи цивільно-правових [7]. При цьому суди надають перевагу фактам, що свідчать про обізнаність, недбалість або недотримання належних заходів обачності з боку власника або володільця джерела небезпеки.

Найпоширенішими підставами для виключення відповідальності визнаються: дія непереборної сили (форс-мажору), умисел або груба необережність самого потерпілого, а також протиправні дії третіх осіб, які не перебували під контролем володільця. Такий підхід сприяє забезпеченню балансу інтересів сторін: з одного боку – захисту прав потерпілого, який зазнав шкоди внаслідок дії небезпечного об'єкта, а з іншого – запобіганню необґрунтованому покладенню відповідальності на особу, яка не могла запобігти такій шкоді.

Судова практика демонструє, що визначальним елементом відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки є наявність причинного зв'язку між його поведінкою та заподіяною шкодою. Якщо такий зв'язок відсутній або зруйнований встановленими у справі обставинами (наприклад, діями потерпілого, третіх осіб або непереборною силою), володілець може бути звільнений від відповідальності. Водночас сам по собі факт передачі небезпечного об'єкта іншій особі не звільняє власника від відповідальності, якщо буде доведено, що він діяв необачно або сприяв створенню небезпечної ситуації. Суди орієнтуються на конкретні фактичні обставини кожної справи, застосовуючи принцип індивідуалізації відповідальності, що дозволяє враховувати специфіку поведінки кожного учасника. Навіть у межах однакової правової норми — зокрема статті 1187 ЦК України — оцінюється, чи мав володілець можливість передбачити наслідки своєї поведінки, чи вжив належних заходів безпеки та контролю. Крім того, Верховний Суд поступово формує усталені підходи до тлумачення ключових понять, таких як «володілець», «нереборна сила», «вина потерпілого». Це сприяє не лише уніфікації правозастосування, а й підвищенню правової визначеності для всіх учасників цивільного процесу.

З огляду на це, важливим аспектом є і роль суду в оцінці доказів. Володілець джерела підвищеної небезпеки, незважаючи на об'єктивний (безвинний) характер своєї відповідальності, має

можливість надати докази, які можуть вплинути на її обсяг або повністю звільнити його від відповідальності. Тому правильна та збалансована оцінка всіх доказів, як належних, так і допустимих, є ключем до забезпечення справедливого та обґрунтованого рішення суду. Крім того, практика показує, що навіть у випадку, коли відповідальність за шкоду покладається на володільця джерела підвищеної небезпеки, суд може враховувати різні обставини, які впливають на розмір відшкодування або розподіл відповідальності між сторонами. Наприклад, у разі, якщо внаслідок дій потерпілого була частково спровокована ситуація, що призвела до шкоди, суд може розглянути питання про зменшення розміру відшкодування.

Отже, судова практика у даній категорії справ демонструє високий рівень юридичної складності та необхідність комплексного підходу до оцінки доказів, правових відносин і фактичних обставин справи, що дозволяє забезпечити справедливе й обґрунтоване вирішення спору. З урахуванням об'єктивної відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки, важливим є не лише доведення факту заподіяння шкоди, а й з'ясування того, чи існують законні підстави для звільнення від відповідальності – такі як умисел потерпілого, дії третіх осіб або непереборна сила. Саме тому ефективне застосування норм цивільного та процесуального права вимагає від суду глибокого аналізу кожної конкретної ситуації та належного юридичного обґрунтування прийнятого рішення.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8001>
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82188445>
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112030242>
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90905819>
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115880642>
6. Цивільний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

7. Іліопол І. М. Відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки: Цивільно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL : http://lsej.org.ua/2_2023/32.pdf.

Мазан Дарина Анатоліївна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні
юридичного факультету Хмельницького університету управління та
права імені Леоніда Юзькова*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО

Розвиток цифрових технологій суттєво впливає на всі сфери життя, зокрема й на судову систему. Цей процес дозволяє громадянам, адвокатам, юридичним особам та державним органам взаємодіяти із судами в цифровому форматі, без необхідності особистої присутності. Особливо актуальним це стало під час пандемії та воєнного стану, коли фізична присутність у суді ускладнена або небезпечна. Цифровізація цивільного процесу покращує швидкість і доступність правосуддя, зменшує паперову тяганину та економить час усім учасникам.

Судова система України явно переходить до нової форми трансформації у розгляді цивільних справ – це вже не питання лише загального усвідомлення, а конкретна реальність, закріплена на нормативному рівні. Зокрема, Закон «Про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему» встановлює порядок провадження у справах в електронному форматі. Отже, процесуальна форма цивільного судочинства зазнає змін, набуваючи нових правових характеристик і способів застосування в межах вирішення цивільних спорів [1, с. 164]. Цивільний процесуальний кодекс України наразі ще не повною мірою відображає нормативне поєднання електронного формату ведення процесу з традиційним уявленням про процесуальну форму та зміст цивільного судочинства.

Система «Електронний суд» почала працювати у тестовому режимі ще на початку 2019 року, а з 5 жовтня 2021 року запрацювала повноцінно [2]. Поряд з нею офіційно функціонують ще дві ключові підсистеми «Електронний кабінет» та система відеоконференцзв'язку [3, с. 172]. Завдяки останній стало можливим проводити судові засідання у форматі відеоконференцій, що дозволило ефективно вирішити багато організаційних труднощів під час пандемії

Covid-19 і, своєю чергою, стало підґрунтям для подальшого її застосування в умовах воєнного стану [2].

Як міжнародне, так і українське законодавство активно рухається у напрямку удосконалення електронного судочинства та впровадження цифрових технологій для забезпечення роботи судів, акцентуючи увагу на низці основних напрямків.

По-перше, одним із ключових напрямків удосконалення електронної форми судочинства є забезпечення інформаційної відкритості судової діяльності. Прозорість судової системи досягається через надання онлайн-доступу до даних про структуру судів, перебіг розгляду справ та діяльність суддів, при цьому враховується статус користувача. Так, у США для цього функціонує система PACER, що інтегрована з внутрішньою платформою CM/ECF, де кожен суд застосовує власне програмне забезпечення. В Україні впроваджується комплексна система ЄСІТС, що автоматизує різні судові процеси, включно з документообігом, розподілом справ, проведенням відеозасідань і формуванням звітності [3, с. 172].

По-друге, важливим напрямком є оптимізація сповіщень учасників судового процесу. Традиційні способи повідомлення залишаються недостатньо ефективними, тому дедалі ширше застосовуються електронні засоби комунікації, які значно пришвидшують інформування, знижують людські та матеріальні витрати і підвищують загальну ефективність судового процесу [3, с. 172]. Законодавство України, зокрема стаття 128 Цивільного процесуального кодексу України, передбачає можливість надсилання судових повісток на офіційні електронні адреси учасників справи. дозволяє подавати документи в електронній формі через систему ЄСІТС із застосуванням електронного підпису [4, стаття 128 ЦПК]. Судові повістки надсилаються на офіційні електронні адреси або через інші засоби зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення. За наявності письмового звернення учасника допускається також сповіщення через мобільний зв'язок. З 2023 року впроваджено нову практику – надсилання судових повісток через месенджери відповідно до Наказу ДСА України від 23.01.2023 № 28 [3, с. 172].

По-третє, інформаційні технології все активніше використовуються для організації розгляду справ у судах різних країн з метою підвищення ефективності судового процесу. Системи електронного управління справами, такі як ЄСІТС в Україні або CM/ECF у США, забезпечують автоматизовану реєстрацію, облік документів, контроль строків, комунікацію з учасниками та формування звітності. У певних категоріях справ, зокрема в наказному провадженні, можлива часткова автоматизація ухвалення рішень, що вже застосовується, наприклад, у Німеччині. Водночас повна заміна суддів

штучним інтелектом залишається малоюмовірною через необхідність оцінки доказів людиною. Відеоконференції стають звичною практикою в багатьох країнах, хоча в юрисдикціях загального права їх використання обмежене. Яскравим прикладом цифровізації є створення повністю онлайн-судів, як, наприклад, Інтернет-суд у китайському місті Ханчжоу, який розглядає спори, пов'язані з інтелектуальною власністю в інтернеті [3, с. 172].

Провівши детальний аналіз сучасних джерел і наукових праць з теми цифровізації судового процесу, я дійшла висновку, що вона ускладнює цивільно-процесуальну форму насамперед через появу нових форматів судових засідань, таких як відеоконференції та веб-засідання. Це, в свою чергу, потребує чіткого законодавчого врегулювання, зокрема встановлення критеріїв вибору відповідної процесуальної форми для розгляду конкретної справи, а також вирішення проблеми ідентифікації учасників процесу у дистанційному форматі.

У науковому середовищі цифрова трансформація судочинства викликає не лише зацікавленість, а й певне занепокоєння, оскільки вона може призвести до суттєвих змін у принципах та традиціях правосуддя, а також до можливого перегляду чи скасування деяких інститутів процесуального права. Особливу увагу привертає питання впровадження штучного інтелекту, зокрема його здатність допомагати у підготовці судових рішень і прогнозуванні результатів (predictive justice), що базується на аналізі попередньої судової практики. Водночас існує ризик упередженості алгоритмів та недостатньої прозорості ухвалених ними рішень, що створює так званий «ефект чорного ящика» [3, с. 172].

Отже, цифровізація цивільного процесу та впровадження електронного судочинства відкривають нові можливості для підвищення ефективності правосуддя, але водночас ставлять низку складних викликів. Саме тому, необхідно створити чітке правове регулювання використання ШІ в суді, визначити межі його застосування і забезпечити контроль судді, а також інтегрувати механізми захисту прав людини відповідно до законодавства для гарантії справедливості та прозорості процесу.

Список використаних джерел:

1. Перунова О. Вплив цифровізації цивільного судочинства на процесуальну форму. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. С. 164–166. URL : http://lsej.org.ua/1_2025/36.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

2. «Електронний суд»: практичний досвід користувача | ЮРЛІГА. ЮРЛІГА. URL : <https://jurliga.ligazakon.net/news/225650>

[elektronniy-sud-praktichniy-dosvd-koristuvacha](#) (дата звернення: 25.05.2025).

3. Савчук В. Цифровізація цивільного судочинства: переваги та недоліки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. С. 171–176. URL : http://www.lsej.org.ua/3_2024/40.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

4. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 9 квіт. 2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 29.05.2025).

Макаренко Марина Сергіївна,

здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВО ДИТИНИ НА ЖИТЛО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ВІД ЗЛОВЖИВАНЬ У ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Право дитини на житло є одним із фундаментальних соціальних прав, що тісно пов'язане з правом на безпеку, розвиток і гідне життя. У період збройного конфлікту це право потребує особливого захисту з боку держави. Відповідно до Конституції України, кожен має право на житло (ст. 48) [1]. Для дитини це не просто гарантія фізичного простору – це складова стабільного розвитку, соціалізації та захисту її особистості. У контексті війни ця норма має не декларативний, а практичний вимір, що вимагає цілеспрямованих заходів з боку державних інституцій.

Сімейне та цивільне законодавство України забезпечують базові правові гарантії у сфері житлових прав дітей. Згідно зі статтею 177 Сімейного кодексу України, розпорядження нерухомим майном, що належить дитині або в якому вона зареєстрована, можливе лише за згодою органу опіки та піклування [2]. Цивільний кодекс додатково закріплює, що діти мають обмежену цивільну дієздатність (ст. 32), тому їхні майнові інтереси потребують посиленого правового захисту [3].

У міжнародному вимірі захист житлових прав дитини закріплено в статті 27 Конвенції ООН про права дитини. Документ зобов'язує держави-учасниці забезпечити кожній дитині належний рівень життя, необхідний для її фізичного, духовного, морального і соціального розвитку, зокрема шляхом надання житла [4]. Під час війни

ці зобов'язання держави не скасовуються, а, навпаки, посилюють свою вагу як гуманітарні зобов'язання.

У реаліях повномасштабної війни право дитини на житло масово порушується. За даними ЮНІСЕФ, понад 1,5 мільйона українських дітей стали внутрішньо переміщеними особами, і значна частина з них втратила постійне житло або доступ до нього [5]. Також поширеною є втрата документів на право власності, що ускладнює відновлення прав дитини після переміщення чи руйнування будинку.

Проблема зловживань у сфері приватних правовідносин постає особливо гостро. У щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини фіксуються численні порушення житлових прав дитини, зокрема незаконне відчуження майна, виписка без згоди органів опіки, фіктивні угоди між родичами або сторонніми особами [6]. У науковій статті В.В. Чернобука підкреслюється, що міжнародно-правові стандарти у сфері захисту житла дітей під час конфліктів мають бути адаптовані до національного контексту через конкретні процесуальні механізми — наприклад, автоматичну реєстрацію житла, заборону на виселення без рішення суду та міжвідомчий моніторинг [7, с. 439].

Водночас дослідниця О. Боднар-Петровська наголошує, що в Україні проблемним залишається застосування принципу «найкращих інтересів дитини» у приватних майнових спорах. На її думку, чинне законодавство дозволяє батькам або опікунам маніпулювати правом дитини на житло — наприклад, змінювати форму володіння або реєстрацію без судового розгляду [8, с. 117]. Особливо небезпечним це є в умовах війни, коли перевірка правочинів органами опіки ускладнена або відсутня.

Одним із дієвих способів захисту є представництво інтересів дитини в суді органами прокуратури. Відповідно до Закону України «Про прокуратуру», прокурор має право звертатися до суду в інтересах дитини, якщо її права порушено або є загроза їх порушення [9]. Судова практика вже містить приклади, коли суди скасовували незаконні правочини щодо житла дитини — наприклад, у справах про визнання недійсними договорів дарування, укладених без згоди органу опіки [10].

З метою вирішення житлових питань дітей, які втратили житло внаслідок воєнних дій, уряд затвердив Постанову КМУ № 457 від 16 квітня 2022 року, яка передбачає надання житла дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, за рахунок держави або місцевих бюджетів [11]. Крім того, реалізується Національна стратегія захисту прав дитини до 2030 року, де окремим напрямом визначено відновлення та захист права на житло [12].

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
3. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
4. Конвенція про права дитини. Генеральна Асамблея ООН. 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
5. . Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні *UNICEF Україна*. 2024. URL : <https://www.unicef.org/ukraine>
6. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Щорічна доповідь. URL : <https://ombudsman.gov.ua>
7. Чернобук В. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 437–443. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/81.pdf>
8. Боднар-Петровська О. Захист прав дитини в умовах війни. *Філософія та філософія права*. 2023. Т. 26, № 2. С. 115–120. URL : <https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1610>
9. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
10. Судова практика Верховного Суду України. URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/sud_praktyka/
11. Постанова КМУ від 16.04.2022 р. № 457. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-п>
12. Указ Президента України від 01.06.2021 р. № 287/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2021>

Мокра Маргарита Павлівна,
*здобувачка вищої освіти юридичного факультету Львівського
національного університету імені Івана Франка*

ВПЛИВ УМОВ ВІЙНИ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ У ТРАНСКОРДОННИХ ЦИВІЛЬНИХ ТА СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

У зв'язку з деструктивними наслідками повномасштабного вторгнення все більшої нагальності набуває проблема захисту та реалізації прав дітей у транскордонних приватних правовідносинах. За опублікованими даними Моніторингової місії з прав людини в Україні за період з 24 лютого 2022 по 31 березня 2024 загинуло щонайменше 669 дітей, а 1833 отримали поранення. Варто наголосити на тому, що з них 521 дитина загинула та 1529 були поранені на території, підконтрольній уряду України, тоді як на окупованій території загинуло 148 дітей, а 304 зазнали поранень [2]. Важливими також є показники зазначені у звіті Центру економічної стратегії, зазначається – близько 29% українських біженців становлять діти [3]. Ці дані постають підґрунтям для досліджень проблематики захисту та реалізації прав дітей у транскордонних приватних правовідносинах, обумовлюючи актуальність тематики розвідки. У зв'язку з цим потреба у правовому регулюванні приватних відносинах виникає через перебування українських дітей за кордоном.

На сьогоднішній день не існує узгоджених міжнародних стандартів для вирішення транскордонних спорів, пов'язаних з правового регулювання приватних відносин у сфері реалізації та захисту прав дитини, що призводить до низки глобальних проблем, які безперечно впливають на міжнародне приватне право [1, с. 567]. Незважаючи на актуальність цієї тематики, в українському науковому середовищі вона потребує подальшого системного аналізу. Основи вивчення транскордонних правовідносин були закладені у працях таких дослідників, як Г. К. Матвеев, О. Г. Дріжчана, В. І. Кисіль, А.М. Рабець, В. І. Звеків, Ю. В. Черняк, які у своїх роботах висвітлювали ключові аспекти формування, регулювання та реалізації правовідносин за участі іноземного елемента. Їх наукові напрацювання створюють методологічне підґрунтя для подальшого вивчення як теоретичних, так і практичних аспектів транскордонної взаємодії у сфері приватного міжнародного права.

В умовах воєнного стану реалізація та захист прав дітей постають як складне й делікатне питання, що вимагає підвищеної уваги з боку держави та міжнародної спільноти. Насамперед акцент робиться на охороні базових прав. Однак, права дітей у сфері приватних правовідносин часто залишаються поза належною увагою, що призводить до численних викликів, правових колізій та порушень під час їх реалізації. У зв'язку з цим видається обґрунтованим аналіз реалізації та захисту прав дітей саме в межах окремих сфер приватного права, зокрема цивільного, сімейного, які охоплюють найпоширеніші галузі соціального буття особи.

Дослідження транскордонних приватних правовідносин є особливо актуальним для забезпечення та реалізації прав дитини при її переміщенні за кордон. Транскордонне співробітництво є невід'ємною частиною міжнародних відносин і потребує ефективних інструментів координації між юрисдикціями для захисту прав неповнолітніх у транскордонному вимірі. Важливу роль у регулюванні цих відносин відіграють міжнародно-правові акти, що визначають механізми співпраці між державами.

У зазначеному контексті особливої актуальності набуває дослідження транскордонних приватних правовідносин, що мають безпосередній вплив на забезпечення та реалізацію прав дитини в умовах її переміщення за межі національної юрисдикції. Транскордонні відносини, як і транскордонне співробітництво загалом, становлять невід'ємну складову сучасної системи міжнародних відносин, утворюючи відповідну підсистему, що функціонує на основі визначених принципів і правових механізмів. Відносини транскордонного співробітництва є специфічною галуззю міжнародної взаємодії, яка, зокрема у приватному праві, потребує ефективних інструментів координації між юрисдикціями для належного захисту прав неповнолітніх у транскордонному вимірі [6, с. 244].

Таким чином, нормативно-правова база дослідження реалізації і захисту прав дітей у транскордонних приватних правовідносинах включає низку багатосторонніх міжнародних договорів: укладених протягом XX–XXI століть: Гаазькі конвенції, Конвенції ООН, Нові Гаазькі конвенції, Конвенція ООН про права дитини (1989 р.), Конвенція Ради Європи про контакти з дітьми (2003 р.), Гаазька конвенція 1980 року про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей та Гаазька конвенція 1996 року про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання і співробітництво у справах про батьківську відповідальність та заходи щодо захисту дітей.

Крім цього, у межах нашого дослідження, з метою ілюстрації наявних механізмів регулювання транскордонних приватних правовідносин у сфері захисту прав дітей, нами обрано взаємодію

України та Республіки Польща як емпіричний приклад. Такий вибір зумовлений низкою об'єктивних факторів. По-перше, Польща є безпосереднім сусідом України, що сприяє інтенсивним міграційним процесам між державами. По-друге, відповідно до даних Євростату, станом на кінець листопада 2024 року, саме на території Польщі перебувало близько 988 тисяч українських біженців, значну частину з яких становлять неповнолітні особи [4]. По-третє, Польща виступає одним із ключових партнерів України у сфері гуманітарної підтримки, активно сприяє захисту прав українських громадян, у тому числі дітей, які вимушено залишили територію держави через війну. Особливої актуальності це питання набуває в умовах збройного конфлікту, що викликає масове переміщення цивільного населення, у тому числі дітей без супроводу.

Наразі особливу увагу приділяють інститутам, що є найпоширенішими у практиці реалізації та захисту прав дітей — а саме праву власності та праву спадкування. Саме тому наш вибір зумовлений нагальною потребою належного нормативного врегулювання й ефективного механізму захисту прав дітей, які набувають або реалізують відповідні права внаслідок транскордонних приватних правовідносин [7].

Зокрема, набуття права власності дітьми може відбуватися внаслідок дарування, спадкування, переоформлення майна на неповнолітніх або за рішенням суду в рамках сімейних чи опікунських проваджень. Усі ці ситуації часто мають транскордонний характер, особливо в умовах зростання кількості переміщених осіб та біженців. Не менш актуальним постає питання спадкування у випадках, коли спадкодавець і спадкоємець мають різне громадянство, проживають у різних юрисдикціях або майно розташоване за кордоном. Питання, пов'язані з інститутом сім'ї, також мають надзвичайно важливе значення для захисту прав дітей у транскордонному вимірі, проте вони будуть розглянуті окремо в межах наступного розділу.

Інститут права власності є одним із фундаментальних елементів цивільного права, який активно функціонує в межах транскордонних приватноправових відносин. У сучасних умовах глобалізації, а особливо в умовах збройного конфлікту в Україні, спостерігається зростання випадків, коли діти безпосередньо залучені до правовідносин, пов'язаних із набуттям, володінням, користуванням та розпорядженням майном, що перебуває за межами держави їх громадянства або постійного проживання.

Право власності може виникати у дитини внаслідок таких юридичних фактів, як прийняття спадщини, дарування, участь у спільній власності. Зокрема, одним із поширених випадків є перехід права власності на нерухоме або рухоме майно у спадщину після смерті батьків чи інших близьких родичів, які перебували або проживали за кордоном.

Крім того, право власності може виникати внаслідок оформлення дарунків для забезпечення житлових чи освітніх потреб дитини [5]. У ряді випадків майно може бути зареєстроване на третіх осіб, які виступають довіреними представниками від імені неповнолітнього, що породжує низку додаткових юридичних викликів у сфері контролю за дотриманням інтересів дитини.

Разом з тим, участь дитини в таких правовідносинах значно ускладнюється у зв'язку з обмеженою дієздатністю неповнолітніх. Право розпоряджатися об'єктами власності реалізується виключно через законних представників (батьків, опікунів або піклувальників), що може створювати передумови до зловживань або порушення майнових прав дитини. Особливу складність становить правове визнання та реєстрація права власності дитини в іншій державі, оскільки кожна національна правова система висуває власні вимоги до суб'єктного складу, форми і процедури реєстрації. Колізії норм між країнами ще більше ускладнюють процедуру реалізації прав, особливо в разі відсутності двосторонніх угод про правову допомогу або ефективного механізму визнання іноземних документів [8].

Не менш значущим є інститут спадкування, який тісно пов'язаний із регулюванням особистого та майнового статусу дитини. У таких правовідносинах дитина може виступати спадкоємцем як за законом, так і за заповітом. З огляду на війну, кількість справ щодо спадкування майна українських громадян за кордоном, зокрема у Польщі, суттєво зростає. При цьому часто йдеться про спадкування житла, рухомого або нерухомого майна. У випадках, коли дитина є єдиним спадкоємцем, постає питання тимчасового управління спадковим майном до досягнення нею повноліття, що потребує призначення опікуна або довіреної особи, згідно з муніципальним правом, де розташоване майно.

До основних проблем, що виникають під час реалізації спадкових прав дитини, належать складнощі з доступом до інформації про відкриття спадщини за кордоном, неоднозначність процедури підтвердження родинного зв'язку, а також труднощі у визнанні українських документів у судах і нотаріальних органах інших держав. Крім того, механізми міжнародної правової допомоги не завжди забезпечують оперативне вирішення спадкових справ за участі дітей, а відсутність єдиної гармонізованої процедури визнання спадкових рішень лише ускладнює ситуацію.

Захист прав дітей у транскордонних приватних правовідносинах є ключовим аспектом забезпечення їхнього благополуччя, особливо в умовах війни, що спостерігається сьогодні в Україні. Масові переміщення дітей через державні кордони створюють численні юридичні виклики, пов'язані із встановленням опіки, визначенням місця проживання, а також збереженням їхніх основних прав і свобод.

Наявні міжнародні інструменти, такі як Гаазькі конвенції, відіграють важливу роль у регулюванні цих питань, але на практиці часто виникають труднощі через різницю у правових системах країн, недостатню імплементацію норм міжнародного права та відсутність єдиних механізмів співпраці між державами. Особливу важливість має співпраця між Україною та Польщею, оскільки саме між цими країнами спостерігається найбільший потік переміщених дітей.

Для ефективного захисту прав дітей необхідно вдосконалювати національне законодавство, інтегрувати міжнародні стандарти, а також посилювати міжнародну співпрацю, що дозволить оперативно реагувати на нові виклики та гарантувати належний правовий захист дітей. Лише за таких умов можна буде забезпечити захист інтересів дитини навіть у складних і кризових обставинах.

Список використаних джерел:

1. Шуміло І. А. Актуальні виклики сучасності у міжнародному приватному праві. *Вісник кримінологічної асоціації України*. Харків, 2024. Т. 2. С. 564–571. URL : <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/278/277>
2. Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: презентація. *Управління Верховного комісара ООН з прав людини*. 2025. С. 21–23. URL : <https://surl.li/hsoufo>
3. Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження. 2025. URL : https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/
4. Матеріали робочої групи «Захист прав дітей та повернення дітей, які тимчасово переміщені за кордон»: проєкт. Київ : Національна рада з відновлення України від наслідків війни, 2022. С. 32–40. (Проєкт Плану відновлення України).
5. Діти вивезені після 24.02.2022 року за кордон: звертатися виключно із заявою про повернення дітей в Україну? 2023. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/diti-vivezeni-pislia-24022022-roku-za-kordon-zvertatisia-vikliucno-iz-zaiavoju-pro-povernennia-ditei-v-ukrayinu>
6. Кіш Є., Ковач В. Формування системи транскордонного співробітництва України. *Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб'єктів* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 8-9 квітня 2011 р.). Ужгород: ЗакДУ, 2011. С. 243–250. URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/js_pui/bitstream/lib/9971/1/16.pdf

7. Конвенція про права дитини: ратифікована Постановою ВР УРСР № 789-XII від 27.02.1991 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

8. Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 546. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-п#Text>

Менджул Марія Василівна,

*професорка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ
«Ужгородський національний університет», керівниця ГО «Карпатська
Агенція Прав Людини «ВЕСТЕД», докторка юридичних наук,
професорка*

ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ІЗ СТАТУСОМ ВПО В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ (ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ)

Війна створює умови, при яких доволі уразливе становище мають діти, а подвійна уразливість для тих, хто вимушено покинув місце свого попереднього проживання та набув статус ВПО. Із початку повномасштабного вторгнення в Україні загинуло 625 дітей, зазнали поранень 1949 дітей, зникли безвісти 2045, депортовані та примусово переміщені – 19546 дітей [1]. Вказана статистика змінюється на жаль з кожним днем продовження повномасштабної війни.

За офіційними даними Департаменту соціального захисту населення Закарпатської облдержадміністрації станом на листопад 2024 року в Закарпатській області офіційно зареєстровано 126109 внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з них найбільша кількість зосереджена в Ужгородській (27910 осіб), Мукачівській (16031 осіб) та Хустській (6658 осіб) територіальних громадах. За офіційними даними Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Закарпатської обласної державної адміністрації станом на листопад 2024 року в Закарпатській області зареєстровано 37 374 дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО), з них 28 670 шкільного віку, із вказаної кількості дітей в Ужгородській громаді зареєстровано 7978 дітей (з них шкільного віку – 6 205), у Мукачівській громаді – 4828 (з них шкільного віку – 3564), у Хустській громаді зареєстровано 1628 дітей (з них шкільного віку – 1290).

Приймальна УГСПЛ у м. Ужгороді, створена за підтримки ГО «КАПЛ «ВЕСТЕД» здійснила моніторингове дослідження щодо реалізації права дітей-ВПО на освіту в Закарпатській області, обрали для цього три найбільші громади – Ужгородську, Мукачівську та Хустську. Опитали батьків і отримали такі результати: 75.8% респондентів повідомили, що їхні діти відвідують шкільні заклади в громадах, куди вони перемістилися; 74.2% батьків зазначили, що їхні діти отримують безоплатне харчування у школах, що є важливим елементом підтримки; 18.9% батьків стикалися з труднощами під час влаштування дітей до дитячих садочків, серед яких ключовою проблемою є обмежена кількість місць; 31.8% респондентів зазначили, що зіткнулися з труднощами під час влаштування дітей до шкіл, тоді як 56% не мали проблем з цим процесом. Лише 56% дітей беруть участь у позашкільних заходах, тоді як інші не мають доступу до таких послуг, зокрема через фінансові обмеження та брак інформації.

При цьому офіційна статистика показує, що далеко не всі діти охоплені шкільною освітою за новим місцем проживання. Так, в Ужгородській громаді шкільного віку 6205 дітей-переселенців, а у закладах загальної середньої освіти навчається тільки 2024 дитини ВПО, в Мукачівській громаді із 3564 дітей шкільного віку в школах громади навчається 902 дитини ВПО, в Хустській громаді із 1290 дітей шкільного віку, до шкіл зараховано 175 дітей. Інші діти продовжують навчатися у попередніх школах онлайн, що не завжди у повній мірі відповідає вимогам якості освіти в умовах того, що більшість дітей переїхали із зон активних бойових дій, де тривають часті та тривалі повітряні тривоги, що створює перешкоди у системній шкільній освіті. Крім того, деякі батьки обради для своїх дітей-переселенців приватні онлайн-школи. Тобто, у цілому ми не можемо говорити про порушення права дітей переселенців на освіту, водночас для інтеграції дітей-переселенців у приймаючі громади важливим є офлайн навчання, доступ до якого у Закарпатті у великих громадах обмежений через недостатню кількість місць у школах.

Поряд із цими проблемами, у дітей-переселенців виникають також проблеми із відновленням документів про особу, освіту, особливо якщо дитини без батьків і немає інших законних представників, а також у зв'язку із роз'єднанням родин, вирішенням питання про контакт та спілкування із тим із батьків, хто проживає окремо, перебуває у лавах ЗСУ, а також із іншими родичами.

В умовах війни діти потребують належного захисту, соціальної підтримки, гарантування якісної правової допомоги, реалізації права на житло, освіту, возз'єднання із сім'єю тощо.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на кінець липня 2024 року в Європі було

zareєстровано не менше 6,168 млн. українських біженців [2]. Станом на листопад 2023 року у Словаччині було понад 109 тисяч українських біженців. При цьому зауважується, що хоч охоплення словацькою національною системою освіти є високим у порівнянні із сусідніми європейськими державами, багато дітей продовжують навчатися за українською програмою онлайн [3]. Станом на 10 листопада 2024 року кількість українських біженців зросла до 128 616 осіб [4]. Із інших сусідніх держав, українців прийняли в Румунії (162 180 осіб) та Польщі (957 505 осіб) та Угорщині (61 609 осіб) [5]. Отож, найменше серед сусідніх держав українських біженців саме в Угорщині.

Переважну більшість (80 відсотків) біженців із України становлять жінки, діти, люди похилого віку та інші люди з особливими потребами [6].

Водночас проведений аналіз показав чимало проблем у сфері здійсненні та захисту прав дітей із статусом ВПО, особлива проблема із гарантуванням безпеки, належних освітніх послуг, контакту із обома батьками, іншими членами сім'ї та родичами, вирішення яких можливо тільки за умови переорієнтації політики держави на максимальне забезпечення найкращих інтересів дитини, створення умов для повернення підлітків та молоді із закордону та здобуття освіти і працевлаштування в Україні.

Список використаних джерел:

1. Діти війни. 2025. URL : <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 05 травня 2025 р.).
2. Ukraine: Over 6 Million Refugees Spread Across Europe. URL : <https://unric.org/en/ukraine-over-6-million-refugees-spread-across-europe/> (дата звернення: 05 травня 2025 р.).
3. Slovakia's education responses to the influx of Ukrainian refugees. URL : <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/education/slovakia-support#:~:text=As%20of%20November%202023%2C%20Slovakia,education%20through%20the%20national%20system> (дата звернення: 05 травня 2025 р.).
4. Individual refugees from Ukraine recorded in Slovakia. URL : <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10785> (дата звернення: 15 травня 2025 р.).
5. Refugees from Ukraine recorded in Hungary. URL : <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10783> (дата звернення: 15 травня 2025 р.).
6. Delivering Humanitarian Cash Transfers to Ukrainian refugees in Slovakia. URL : <https://www.unicef.org/hope-hct/stories/delivering-humanitarian-cash-transfers-ukrainian-refugees-slovakia> (дата звернення: 15 травня 2025 р.).

Мотилюк Олексій Вільямович,
*аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СПАДКОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ, ЗАЧАТИХ ТА НАРОДЖЕНИХ ПІСЛЯ СМЕРТІ СПАДКОДАВЦЯ. ВПЛИВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Масштабний і тривалий збройний конфлікт в Україні вплинув на різноманітні сфери життя суспільства. Серед його наслідків слід окремо виділити значне скорочення чисельності фертильного населення а також комплекс факторів, які ускладнюють для українців реалізацію права на батьківство та материнство. За таких умов все більшого поширення набувають практики кріоконсервації біологічного матеріалу з метою застосування в подальшому репродуктивних технологій для народження дітей, у тому числі і після смерті одного з їх батьків (частіше чоловіків). Чимдалі більше випадків, коли рішення про кріоконсервацію біологічного матеріалу та його подальше застосування свідомо приймаються подружжями чи парами, з огляду на об'єктивне існування загрози їхньому життю. Політика держави загалом також спрямована на підтримку таких практик [1]. Широке коло питань щодо правового статусу дітей, народжених після смерті одного з їх батьків, продовжує бути дискусійним серед науковців. Єдності наукової спільноти щодо них немає і досягнення такої єдності у близькому майбутньому видається наразі сумнівним, оскільки визначення такого статусу потребує вирішення ряду доктринальних правових проблем.

Чинне цивільне законодавство України, зокрема ч. 2 ст. 25 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2], передбачає, що у випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатой, але ще не народженої дитини. Виходячи з конструкції цієї норми, момент зачаття при цьому може мати місце як при житті батьків дитини, так і після їх смерті чи смерті одного з них. Не має також значення, за допомогою яких саме технологій, методів, способів було здійснено зачаття. В розрізі спадкового права інтереси дітей, народжених після смерті одного з їх батьків (спадкодавця), на перший погляд, є захищеними.

Норма частини 1 статті 1222 ЦК України визначає, що спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Це можуть бути діти спадкодавця (насцітуруси) або його онуки, племінники, двоюрідні брати/сестри спадкодавця у випадку якщо вони спадкують в порядку представлення (ст. 1266 ЦК України) або

спадкової трансмісії (ст. 1276 ЦК України). Отже, норма ч. 1 ст. 1222 ЦК України взагалі не відносить до категорії «спадкоємців» дітей спадкодавця, які були зачаті після відкриття спадщини, тобто після його смерті. Норма ч. 1 ст. 1261 ЦК України визначає, що у першу чергу право на спадкування за законом мають зокрема діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті (насцітуруси). Ця норма не відносить до категорії «спадкоємців першої черги за законом» дітей спадкодавця, які були зачаті після відкриття спадщини, тобто після його смерті. У тих випадках, коли біологічна спорідненість і походження дитини, зачатої після смерті спадкодавця і народженої, відповідно, після його смерті, не ставиться під сумнів, така дитина перебуває наразі за національним законодавством України у значно гіршому правовому становищі, порівняно з дітьми спадкодавця, зачатими при його житті і народженими після його смерті.

Обидві описані категорії дітей спадкодавця є народженими після його смерті. В обох випадках, якщо не ставиться під сумнів (презюмується) їх біологічне походження – вони діти спадкодавця (не досліджуючи наразі особливості процедури державної реєстрації їх народження та/або встановлення батьківства). Проте, одна з цих категорій дітей фактично є дискримінована національним законом за моментом їх зачаття (не при житті спадкодавця а після його смерті). Діти, зачаті після смерті спадкодавця і народжені, відповідно, після його смерті, за національним законом не визнаються спадкоємцями, оскільки не включені до числа останніх нормами ч. 1 ст. 1222 та ч. 1 ст. 1261 ЦК України. Такі діти не спадкують після свого батька/матері, які померли до їх зачаття. Фактично має місце виключення таких дітей із майнових відносин щодо спадкування. Також це може підвищувати ризик відчуження їх від померлого батька/матері. Сумнівним, з точки зору ефективності такого інструмента спадкового планування, є також складення спадкодавцем заповіту на ім'я такої дитини.

Користуючись свободою волевиявлення при складанні заповіту (ст. 1235 ЦК України) заповідач при його житті може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин. Жодних обмежень за моментом зачаття не передбачено, тобто формально в заповіті може бути визначена спадкоємцем і дитина, яка буде зачата в майбутньому після смерті заповідача. Проте, практична реалізація спадкових прав такої дитини, (зачатої і народженої після відкриття спадщини) буде неможлива, зважаючи на зміст норми ч. 1 ст. 1222 ЦК України, відповідно до якої такий суб'єкт не може бути спадкоємцем за заповітом.

Отже можна стверджувати також про фактичне існування обмеження свободи волевиявлення заповідача, при якому він не має можливості ефективно визначити долю свого майна, призначивши спадкоємцем свою дитину, яка буде зачата в майбутньому (після смерті заповідача). Крім того, слід зауважити наступне. Якби дитина, зачата і народжена після відкриття спадщини, отримувала би право на спадкування після смерті свого батька/матері, які померли до її зачаття, то це могло б порушувати права інших категорій спадкоємців, які вже реалізували в тій чи іншій формі свої спадкові права раніше. Така ревізія спадкових прав інших спадкоємців (і перерозподіл спадщини) може розцінюватись як порушення принципу правової визначеності.

Отже, будь-які намагання запобігти дискримінації дітей, зачатих після смерті спадкодавця і народжених, відповідно, після його смерті, за моментом їх зачаття, будуть пов'язані з необхідністю переосмислення деяких концептуальних конструкцій і парадигми спадкового права, зокрема щодо визначення дефініції «спадкоємець» а також із необхідністю врахування принципу правової визначеності. Необхідність наукових досліджень у цій сфері та вдосконалення правового регулювання статусу таких дітей продиктована існуванням сукупності ризиків. Ці ризики є наразі суспільно важливими для українського суспільства, особливо в умовах збройного конфлікту, коли актуальним є виживання та відтворення нації.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

2. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство) : Закон України від 22.11.2023 р. № 3496–IX. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20#Text>.

Налуцишин Володимир Вікторович,

*доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова, кандидат
юридичних наук, доцент*

КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА (АСПЕКТИ ДОСВІДУ США)

Несправедливий правовий захист дітей від сексуального насильства є одним з найважливіших елементів боротьби з цим складним аспектом злочинності. Якісно створені закони, послідовність у їх застосуванні, оцінка наслідків та ефективності передбачених законом заходів – це лише деякі з кроків, які необхідно зробити для досягнення позитивних результатів у боротьбі з цим видом злочинів, а також сексуальним насильством. Однак місія пошуку справедливих законодавчих

рішень зовсім не проста. У цьому сенсі Сполучені Штати Америки мають найбагатший досвід, і через критичний аналіз їхніх пропозицій та вже прийнятих рішень, а також аналіз окремих елементів вітчизняного регулювання, ми спробуємо вказати на важливість та складність регулювання кримінально-правового захисту дітей від сексуального насильства.

Кримінальний захист дітей від сексуального насильства є життєво важливим сегментом боротьби з цим видом злочинів. Законотворчість, яка належним чином враховує складну феноменологію сексуального насильства, а також відповідна кримінальна політика, безумовно, може мати винятковий потенціал у зниженні високого рівня віктимізації наймолодших. Чисельні випадки сексуального насильства щодо дітей вплинули на впровадження значних нововведень у кримінальне законодавство США у 1990-х роках. Активність ЗМІ щодо висвітленні цих злочинів, виняткова залученість батьків жертв ініціювали рішення американського Конгресу, який у 1994 році зобов'язав усі п'ятдесят федеральних штатів сформувати реєстр сексуальних злочинців, включаючи осіб, які скоїли ці злочини, як проти дорослих, так і проти дітей. Додаючи до вищезазначеного і неправомірні дії несексуального характеру, скоєних проти дітей, таких як викрадення людей, нарешті був сформульований так званий Закон Вотерлінга (Закон Джейкоба Веттерлінга про злочини проти дітей та реєстрацію правопорушників, що вчинили сексуальне насильство), який надавав місцевим поліцейським органам можливість інформувати громадськість про наявність сексуального злочинця, якщо це було визнано виправданим для захисту громади [1]. Два роки по тому, після створення реєстру та вбивства семирічної Меган, до Закону Вотерлінга було внесено поправки, які замінили необов'язкове публічне інформування обов'язком надавати інформацію членам місцевої громади у випадку, якщо поблизу них проживає особа, засуджена за сексуальні злочини. Таким чином було сформульовано популярний закон Меган, який п'ятнадцять років потому досі є предметом численних дискусій [2]. «Закон Меган» мав на меті, перш за все, запобігти повторному вчиненню злочинів кривдниками, надаючи батькам можливість застосовувати адекватні превентивні та захисні стратегії. З огляду на те, що «закон Меган» був прийнятий на федеральному рівні з можливістю федеральних одиниць приймати різні, специфічні правові рішення, моделі публічного повідомлення відрізнялися між штатами.

«Програма відстеження сексуальних злочинців» Міністерства юстиції штату Каліфорнія передбачає щоденне оновлення даних, доступних на інтернет-сайтах, відповідно до інформації, отриманої від компетентних поліцейських служб (Департамент юстиції Каліфорнії, 2011). Але, хоча сучасні технології досконалі, слід зазначити, що така практика являє собою досить великий обсяг роботи, враховуючи, що у 2008-2011 роках у США було зареєстровано близько 644 000 сексуальних злочинців [3], тоді як лише в Каліфорнії у 2011 році реєстр містив понад 64 000 засуджених осіб (Департамент юстиції Каліфорнії, 2011). Окрім вищезазначеного, додаткові

вимоги до оновлення реєстру сексуальних злочинців визначаються самим характером скоєного злочину, тобто отриманою класифікацією кривдника за трьома наступними категоріями. Таким чином, особи, які вчинили злочинні діяння першого рівня (просте зберігання дитячої порнографії, злочини, пов'язані з вуайєризмом та ексгібіціонізмом тощо), зобов'язані щорічно протягом терміну реєстрації повідомляти компетентні служби. Особи, які вчинили злочини другого рівня (вигодовлення та розповсюдження дитячої порнографії, сексуальні контакти з неповнолітніми віком 12-15 років, примушування неповнолітніх до проституції тощо), реєструються протягом 25 років з шестимісячним обов'язком звітування, тоді як особи, які вчинили найтяжчі злочини третього ступеня (сексуальні контакти з дитиною віком до 12 років, викрадення або утримання неповнолітніх особою, яка не є батьками тощо), вони зареєстровані довічно з обов'язком щоквартального звітування перед компетентними службами (Міністерство юстиції США, 2011).

Вважаємо, що аналіз досвіду США може бути корисним для деяких майбутніх реформ вітчизняного законодавства, і перш за все кримінального матеріального та процесуального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Levenson, J.S. & Cotter, L.P. (2005). The Effect of Megan's Law on Sex Offender Reintegration, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21 (1), 149-166.
2. Brannon, Y.N., Levenson, J.S., Fortney, T. & Baker, J.N. (2007). Attitudes About Community Notification : A Comparison of Sexual Offenders and the Non- Offending Public, *Sexual Abuse: A Journal of Reaserch and Treatment*, 19 (4), 369-379.
3. Levenson, J.S. & Tewksbury, R. (2009). Collateral Damage: Family Members of Registered Sex Offenders, *American Journal of Criminal Justice*, 34 (1-2), 54-68.

Новак Антоніна Олександрівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ У ВИПАДКУ ЗМІНИ РОЗМІРУ АЛІМЕНТІВ: ПІДСТАВИ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

Право дитини на аліменти є елементом її правового статусу, закріпленим як міжнародними нормативно-правовими актами, пов'язаними з правами дитини, так і національним законодавством України. Аліменти визначають як різновид утримання, яке може надаватися добровільно, наприклад, у вигляді продуктів харчування, одягу, догляду, тобто як у натуральній, так і в грошовій формі. Також під поняттям «аліменти» розуміють фінансові кошти або майно, які надаються особою, зобов'язаною

до цього за законом, примусово для забезпечення потреб іншої особи [1, с. 113]. Сімейний кодекс України (далі – СК України) чітко визначає обов'язок батьків щодо утримання дитини до досягнення нею повноліття, а за певних умов – і надалі. Початково встановлений розмір аліментних зобов'язань, чи то за рішенням суду, чи за взаємною домовленістю батьків, не є статичною величиною. Динаміка життєвих обставин, що охоплюють зміни матеріального стану сторін, потреби дитини та інші фактори, може призвести до невідповідності первинного розміру аліментів реальним умовам. У цьому контексті передбачена законодавством можливість зміни розміру аліментів виступає як інструмент забезпечення ефективного захисту прав дитини та справедливого розподілу фінансових зобов'язань між батьками.

Механізм зміни розміру аліментів, як у бік збільшення, так і зменшення, регулюється ст. 192 СК України. Ця норма передбачає можливість судового перегляду встановленого розміру аліментів у разі наявності обставин, що істотно впливають на матеріальний або сімейний стан платника чи отримувача аліментів, або інших істотних обставин. Велика частина правових норм, які стосуються регулювання сімейних правовідносин загалом і аліментних зобов'язань зокрема, має так званий ситуативний характер. Це означає, що такі норми передбачають положення, які неможливо чітко зафіксувати в законодавстві, оскільки для їх застосування необхідне індивідуальне тлумачення з урахуванням усіх фактичних обставин кожної конкретної справи [2]. Проаналізувавши ст. 182-185 СК України, можна зробити висновок, що підставами для збільшення розміру аліментів виступають фактори, що свідчать про зростання потреб дитини або зниження спроможності отримувача аліментів забезпечувати належний рівень утримання. До них належать: погіршення стану здоров'я дитини, що зумовлює необхідність значних додаткових витрат на лікування, реабілітацію або спеціальне харчування; збільшення вікових потреб дитини, пов'язане з освітою, розвитком, дозвіллям, які раніше не були враховані; погіршення матеріального стану отримувача аліментів внаслідок втрати роботи, зниження заробітної плати чи погіршення власного стану здоров'я; а також покращення матеріального стану платника аліментів, що дозволяє йому без значного утиску власних інтересів збільшити розмір утримання. Зміна сімейного стану платника, наприклад, зменшення кількості утриманців, також може слугувати підставою для збільшення аліментів.

Натомість, зменшення розміру аліментів обґрунтовується обставинами, що свідчать про об'єктивне погіршення фінансових можливостей платника або значне покращення матеріального становища отримувача чи самої дитини. До таких обставин відносяться: істотне погіршення матеріального стану платника аліментів (втрата роботи, значне зниження доходу, набуття інвалідності, виникнення обставин непереборної сили); збільшення кількості утриманців у платника аліментів (народження інших дітей, поява на утриманні непрацездатних членів сім'ї); поліпшення матеріального стану отримувача аліментів, що дозволяє йому самостійно

покривати більшу частину потреб дитини; набуття дитиною значного доходу (отримання спадщини, доходи від підприємницької або творчої діяльності); а також необхідність значних витрат на власне лікування платника аліментів, що суттєво зменшує його платоспроможність. При оцінці цих обставин суд зобов'язаний аналізувати не лише факт змін, а й їхню істотність та безпосередній вплив на забезпечення прав дитини та спроможність сторін. Кожна справа є унікальною та вимагає комплексного підходу до оцінки сукупності фактичних обставин [2].

Зміна розміру аліментів, визначеного судовим рішенням або за домовленістю батьків, відбувається виключно через судовий порядок шляхом подання позовної заяви. Ініціювати такий позов може як платник аліментів (зادля зменшення), так і отримувач (зadля збільшення). Процедура складається з декількох послідовних етапів. Насамперед, необхідно зібрати належні та допустимі докази, що об'єктивно підтверджують істотні зміни у матеріальному чи сімейному стані сторін або інші обставини, які є підставою для перегляду розміру аліментів. Для обґрунтування вимог про збільшення аліментів можна надати медичні висновки та квитанції про витрати на лікування дитини, документи про зростання освітніх чи розвиваючих потреб, довідки про зростання доходів платника або погіршення матеріального стану отримувача. У разі вимог про зменшення аліментів подаються довідки про зниження доходу платника, медичні висновки про його інвалідність або тяжке захворювання, свідоцтва про народження інших дітей, а також виписки з банківських рахунків, що свідчать про значний дохід дитини або отримувача [3].

Наступним кроком є підготовка позовної заяви, яка має повністю відповідати вимогам статті 175 Цивільного процесуального кодексу України [4]. Позовна заява подається до суду в письмовій формі, підписується позивачем або його представником. Вона обов'язково повинна містити найменування суду, повні відомості про сторони та інших учасників справи (включно з їхніми ідентифікаційними даними, місцем проживання/місцезнаходження, контактами), а також ціну позову з обґрунтованим розрахунком сум. Необхідно чітко викласти зміст позовних вимог, тобто спосіб захисту прав, який позивач просить визначити, та обставини, якими обґрунтовуються ці вимоги, із зазначенням підтверджуючих доказів. Важливо також вказати відомості про досудове врегулювання спору (якщо воно було), заходи забезпечення доказів чи позову, перелік доданих документів та доказів (і тих, що не можуть бути подані одразу), інформацію про наявність оригіналів. Крім того, в заяві має бути попередній розрахунок судових витрат, а також підтвердження позивача, що ним не подано інших позовів до цього ж відповідача з тим самим предметом та підставами. Якщо позивач звільнений від сплати судового збору або звертається в інтересах іншої особи, це теж має бути зазначено у заяві.

Судова практика з питань зміни розміру аліментів відзначається певною варіативністю, що є закономірним наслідком індивідуального характеру кожної справи та дискреції суду в оцінці сукупності обставин.

Однак, аналіз судових рішень дозволяє виокремити типові підходи та критерії, якими керуються суди [5]. При задоволенні позовів про збільшення аліментів суди, як правило, акцентують увагу на: документальному підтвердженні зростання потреб дитини (наприклад, чеки за оплату позашкільних занять, медичні висновки про необхідність спеціалізованого лікування, що не покривається базовими аліментами); достовірних доказах зростання доходів платника аліментів (довідки про підвищення заробітної плати, виписки з банківських рахунків, інформація про набуття цінного майна або ведення успішної підприємницької діяльності); а також принципи «найкращих інтересів дитини», що передбачає забезпечення належного рівня її життя, всебічного розвитку та відповідності аліментів реальним потребам. Суди також можуть враховувати наявність у платника аліментів «прихованих» доходів, визначаючи розмір аліментів виходячи з реальних, хоча й недокументованих, фінансових можливостей.

Натомість, відмова у позовах про збільшення аліментів найчастіше зумовлена: відсутністю належних та достатніх доказів зростання потреб дитини або покращення матеріального стану платника; незначністю виявлених змін, які не впливають істотно на можливість задоволення потреб дитини чи спроможність платника; або ж доведенням платником об'єктивних обставин, що унеможливають збільшення аліментів без істотного утиску прав інших утриманців.

При задоволенні позовів про зменшення аліментів суди керуються: документальним підтвердженням істотного погіршення матеріального стану платника (довідки про втрату роботи, значне зниження доходу, медичні висновки про інвалідність чи тяжке захворювання, що вимагає значних витрат); наявністю інших утриманців (докази народження інших дітей або набуття обов'язку утримувати непрацездатних членів сім'ї); або ж поліпшенням матеріального стану отримувача аліментів чи самої дитини, що свідчить про їхню спроможність самостійно забезпечувати більшу частину потреб. Так, у справі № 134/570/23 суд задовольнив позов про зменшення розміру аліментів, посиляючись на те, що позивач не має постійного місця роботи та постійного заробітку, що призвело до донарахування значної заборгованості за попередні періоди. Суд врахував, що хоча раніше позивач мав можливість сплачувати аліменти у розмірі 3000 грн, визначеному державним виконавцем, після перерахунку ця сума зросла до 5053,38 грн щомісячно, що перевищує його поточні фінансові можливості [6].

Відмова у позовах про зменшення аліментів аргументується: відсутністю належних доказів істотного погіршення фінансового становища платника або значного покращення стану отримувача/дитини; незначністю змін, які не створюють об'єктивних перешкод для виконання аліментних зобов'язань; недобросовістю платника, що виявляється у навмисному заниженні або приховуванні доходів; а також неприпустимістю погіршення належного рівня життя дитини внаслідок зменшення аліментів. Прикладом такої відмови є рішення у справі № 756/10662/24. У цій справі позивач

просив зменшити розмір аліментів (з 1/4 до 1/8 частини доходу), посилаючись на те, що відповідачка отримує «значні» кошти (17 000 грн) і, на його думку, може витратити їх не лише на дитину. Однак суд відмовив у задоволенні позову, оскільки позивач не надав жодних належних доказів зміни свого матеріального чи сімейного стану, погіршення здоров'я, або ж доказів нецільового використання аліментів (зокрема, не звертався з відповідними заявами до органу опіки та піклування). Суд підкреслив, що позивач не довів суттєвої зміни обставин, що впливають на можливість сплачувати аліменти у вже визначеному розмірі [7].

Забезпечення балансу інтересів усіх сторін аліментних правовідносин є завданням суду при розгляді справ про зміну розміру аліментів. Суд не може ухвалити рішення, яке б істотно утискало права однієї сторони на шкоду іншій, особливо якщо йдеться про права та інтереси дитини, що є першочерговими. Суд, визначаючи розмір аліментів, завжди керується найкращими інтересами дитини, забезпечуючи її повноцінний розвиток та адекватне задоволення потреб (харчування, освіта, лікування, дозвілля). Метою є уникнення погіршення рівня життя дитини. Водночас, суд враховує і матеріальне становище платника аліментів, щоб встановлений розмір не позбавляв його можливості задовольняти власні базові потреби чи утримувати інших залежних осіб (наприклад, новонароджених дітей). Доходи, витрати та майнове становище платника ретельно аналізуються. Також береться до уваги матеріальне становище отримувача аліментів, оскільки він безпосередньо дбає про дитину. Його доходи та витрати впливають на рішення, але не звільняють платника від його основного обов'язку.

Отже, інститут аліментних зобов'язань є засобом для забезпечення найголовніших благ дітей – її повноцінного зростання, фінансової стабільності та всебічного розвитку. Можливість перегляду розміру аліментів є адаптацією до життєвих обставин батьків та дитини, що забезпечує реалізацію головного принципу сімейного права – забезпечення найкращих інтересів дитини. Судові органи, розглядаючи справи про зміну розміру аліментів, несуть відповідальність за досягнення справедливого балансу між правами та обов'язками батьків та потребами дитини. Ефективність задоволення позову про зміну розміру аліментів значною мірою залежить від якості та достовірності наданих доказів, що підтверджують істотність змін у матеріальному чи сімейному стані сторін. Судова практика послідовно демонструє аналіз фінансових можливостей та потреб, з метою ухвалення рішення, яке відповідатиме принципам розумності, справедливості та запобігатиме утиску прав будь-якої зі сторін, особливо прав дитини.

Список використаних джерел:

1. Малярчук Т.В., Рогів Х.К. Актуальні проблеми сплати аліментів дітям і можливі шляхи їх подолання. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. Випуск № 2. 140 с. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spep_2013_2_21

2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

3. Зміна розміру аліментів: як, коли і чому? Поради адвоката. (Б.д.). URL : <https://advokat-nikolaeva.com/blog/zmina-rozmiru-alimentiv/>

4. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

5. Аніщенко К. Важливі судові рішення 2023 року для сімейного адвоката. ЮРЛІГА. URL : <https://surl.li/sjbhob>

6. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення у справі № 134/570/23 Крижопільського районного суду Вінницької області від 30.05.2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111429911>

7. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення у справі № 756/10662/24 Дарницького районного суду міста Києва від 16.12.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123846755>

Пономаренко Оксана Михайлівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені О. І. Процевського Харківського національного педагогічного університету, доцентка кафедри правового регулювання економіки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

**ПРОБЛЕМИ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ
ВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ ДИТИНИ ПІД ЧАС
ВОЄННОГО СТАНУ**

Війна в Україні глибоко зачепила всі сфери суспільних відносин, не оминувши стороною й українські сім'ї. Як первинний осередок суспільства сім'я опинилася однією з перших під ударом. Гострою проблемою стала вимушена розлука членів сім'ї, що породило необхідність у новому підході до регулювання сімейних прав та обов'язків.

Оптимальним засобом регулювання сімейних відносин є договір. По-перше, він відповідає приватно-правовій природі сімейних відносин, які також ґрунтуються на юридичній рівності та свободі волевиявлення учасників, по-друге, договір здатний враховувати інтереси всіх членів сім'ї, даючи змогу індивідуально підійти до регулювання їхніх прав та обов'язків. Тому договір для сімейного права також природний, як і для інших сфер приватних відносин.

У сімейному законодавстві передбачено право суб'єктів сімейних відносин на договірне регулювання та названо основні моделі сімейних договорів. Серед усіх сімейних договорів особливе місце посідають договори, спрямовані на регулювання сімейних відносин між батьками та дітьми. До таких договорів належать договір про

визначення місця проживання дитини, договір про участь окремо проживаючого з батьків у вихованні дитини, договір про виплату аліментів на дитину, а також договір про припинення права дитини на аліменти в обмін на набуття права власності на нерухоме майно. Однак, крім цих договорів, які безпосередньо регулюють здійснення сімейних прав дитини та виконання батьками своїх обов'язків по відношенню до дитини, члени сім'ї можуть укладати й інші договори, що зачіпають права та інтереси дитини. До таких договорів, наприклад, можна віднести шлюбний договір, договір про роздільне проживання батьків у період сепарації та інші. Незважаючи на те, що ці договори спрямовані на регулювання відносин між подружжям, у них також можуть міститися умови щодо виплати одним із батьків аліментів на дитину та/або в інший спосіб такий договір може впливати на інтереси дитини (наприклад, стосуватись права дитини на проживання у житловому приміщенні).

Незважаючи на переваги договірного врегулювання сімейних стосунків, навіть у мирний час цей спосіб не став досить популярним, поступаючись судовим рішенням. Це пояснюється як суб'єктивними, так і об'єктивними чинниками. Насамперед, нездатністю членів сім'ї домовитися про реалізацію сімейних прав та обов'язків, що часто обумовлено розпадом сім'ї та різким погіршенням особистих стосунків між її членами. Недосконалість законодавства та слабкі нормативні конструкції теж відіграють роль. Удосконалення законодавства може сприяти популяризації сімейних договорів і воєнний стан в Україні дав змогу виявити низку проблем, які в мирний час не були настільки явними. І на ці проблеми слід звернути увагу.

Перша проблема стосується реальної можливості реалізації членами сім'ї права на договірне регулювання в умовах воєнного стану. Суть цієї проблеми криється в тому, що війна стала причиною вимушеного роздільного проживання членів сім'ї. Мільйони членів сімей проживають у різних регіонах країни або навіть у різних державах, окремо один від одного. Такий стан створює серйозні перешкоди для укладення сімейних договорів. Можна виділити кілька аспектів у цьому питанні.

Більшість сімейних договорів, що стосуються здійснення прав та дотримання інтересів дітей, вимагають обов'язкового нотаріального посвідчення. Проживання членів сім'ї в різних регіонах (країнах) унеможливує практично особисту присутність усіх сторін під час їх укладення. Питання ж про можливість укладення сімейних договорів через представника і в науці, і в практиці є дискусійним. Сімейне законодавство не містить жодних особливих правил щодо можливості укладення сімейного договору через представника. У цій сфері застосовуються загальні положення цивільного законодавства про

представництво. Відповідно до ст. 238 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє, а також представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах.

У цьому зв'язку з неминучістю постає питання, чи належать такі договори до тих, що укладаються особисто суб'єктом? З одного боку, в законі такої вказівки прямо не міститься. З іншого боку, сімейні договори, спрямовані на регулювання порядку здійснення сімейних прав і виконання сімейних обов'язків, які тісно пов'язані з особистістю суб'єкта. Тому прямої відповіді на питання про можливість укладення сімейних договорів через представника немає. У зв'язку з цим, вбачається, що в сімейному законодавстві необхідно прямо закріпити правило про можливість або неможливість укладення сімейних договорів через представника. У цьому знаковим є Постанова КЦС ВС від 25 вересня 2019 року у справі № 757/10715/17-ц, у якій зроблено висновок, що шлюбний договір не може укладатися за дорученням, оскільки представнику заборонено вчиняти правочин, який може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє (ч. 2 ст. 238 ЦК України).

Якщо ж таку можливість припускати, то актуальним стає питання про те, хто може виступати представником при укладенні такого договору. Аналіз існуючих нормативних конструкцій сімейних договорів, в яких визначається порядок здійснення прав дитини та виконання обов'язків батьків, показує, що сторонами таких договорів є батьки. З одного боку той з батьків, який проживає з дитиною, з іншого – той з батьків, який проживає окремо від дитини. При цьому особливостями таких договорів є те, що обоє батьків в ідеалі повинні діяти в інтересах спільної дитини, але водночас інтереси цих батьків є конкуруючими. У зв'язку з цим не викликає сумнівів той факт, що при укладенні сімейних договорів між батьками дитини, той з батьків, який особисто присутній під час нотаріального посвідчення договору не може одночасно представляти інтереси іншого з батьків як сторони цього договору. Як представник може виступати лише третя особа.

Оскільки однією з засад сімейного права є регулювання сімейних відносин з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, а однією з умов дійсності договорів, які укладають батьки, визнається не суперечність їхнім правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей (ст. 203 ЦК), то питання щодо додержання інтересів дитини під час укладення сімейних договорів також виходить на перший план. Для дотримання цього принципу в законі встановлено низку гарантій.

Укладення деяких сімейних договорів за участю дитини потребує дозволу органу опіки та піклування. До такого договору, наприклад, належить договір про припинення права дитини на аліменти взамін набуття права власності на нерухоме майно. При цьому такий дозвіл не повинен носити винятково формальний характер, і орган опіки та піклування повинен упевнитися в тому, наскільки укладення такого договору відповідатиме інтересам дитини і чи не порушуватимуться її права. А для цього необхідне, зокрема, й обстеження умов життя дитини і, можливо, навіть обстеження стану того нерухомого майна, право власності на яке передається дитині. Обстеження умов життя дитини не можливе в умовах, коли дитина перебуває за межами України або нерухоме майно, право власності на яке передається дитині, розташовується за кордоном. У зв'язку з цим отримання такого дозволу від органу опіки та піклування, що є обов'язковою попередньою умовою укладення цього договору, стає практично неможливим, що перешкоджає укладенню такого договору.

Важливою гарантією дотримання прав та інтересів дитини є ст. 171 Сімейного кодексу України (СК – України), згідно з якою дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дотримання цієї гарантії навіть у мирний час не забезпечено надійним ефективним правовим механізмом, оскільки в нотаріуса немає обов'язку вислухати думку дитини під час укладення батьками договору, який стосується її прав та інтересів. Тим паче немає таких механізмів, які дають змогу контролювати дотримання права дитини на висловлення своєї думки в умовах, коли дитина перебуває за межами України. Думається, що дозвіл нотаріусу використовувати, наприклад, відеозв'язок з дитиною з метою дізнатися її думку щодо умов сімейного договору, який стосується її прав та інтересів, був би ефективною гарантією дотримання цього права.

Друга нагальна проблема, яка має місце в умовах воєнного стану, – це суттєва зміна умов життя членів сім'ї, які уклали сімейний договір. Війна значно вплинула на економіку, що призвело до різкого зниження доходів населення. Також незапланована раптова зміна місця проживання, викликана війною, стає причиною додаткових витрат, пов'язаних з облаштуванням на новому місці. У зв'язку з цим багато сімейних договорів, які раніше були укладені, не можуть бути виконані на тих умовах, на яких сторони досягли домовленості. Особливо актуальною ця проблема є у сфері договірної регулювання аліментних відносин. Так, у багатьох платників аліментів істотно погіршилося матеріальне становище, викликане втратою (зниженням) доходу, отриманням інвалідності, що унеможливує виплату аліментів у розмірі, передбаченому аліментним договором. Але й у одержувачів

аліментів (дитини) також у більшості випадків настільки змінилися обставини життя, що той розмір аліментів, який передбачений аліментним договором, перестав навіть на мінімально необхідному рівні забезпечувати потреби дитини.

У зв'язку з цим надзвичайно актуальною є проблема зміни або розірвання аліментного договору, спрямованого на регулювання порядку виплати аліментів на дитину. Сімейне законодавство в цьому питанні також не містить жодних спеціальних положень, у зв'язку з чим постає потреба звертатися до загальних положень про зміну та розірвання договору, що містяться в цивільному законодавстві. Тут необхідно звернути увагу на кілька аспектів. По-перше, зміна та розірвання договору можлива на підставі договору між сторонами. Цей договір має бути укладений у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. А це, як уже було сказано вище, важко в умовах проживання сторін такого договору в різних країнах. По-друге, зміна і розірвання такого договору можливе в судовому порядку, зокрема й у зв'язку з істотною зміною обставин. При цьому особливістю аліментного договору є те, що на відміну від решти цивільних договорів, які за загальним правилом можуть бути розірвані на підставі рішення суду у зв'язку з істотною зміною обставин, розірвання аліментного договору на користь дитини не буде відповідати її інтересам, оскільки потягне необхідність у новому врегулюванні відносин, пов'язаних з виплатою аліментів. Тому щодо аліментного договору істотна зміна обставин може, за загальним правилом, розглядатися як підстава саме зміни такого договору, в питанні розміру та (або) порядку виплати аліментів. Вбачається, що це правило має бути прямо закріплене в сімейному законодавстві.

І, останнє, на що хотілося б звернути увагу. Одним із наслідків війни є припинення права власності на майно, у зв'язку з його знищенням. У зв'язку з цим виникає питання: а які наслідки для договору про припинення права дитини на аліменти взамін набуття права власності на нерухоме майно тягне факт знищення цього майна. Сімейне законодавство жодних наслідків не передбачає. Однак втрата такого майна безпосередньо впливає на права та інтереси дитини, які мали бути забезпечені за рахунок цього майна. У результаті дитина втрачає право на отримання від батька аліментів, покликаних забезпечити дитині задоволення базових потреб і майно, за рахунок якого ці базові потреби могли бути задоволені замість отримання аліментів. Вбачається, що втрата предмета такого договору має стати підставою для його розірвання та поновлення права дитини на отримання аліментів від того з батьків. Саме такий підхід дозволить забезпечити дотримання прав дитини.

Все вищезазначене, дає підстави для подальшого реформування сімейного законодавства у сфері договірного регулювання сімейних відносин. Вдосконалення позитивного договірного права не лише популяризує сімейні договори, але й створить надійний правовий механізм гарантій дотримання прав та інтересів дітей при їх укладанні

Прокопишина Дарина Леонідівна,

*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного
факультету Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ МАЛОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ

Обрана нами тема є досить актуальною та дискусійною, оскільки вона стосується питань правової відповідальності, захисту інтересів потерпілих та особливостей застосування норм цивільного законодавства щодо осіб, які не досягли віку деліктоздатності. Суспільні протиріччя та соціальна нестабільність мають вплив на формування поведінки молодого покоління, що може викликати конфлікти з усталеними суспільними нормами. Відсутність належного догляду, контроль над умовами виховання, економічні фактори та середовище безпосередньо впливають на вчинки малолітніх, які можуть порушувати права інших людей. У зв'язку з цим виникає питання компенсації завданої шкоди. Дослідженню цього питання присвятили свої роботи чимало науковців та юридичних практиків, зокрема: С. Я. Ременяк, К. Є. Демиденко, І. Й. Пучковська та ін.

Слід розпочати з того, що зобов'язання щодо відшкодування шкоди належать до найдавніших видів цивільних правовідносин. Поряд із відповідальністю в цивільному праві стоїть питання відшкодування заподіяної шкоди. Згідно з загальними положеннями Цивільного кодексу України, шкода має бути відшкодована у повному обсязі особою, яка її заподіяла. Водночас існують винятки, зокрема щодо окремих категорій осіб, які не можуть бути притягнуті до відповідальності через відсутність деліктоздатності. Таким чином, відшкодування шкоди, заподіяної малолітніми особами, має свої особливості. Відповідно до цивільного законодавства України, малолітньою особою визнається фізична особа, яка не досягла 14-річного віку. У той час як Цивільний кодекс УРСР 1963 року визначав цей вік на рівні 15 років, вважаючи дітей до цього віку повністю недієздатними. Таке трактування ґрунтувалося на правових нормах, що діяли на той період [1].

Українське законодавство регулює питання заподіяння шкоди малолітніми особами та її відшкодування, спираючись на Декларацію

прав дитини, ухвалену Генеральною асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року. У її Преамбулі наголошено, що неповнолітні через фізичну та розумову незрілість потребують особливого захисту й охорони, зокрема належного правового захисту [2, с. 175]. Відповідно до статті 1178 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), відповідальність за відшкодування шкоди, заподіяної малолітньою особою, покладається на її батьків (усиновлювачів), опікунів або інших осіб, які на законних підставах здійснюють її виховання. Вони звільняються від відповідальності лише в разі доведення, що заподіяна шкода не стала наслідком неналежного виконання ними обов'язків щодо виховання та нагляду за малолітньою особою. Вони можуть довести, що шкода не є наслідком їхнього несумлінного виховання та нагляду, використовуючи такі докази як документи, зокрема свідоцтва про навчання дитини, характеристики з навчальних закладів, довідки про проходження виховних програм або психологічних консультацій; свідчення вчителів, вихователів, які можуть підтвердити належний рівень виховання та контролю; медичні довідки, якщо дитина має певні психічні або поведінкові розлади, що могли вплинути на її дії. У країнах ЄС підходи до цього питання можуть відрізнятися [3]. Наприклад, у Німеччині відповідальність за шкоду, заподіяну малолітніми, залежить від рівня їхньої здатності усвідомлювати наслідки своїх дій, а у Франції існує механізм страхового покриття таких випадків. Окрім ЦК Франції, на особливу увагу також заслуговує Французький Кодекс страхування (Code des assurances), який є одним із основних нормативно-правових актів, що регулює страхову діяльність у Франції. ЦК Франції та Французький Кодекс страхування тісно взаємопов'язані між собою, оскільки норми цих двох кодексів доповнюють один одного у сфері регулювання цивільно-правової відповідальності та страхових зобов'язань. Так ст. L121-2 Кодексу страхування визначає, що «страховик несе відповідальність за збитки, завдані особі, за яких страхувальник несе цивільну відповідальність згідно зі статтею 1242 ЦК Франції, незалежно від характеру та тяжкості вини цих осіб» Дане положення прямо корелює зі ст. 1242 ЦК Франції, яка встановлює відповідальність особи за шкоду, завдану її дітьми, підлеглими або іншими особами, що знаходяться під її наглядом або контролем. Таким чином, у разі виникнення цивільно-правової відповідальності страхувальника, страховик зобов'язаний виплатити компенсацію потерпілій стороні незалежно від вини осіб, що завдали шкоди [4, с. 259].

На нашу думку, важливим аспектом є можливість запровадження в Україні такого ж механізму страхування цивільної відповідальності батьків за дії малолітніх осіб, що дозволило б зменшити фінансове навантаження на сім'ї та забезпечити ефективний

захист потерпілих. Запровадження механізму страхування цивільної відповідальності батьків за дії малолітніх осіб може стати важливим кроком у вдосконаленні правового регулювання відповідальності за шкоду, заподіяну малолітніми. Такий механізм дозволить не лише зменшити фінансове навантаження на сім'ї, а й забезпечити ефективний захист потерпілих, гарантуючи компенсацію завданих збитків. Можливим варіантом може бути запровадження обов'язкового страхування для батьків малолітніх осіб або добровільне страхування як додатковий механізм захисту, що дозволяє сім'ям самостійно обирати рівень покриття. Страховий поліс може охоплювати випадки заподіяння шкоди майну або здоров'ю третіх осіб, а також матеріальні збитки, спричинені діями малолітніх осіб. Важливим аспектом є визначення мінімального та максимального розміру компенсації залежно від характеру шкоди, а також можливість встановлення франшизи для зменшення вартості страхового полісу. Для реалізації цього механізму необхідні зміни у законодавстві. Першочергово слід доповнити Цивільний кодекс України окремою статтею, що регулює страхування цивільної відповідальності батьків за дії малолітніх осіб, а також визначити механізм укладання страхових договорів та порядок виплат. Доречним є розробка спеціального закону, який законодавчо закріпить механізм такого страхування, аналогічно до обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Цей закон має визначати права та обов'язки страхувальників, страховиків та потерпілих. Крім того, необхідно внести зміни до Закону України «Про страхування», включивши новий вид страхування до переліку можливих страхових продуктів та встановивши умови й порядок здійснення страхових виплат. Запровадження такого механізму сприятиме підвищенню правової захищеності громадян, зменшенню фінансових ризиків для сімей та забезпеченню ефективного механізму компенсації шкоди потерпілим, а також стане важливим кроком у гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами. Ідея обов'язкового страхування потребує аналізу наслідків для соціально незахищених сімей та правових ризиків. Завдяки страхуванню постраждали від дій малолітніх дітей отримають гарантію компенсації шкоди без необхідності довготривалих судових процесів. Це зменшить навантаження на судову систему та підвищить ефективність захисту прав потерпілих. Також, батьки, особливо з соціально незахищених груп, не будуть змушені сплачувати компенсацію за завдану шкоду з власних коштів у випадках значних збитків. Це допоможе запобігти фінансовим потрясінням і сприятиме стабільності сімейних бюджетів. Можливим варіантом може бути запровадження обов'язкового страхування для батьків малолітніх осіб або добровільне страхування як додатковий механізм захисту, що дозволяє сім'ям самостійно обирати

рівень покриття. Страховий поліс може охоплювати випадки заподіяння шкоди майну або здоров'ю третіх осіб, а також матеріальні збитки, спричинені діями малолітніх. Важливим аспектом є визначення мінімального та максимального розміру компенсації залежно від характеру шкоди, а також можливість встановлення франшизи для зменшення вартості страхового полісу.

Покладаючи зобов'язання відшкодувати шкоду, завдану малолітньою особою, на батьків, варто врахувати і їх вину в протиправній поведінці дитини. Хоча правопорушення здійснює сама дитина, батьки певною мірою сприяють такій ситуації, якщо не приділяють належної уваги її вихованню та контролю. Отже, вони відповідають не за вчинки дитини, а за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків, що проявляється у недостатньому нагляді та несумлінному вихованні. З моменту народження дитина має право на сімейне виховання, яке є її суб'єктивним правом. Відповідно до сімейного законодавства України, кожна дитина має отримувати належне виховання від батьків. Реалізація цього права покладається на батьків (усиновлювачів) або осіб чи установи, які їх замінюють. Обов'язок батьків щодо виховання дітей закріплений законодавчо, тоді як опікуни здійснюють відповідні функції на основі акту про встановлення опіки. Виконуючи свої батьківські обов'язки та виховуючи власних дітей, батьки фактично забезпечують реалізацію права дитини на належне сімейне виховання. Усиновлювачі несуть аналогічну відповідальність за дії малолітнього, як і його батьки, адже після усиновлення вони набувають усіх батьківських прав та обов'язків. Оскільки Сімейний та Цивільний кодекси України передбачають можливість встановлення опіки над дитиною, опікун також володіє правами та обов'язками, аналогічними батьківським, зокрема зобов'язанням щодо відшкодування шкоди, заподіяної малолітніми [5].

Одним з аспектів компенсації шкоди, завданої малолітніми, є також необхідність встановлення причинного зв'язку не лише між діями дитини та майновою шкодою, а й між поведінкою батьків і їхньою дитини як умови цивільно-правової відповідальності. Таким чином, у разі притягнення батьків до відповідальності потрібно довести цей двоступеневий зв'язок: спершу між діями батьків і поведінкою дитини, а потім через її вчинки – із заподіяною шкодою. Відповідно, Конвенція ООН про права дитини закріплює принцип рівної відповідальності обох батьків. Український Закон «Про охорону дитинства» також визначає відповідальність за невиконання або ухилення від виконання батьківських обов'язків у межах чинного законодавства [5].

Аналіз судової практики показує, що доведення причинного зв'язку між діями батьків та поведінкою дитини є складним процесом. От, наприклад Постанова касаційного цивільного суду від 10.06.2020 по

справі № 753/19313/16-ц стосується касаційного розгляду справи про відшкодування майнової та моральної шкоди, заподіяної малолітньою дитиною. Позивач вимагав компенсацію за пошкодження його автомобіля, спричинене падінням дитини під час катання на велосипеді. Суд першої інстанції частково задовольнив позов, постановивши стягнути майнову шкоду з батьків дитини, але відмовив у компенсації моральної шкоди. Апеляційний суд залишив рішення без змін у частині відшкодування майнової шкоди, але змінив порядок сплати судового збору. Відповідач подав касаційну скаргу, вказуючи на неправильне застосування матеріального та процесуального права. Верховний Суд, проаналізувавши аргументи сторін та правові норми, залишив касаційну скаргу без задоволення, а рішення судів попередніх інстанцій – без змін, підтверджуючи відповідальність батьків за шкоду, заподіяну малолітньою дитиною. Ця постанова закріплює судову практику щодо застосування норм про деліктну відповідальність малолітніх осіб і їхніх законних представників [6]. Окремою проблемою є випадки, коли шкода завдана декількома малолітніми особами. Чинне законодавство не містить чітких механізмів розподілу відповідальності між їхніми батьками або опікунами, що може призводити до труднощів у судових процесах. У міжнародній практиці такі ситуації інколи вирішуються через механізми страхового покриття або спеціальні фонди компенсації, що зменшує фінансовий тиск на окремих сімей. В Україні ж відсутність конкретних процесуальних норм може призводити до неоднорідності судових рішень, ускладнення процесу доказування та невизначеності щодо правової позиції потерпілої сторони. Це свідчить про необхідність розробки більш детальних положень, які враховуватимуть принципи справедливості, пропорційності та врахування фінансового стану сімей, відповідальних за малолітніх осіб [9]. Згідно з частиною 2 статті 1178 Цивільного кодексу України, відповідальність за шкоду, заподіяну малолітньою особою під час її перебування під наглядом, покладається на навчальні, медичні та інші установи, які зобов'язані здійснювати такий нагляд. Також відповідальними можуть бути фізичні особи, які здійснюють нагляд на договірних засадах, якщо дитина перебувала під їхньою опікою. Відповідальність не настає лише у випадку, якщо заклад або особа доведуть відсутність їхньої вини. До таких суб'єктів належать школи, дитячі садки, лікарні, а серед фізичних осіб – няні, приватні викладачі тощо [3]. Якщо малолітня особа перебувала в установі, яка відповідно до законодавства виконує функції опікуна, то цей заклад зобов'язаний компенсувати шкоду, заподіяну нею, за умови, що не доведе відсутність своєї вини. Водночас відповідальність таких закладів або осіб має більш вузьке трактування порівняно з відповідальністю батьків, усиновлювачів чи опікунів. Зокрема, їхня вина полягає лише у неналежному здійсненні нагляду за дитиною в момент заподіяння

шкоди. Недостатній рівень виховної роботи не є підставою для притягнення відповідних закладів чи осіб до відповідальності. Найбільш поширеними правопорушеннями, яких можуть припуститися малолітні під час перебування під наглядом відповідних установ, передбачених Цивільним кодексом України, є пошкодження майна самого закладу, майна третіх осіб, а також заподіяння шкоди життю та здоров'ю вихованців, працівників установи або власному життю чи здоров'ю. Якщо малолітня особа спричинила шкоду через неналежний нагляд з боку батьків (усиновлювачів) чи опікуна, а також через недогляд з боку установи або особи, що мала відповідні обов'язки, то відповідальність за відшкодування шкоди покладається на батьків (усиновлювачів), опікуна, установу чи відповідну особу. Частка відшкодування визначається за їхньою домовленістю або за рішенням суду [7, с. 259].

Особи та установи, визначені частинами 1, 2, 3 статті 1178 ЦК України, несуть відповідальність за завдану шкоду через свою вину у нагляді та вихованні дітей. Обов'язок компенсувати збитки, спричинені малолітніми, залишається за ними навіть після досягнення дітьми повної дієздатності. Водночас вони не мають права вимагати компенсації від малолітнього після набуття ним повної дієздатності [8, с. 42].

Отже, на підставі наведеного можна дійти висновку, що питання компенсації шкоди, заподіяної малолітніми особами, є надзвичайно важливим і потребує особливої уваги, зокрема з боку батьків або осіб, що їх замінюють. Якщо дитина завдає шкоди у ранньому віці, це може спричинити серйозні наслідки в майбутньому, впливаючи на її подальше життя. Слід наголосити, що неправомірні дії малолітніх та спричинена ними шкода безпосередньо пов'язані з порушеннями з боку їхніх батьків чи осіб, які виконують їхні обов'язки. Недостатній рівень виховання, нестача уваги або неналежний контроль можуть призвести до вчинення малолітніми особами правопорушень, що мають різні наслідки. Відповідальність батьків або осіб/ установ, які їх замінюють, за дії малолітніх ґрунтується саме на належному нагляді передбачених законодавством. Це пояснюється тим, що до 14 років малолітні вважаються неделіктоздатними, оскільки їхні неправомірні дії не можуть бути пов'язані з наявністю вини.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс Української РСР. Затверджений Законом Української РСР від 18 лип. 1963 р. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1963. № 30. Ст. 463. Офіц. текст зі змін. і допов. за станом на 1 січ. 1994 р. Право України. 1993. № 11-12.
2. Ременяк С.Я. Відшкодування шкоди, завданої малолітніми особами, за цивільним законодавством України. Правове життя сучасної

України. Тези доп. 9-ї звіт. наук. конф. професор.-виклад. і аспірант. складу. Одеса: Фенікс, 2006.

3. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44.

4. Білецька Ю. Правовий статус сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4.

5. Сімейний кодекс України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22

6. Постанова від 10.06.2020 по справі № 753/19313/16-ц Касаційний цивільний суд.

7. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30.

8. Демиденко К.Є. Актуальні проблеми соціально-правового виховання неповнолітніх. *Держава і право*. 2003. № 20

9. Пучковська І.І. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань: монографія. Харків: Право, 2017. 154 с. .

Рогоза Анна Олександрівна,

*здобувачка вищої освіти юридичного факультету Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ДИТИНИ НА СІМ'Ю ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПИТАННЯ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ

В умовах повномасштабної війни реалізація одного з найважливіших прав дитини – права на сім'ю – стикається з винятковими викликами. Забезпечення цього права вимагає не лише оперативного реагування, а й системного підходу. З огляду на актуальні виклики, фундаментальне право дитини на сім'ю в умовах війни може бути реалізоване лише за умови термінового вдосконалення та уніфікації законодавства у сфері опіки та піклування, налагодження ефективної міжвідомчої взаємодії та забезпечення тісної співпраці між державою, громадським сектором і міжнародними партнерами, оскільки саме ці дії є запорукою гарантування дитині безпечного сімейного середовища, ефективного захисту її прав та створення умов для повернення до повноцінного життя.

Право дитини на сім'ю, закріплене у статті 52 Конституції України [1], Конвенції ООН про права дитини [2] та Сімейному кодексі України [3], є фундаментальною передумовою її гармонійного розвитку, емоційної стабільності та благополуччя. Однак війна підриває ці засади, породжуючи нестабільність, втрати та розрив сімейних зв'язків. Як

наслідок збройної агресії мільйони дітей були вимушені залишити свої домівки, тисячі — втратили батьків, а значна кількість перебуває в зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. У таких умовах держава та суспільство мають діяти швидко, системно та узгоджено для забезпечення реалізації права дитини на сім'ю, зокрема через ефективне функціонування механізмів опіки та піклування [4 с. 410]. Метою цих тез є дослідження ключових проблем у цій сфері та визначення практичних шляхів їх вирішення в умовах воєнного стану.

Повномасштабна війна не лише загострила проблему дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні, а й надала їй нових, надзвичайно складних проявів. Постала потреба у негайному врегулюванні ситуації щодо дітей, які втратили батьків або батьки яких зникли безвісти внаслідок бойових дій, а також тих, кого було примусово переміщено до російської федерації чи на тимчасово окуповані території. У той самий час зросла потреба у зміцненні підтримки родин, які беруть дітей під опіку чи піклування, та необхідність спрощення процедур оформлення таких форм сімейного влаштування.

Однією з ключових проблем є складність встановлення юридичного статусу дитини. Через активні бойові дії доступ до офіційних реєстрів, документів та свідків часто унеможливлений, а відсутність підтвердження загибелі або зникнення батьків перешкоджає оформленню опіки чи піклування [5]. У результаті діти залишаються в ситуації правової невизначеності. Навіть після евакуації до безпечних територій України або за кордон, відсутність певних документів або складнощі з їх відновленням створюють суттєві адміністративні труднощі. Окрім того, велика кількість дітей, які потребують сімейного влаштування, стає серйозним викликом для системи соціального захисту, яка й без того зазнає перевантаження та дефіциту кадрів і ресурсів [6, с. 54].

Захист прав дітей, які були насильно депортовані до російської федерації та на тимчасово окуповані території, є надзвичайно важливим аспектом у контексті реалізації їхнього права на сім'ю. У більшості випадків ці діти втрачають зв'язок із родиною, залишаються без документів або з документами, що були знищені чи вилучені, а також стають жертвами навмисного приховування або спотворення інформації про їхнє походження з метою подальшого незаконного усиновлення [7]. В таких умовах реалізація права дитини на сім'ю вимагає активного міжнародного впливу на державу-агресора, а також залучення всіх можливих дипломатичних, правових і гуманітарних механізмів для повернення дітей, возз'єднання їх із рідними або їхнього влаштування в українські сім'ї під опіку чи піклування [8, с. 23]. Водночас діяльність громадських організацій, волонтерських ініціатив та міжнародних

партнерів, які сприяють пошуку та репатріації таких дітей, є надзвичайно цінною та повинна мати постійну, скоординовану підтримку з боку держави на всіх рівнях.

Особливої гостроти набуває потреба у фінансовій та психологічній підтримці опікунів і піклувальників в умовах війни. Родини, що беруть на себе відповідальність за виховання таких дітей, часто стикаються з фінансовими труднощами через інфляцію та економічну нестабільність, що знецінює соціальні виплати. Окрім матеріального навантаження, опікуни мають справу з психологічною травмою дітей, постраждалих від війни. Це вимагає від опікунів значної емоційної стійкості, а відсутність належної психологічної підтримки для цих сімей може призвести до вторинної травматизації дитини та вигорання опікунів. Крім того, спрощення процедур встановлення опіки та піклування є критично важливим. Попри часткові законодавчі зміни, внесені після початку повномасштабного вторгнення [9], бюрократичні перешкоди, тривалий збір документів та необхідність перевірок в умовах війни все ще заважають швидкому та ефективному влаштуванню дітей у сім'ї. У зв'язку з цим доцільним є впровадження стандартів екстреного реагування, що дозволять оперативного влаштовувати дітей як у зоні активних бойових дій, так і після евакуації [10, с. 15].

Тому, забезпечення права дитини на сім'ю під час війни є багатогранним і невідкладним завданням, що вимагає рішучих дій держави, громадськості та міжнародних партнерів. В першу чергу, необхідно оперативно встановлювати юридичний статус дітей, долати бюрократичні перешкоди в оформленні опіки та піклування, а також посилювати фінансову й психологічну підтримку приймаючих сімей. Особлива увага має бути приділена боротьбі за повернення дітей, незаконно вивезених з України, та їх відновленню після пережитої мовної й соціальної дискримінації. Лише завдяки злагодженим зусиллям, де інтереси дитини стоять на першому місці, Україна зможе гарантувати їй фундаментальне право на сім'ю, захист та гідне майбутнє навіть у найскладніших умовах воєнного часу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
4. Яніцька І. А. Опіка дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах війни. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*.

2023. Т. 2. Вип. 79. С. 410. URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/66.pdf>

5. Звіт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про додержання прав і свобод людини і громадянина у 2024 році. URL : <https://surl.lu/ukdmpm>

6. Деркач А. В. Державна політика в сфері захисту прав та благополуччя дітей сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. Факультет соціальної та психологічної освіти. УДПУ. 2024 С. 54. URL : <https://surl.li/adzgdy>

7. Висновки Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. URL : <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iciu/index>

8. Денисюк О. С. Тимчасова опіка в умовах воєнного стану: процесуальні аспекти. *Вісник права*. 2023. № 63. С. 23. URL : <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc63/23.pdf>

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 576 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України під час воєнного стану». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2023-%D0%BF#Text>

10. Баранов О. А. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 15. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/15.pdf>

Солодка Ірина Володимирівна,

*доцентка кафедри конституційного, адміністративного та
фінансового права Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ У ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ ПІД ЧАС ВІЙНИ

В умовах повномасштабної війни, розв'язаної російською федерацією проти України, питання захисту прав дітей набуло особливої гостроти та вимагає невідкладної уваги з боку держави, громадянського суспільства та міжнародної спільноти. Діти, як одна з найбільш вразливих соціальних груп, зазнають порушення основоположних прав – права на життя, безпеку, сім'ю, освіту, медичну

допомогу, належні умови проживання. Особливо загрозливими є випадки примусового переміщення дітей на територію держави-агресора, їх депортації, незаконного усиновлення та обмеження доступу до базових послуг і захисту в умовах воєнного стану. У цьому контексті діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини виступає ключовим інструментом захисту прав дітей, оскільки саме омбудсмен виконує функції моніторингу, реагування на порушення, взаємодії з міжнародними організаціями, а також надає рекомендації органам державної влади щодо удосконалення законодавства та практики захисту прав дітей.

Офіс омбудсмена виступає важливим комунікаційним майданчиком між громадянами, органами влади та міжнародними структурами у питаннях дотримання та поновлення порушених прав дітей, зокрема у приватних правовідносинах, що особливо актуально в умовах воєнного стану. Попри наявність окремих наукових праць з питань діяльності омбудсмена, проблема ефективного захисту прав дітей під час війни ще недостатньо досліджена у комплексному правовому вимірі, що потребує ґрунтовного аналізу сучасної законодавчої бази, міжнародно-правових стандартів та практики реалізації цих функцій національним інститутом омбудсмена. Необхідність забезпечення захисту прав дітей відповідно до положень Конвенції ООН про права дитини [1], Женевських конвенцій [2], Гаазьких конвенцій [3] та інших міжнародних документів з урахуванням воєнного контексту створює виклики, які потребують наукового обґрунтування та пошуку ефективних рішень.

Отже, дослідження діяльності омбудсмена щодо захисту прав дітей у приватних правовідносинах під час війни є надзвичайно актуальним, оскільки воно поєднує міжнародно-правові стандарти та національні механізми захисту прав людини, що дозволяє виробити пропозиції для вдосконалення законодавчого та інституційного забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту.

Платформа «Діти війни» надає актуальну та зведену інформацію про дітей, які постраждали внаслідок війни російської федерації проти України (загиблі, поранені, зниклі безвісти, депортовані), та тих, кого вдалося розшукати і врятувати. Кількісні показники щодня оновлюють правоохоронні органи. На сьогодні дані, які оприлюднюються приголомшливі, станом на 26 травня 2025 року 630 дітей загинуло; 1960 – поранено; 2247 дітей зникли; 19546 – депортовані та/або примусово переміщені [4]. Дані постійно поновлюються інформацією, яка надається Офісом Генерального прокурора та Національною поліцією України. Окрім наведених порушених прав, не втрачають актуальності порушення прав дітей у сфері освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг, особливо тих

дітей, які залишилися без батьківського піклування. Роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у захисті прав дітей в умовах війни, є надзвичайно важливою, оскільки саме омбудсмен виступає гарантом дотримання конституційних прав та основоположних свобод дітей, зокрема права на освіту, медичну допомогу та соціальний захист.

У контексті воєнного стану, коли велика кількість дітей втрачає своїх батьків або законних представників, діти стають особливо вразливою категорією, і обов'язок держави полягає у забезпеченні їх захисту, а омбудсмен уповноважений здійснювати контроль, наскільки цей обов'язок виконується на практиці.

У сфері освіти омбудсмен здійснює моніторинг доступності та якості освітніх послуг для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [5]. Омбудсмен аналізує випадки відмови у зарахуванні дітей до навчальних закладів, порушення права на безоплатну освіту, проблеми з дистанційним навчанням для переміщених дітей, відсутність адаптованих програм для дітей з особливими освітніми потребами. У разі виявлення порушень, омбудсмен має право надсилати запити до органів державної влади, вимагати проведення перевірок, ініціювати внесення змін до освітніх програм або законодавства, а також рекомендувати термінові заходи для захисту освітніх прав дітей [6].

У сфері охорони здоров'я омбудсмен здійснює нагляд за дотриманням прав дітей на безоплатний медичний супровід, вакцинацію, психосоціальну реабілітацію, доступ до ліків та спеціалізованих послуг для дітей з інвалідністю. У зв'язку з війною багато дітей зазнали травм, як фізичних, так і психологічних, що потребує невідкладного медичного втручання. Омбудсмен аналізує скарги громадян щодо відмови у наданні медичної допомоги, недоступності медичних послуг у тимчасово окупованих територіях або у віддалених регіонах, а також вимагає від органів охорони здоров'я реагувати на ці проблеми. Особлива увага приділяється питанню медичного супроводу евакуйованих дітей та забезпеченню їх ліками та необхідним обладнанням [7; 8].

У сфері соціальних послуг омбудсмен контролює виконання державою обов'язку щодо надання дітям, позбавленим батьківського піклування, соціальної допомоги, пільг, забезпечення житлом, призначення опікунів чи піклувальників, а також доступу до програм психологічної підтримки. Омбудсмен розглядає звернення громадян, вивчає проблеми затримок у виплатах соціальної допомоги, неналежної роботи служб у справах дітей, недоліків у системі опіки та піклування [9].

Згідно зі своїми повноваженнями, омбудсмен може вносити подання до відповідних органів виконавчої влади щодо усунення порушень, ініціювати проведення службових розслідувань та інформувати громадськість про проблеми у сфері соціального захисту дітей. Крім того, омбудсмен має право ініціювати внесення змін до законодавства, подавати пропозиції щодо вдосконалення механізмів захисту прав дітей, брати участь у розробці національних стратегій захисту дітей, а також співпрацювати з міжнародними організаціями для залучення додаткових ресурсів та програм допомоги.

Таким чином, діяльність омбудсмена у сфері захисту прав дітей, які залишилися без батьківського піклування, охоплює широкий спектр завдань: від моніторингу дотримання прав і реагування на скарги – до участі у законодавчій діяльності та міжнародній співпраці. Ця діяльність є важливою ланкою у забезпеченні соціальної справедливості та гарантуванні кожній дитині права на гідне життя, особливо в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини. Міжнародний документ від 20 листопада 1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

2. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

3. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. Міжнародний документ від 25.10.1980. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_180

4. Діти війни. *Державний портал України*. URL : <https://childrenofwar.gov.ua>

5. Про результати відвідування Одеського комунального навчального закладу «Дитячий будинок «Перлінка» Одеської міської ради Одеської області: звіт Уповноваженого ВРУ з прав людини від 31.10.2024 р. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit-perlinka.pdf>

6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>

7. Про результати відвідування Новосанжарського дитячого будинку-інтернату: звіт Уповноваженого ВРУ з прав людини від 09.04.2024 р. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit-novi-sanzhari-bi-2024-1.pdf>

8. Звіт за результатами моніторингового візиту до місця тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб на базі прихистку БО «Благодійний Фонд «Карітас Чортків» в селі Заводське

Чортківського району: звіт Уповноваженого ВРУ з прав людини від 11.06.2024 р. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit-4.pdf>

9. Про результати відвідування відділення надання соціальних послуг в умовах цілодобового перебування/проживання (надання соціальних послуг стаціонарного догляду) Центру надання соціальних послуг Великодедеркальської сільської ради: звіт Уповноваженого ВРУ з прав людини від 20.06.2023 р. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zvit-04-26-05-2025-11-39-zvit-po-tsnsp-v-dedlerkali-5-1.pdf>

Стеньгач Надія Олександрівна,

професорка кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, кандидатка історичних наук, доцентка

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Після досвіду Першої світової війни, коли німецькі бомбардування спричинили значні жертви серед цивільного населення, британський уряд усвідомив необхідність захисту вразливих груп населення, особливо дітей, від можливих повітряних атак. У 1938 році було створено Комітет Андерсона (Anderson Committee), який розробив план евакуації [1, с. 91]. Країну поділили на три зони:

1. Зони евакуації: міста, які могли стати мішенню для бомбардувань (наприклад, Лондон, Манчестер, Бірмінгем).
2. Зони прийому: сільські райони, вважалися безпечнішими.
3. Нейтральні зони: території, які не були визначені як зони евакуації чи прийому.

До літа 1939 року уряд підготував списки доступного житла в зонах прийому та організував логістику для масового переміщення населення [1, с. 92].

З початком Другої світової війни британський уряд ініціював масштабну евакуацію дітей з міст, які могли стати мішенню для бомбардувань, до сільської місцевості. Ця операція, відома як «Операція Дударик» (Operation Pied Piper), розпочалася 1 вересня 1939 року і стала найбільшим переміщенням населення в історії Великої Британії. Протягом перших трьох днів було евакуйовано близько 1,5 мільйона осіб, зокрема: 827 000 дітей шкільного віку, 524 000 матерів з дітьми до 5 років, 13 000 вагітних жінок, 7 000 осіб з інвалідністю, понад 103 000

вчителів та супроводжуючого персоналу. Діти збиралися в школах або місцевих центрах, отримували ідентифікаційні бірки, газові маски та мінімальний багаж. Їх транспортували потягами та автобусами до сільських районів, де вони розміщувалися в приватних будинках [1, с. 94]. Евакуація була добровільною, але уряд активно заохочував батьків відправляти дітей у безпечніші райони через інформаційні кампанії, листівки та плакати. Участь у процесі брали вчителі, місцеві чиновники, залізничники та волонтери з Жіночої добровільної служби (WVS), які супроводжували дітей та забезпечували їхній добробут під час подорожі [1, с. 95–97]. Досвід евакуйованих дітей був різноманітним. Деякі з них вперше стикалися з сільським життям, що було для них новим і незвичним. Інші переживали труднощі адаптації, розлуку з родиною та іноді недоброзичливе ставлення з боку приймаючих сімей. Процедура розміщення часто була принизливою: дітей вишиковували, і господарі вибирали, кого взяти до себе, що призводило до почуття відторгнення у тих, кого обирали останніми [2, с. 18].

Після початкової хвилі евакуації у вересні 1939 року, наступні хвилі відбулися у червні 1940 року, коли загроза морського вторгнення зросла, та у вересні 1940 року під час бліц - масованих бомбардувань Лондона та інших міст. Також були випадки евакуації дітей за межі Великої Британії, зокрема до Канади, Австралії, Нової Зеландії та США [2, с. 20]. «Операція Дударик» стала найбільшою внутрішньою міграцією в історії Великої Британії. Хоча вона врятувала багато життів, досвід евакуації залишив глибокий слід у свідомості покоління [2, с. 23]. Окрім того, під час війни уряд Великої Британії впровадив низку соціальних програм для підтримки дітей, зокрема, У 1940 році було розширено програми безкоштовного харчування в школах, а до 1945 року 73% дітей отримували молоко в школах, порівняно з 50% у 1940 році. Уряд також забезпечив безкоштовну вакцинацію дітей проти дифтерії, що стало важливим кроком у збереженні здоров'я дитячого населення під час війни. Багато замських маєтків було переобладнано під дитячі садки та притулки для евакуйованих дітей, що забезпечувало їм безпечне середовище для проживання та навчання [2, с. 26].

Після війни були проведені дослідження та реформи в галузі соціального забезпечення та захисту прав дітей, зокрема, прийняття Закону про дітей 1948 року (Children Act 1948), який поклав початок сучасній системі опіки над дітьми. Прийняття Закону про дітей 1948 року стало відповіддю на глибокі соціальні проблеми, які виявилися після війни, зокрема, випадок Деніса О'Ніла – хлопчика, який загинув у прийомній сім'ї через жорстоке поводження. Цей трагічний випадок спричинив суспільний резонанс і став каталізатором для створення Комітету Кертіс (Curtis Committee), очолюваного Дамою Майроу

Кертис. У 1946 році комітет опублікував звіт, який заклав основу для реформування системи опіки над дітьми [3].

Закон про дітей 1948 року набув чинності 5 липня 1948 року. Його головні положення включали:

1. Обов'язок місцевих органів влади: забезпечити догляд за дітьми до 17 років (або до 18 у певних випадках), якщо батьки не можуть або не здатні піклуватися про них .

2. Створення дитячих комітетів: у кожній місцевій раді мали бути створені спеціальні комітети з питань дітей, відповідальні за інтегровану систему опіки та підвищення стандартів догляду.

3. Призначення дитячих офіцерів: ці службовці мали координувати роботу з дітьми, що перебувають під опікою, і нести відповідальність за реалізацію реформ.

4. Підтримка сімейних зв'язків: Закон заохочував підтримку контактів дітей з родичами та сприяв поверненню дітей у рідні сім'ї, коли це було можливим .

5. Регулювання прийомних та добровільних будинків: забезпечення належного нагляду та стандартів у закладах, де перебували діти під опікою [3].

Закон про дітей 1948 року став поворотним моментом у розвитку соціальної політики Великої Британії. Вперше держава взяла на себе чітко визначену відповідальність за добробут дітей, які залишилися без належної батьківської опіки. Цей закон став фундаментом для наступних законодавчих актів у сфері захисту прав дітей, зокрема, Children Act 1989 [4].

Таким чином, під час Другої світової війни та перші повоєнні роки Велика Британія вжила комплексних заходів для захисту прав дітей, включаючи масову евакуацію, соціальні програми та післявоєнні реформи, що заклали основу для сучасної системи захисту дитинства.

Список використаних джерел:

1. Lynch Gordon. Providing for Children... Deprived of a Normal Home Life': The Curtis Report and the Post-war Policy Landscape of Children's Out-of-Home Care, UK Child Migration to Australia, 1945-1970: A Study in Policy Failure, Palgrave Studies in the History of Childhood, Cham: Springer International Publishing, 2021. pp. 91–130, doi:[10.1007/978-3-030-69728-0_4](https://doi.org/10.1007/978-3-030-69728-0_4)

2. Parker Roy. Getting started with the 1948 Children Act What do we learn? / ADOPTION & FOSTERING. VOLUME 35. NUMBER 3, 2011. pp. 17–29. URL : <https://surl.li/wcmgiu>

3. Harris Carol. 75 years on from the Children Act 1948: A short history of Serious Case Reviews. URL :

https://www.socialworktoday.co.uk/News/75-years-on-from-the-children-act-1948%3A-a-short-history-of-serious-case-reviews?utm_source

4. Everything you need to know about the Children's Acts. URL : https://www.oneeducation.org.uk/everything-you-need-to-know-about-the-childrens-acts/?utm_source

Сінкевич Анна Олегівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного
факультету Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: БАЛАНС МІЖ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Правовий статус дитини як учасника приватних правовідносин привертає все більшу увагу сучасних науковців та практиків у галузі цивільного процесуального права. Особливої актуальності набуває питання забезпечення належного балансу між реалізацією процесуальних прав неповнолітніх та збереженням їхньої психологічної безпеки під час судового розгляду. Дослідження цієї проблематики вимагає аналізу як національного законодавства, так і міжнародних стандартів, а також судової практики у сфері захисту прав дитини.

Основоположним міжнародним документом, що визначає правовий статус дитини у правовідносинах, зокрема й процесуальних, є Конвенція ООН про права дитини 1989 року. У статті 12 цього документу закріплено фундаментальне право дитини вільно висловлювати власні погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини має приділятися належна увага відповідно до її віку та зрілості. Це положення формує основу для розвитку національного процесуального законодавства щодо залучення дітей до судового процесу [1].

Аналіз національного законодавства свідчить про необхідність чіткого розмежування трьох різних процесуальних статусів дитини у цивільному судочинстві, кожен з яких має особливі правові гарантії та процедури реалізації.

Відповідно до статті 97 ЦПК України, залучення дитини як свідка регулюється особливими правилами залежно від віку. Малолітні особи (до 14 років) можуть допитуватися як свідки лише за згодою органу опіки та піклування, а неповнолітні особи (від 14 до 18 років) - за власною згодою та згодою батьків чи піклувальників [2].

Процесуальні гарантії для дитини-свідка включають обов'язкову присутність педагога під час допиту малолітньої особи, а в разі необхідності - також психолога, лікаря, батьків, усиновлювачів, опікуна чи піклувальника. Ці заходи спрямовані на мінімізацію психологічного впливу судового процесу на дитину та забезпечення достовірності її показань.

Сімейний кодекс України в статті 171 закріплює самостійне право дитини, яка досягла десяти років, висловлювати свою думку щодо вирішення сімейних спорів, які стосуються її життя. Це право має принципово інший характер порівняно зі статусом свідка - воно не передбачає надання показань про певні факти, а стосується висловлення особистих побажань та думок дитини щодо власного майбутнього [3].

Суд зобов'язаний заслухати дитину, якщо це не суперечить її інтересам. При цьому думка дитини не має преюдиціального значення - суд оцінює її в сукупності з іншими доказами у справі, керуючись принципом найкращих інтересів дитини.

За загальним правилом, цивільну процесуальну дієздатність мають особи, які досягли повноліття. Однак неповнолітні особи можуть самостійно здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо це не заборонено законом [2].

Цей статус передбачає процесуальні права дитини, включаючи право на подання позову, заяв, клопотань, участь у судових засіданнях на рівні з іншими учасниками процесу, але з урахуванням вікових особливостей та необхідності психологічного супроводу.

У практиці Верховного Суду послідовно дотримується позиція щодо необхідності заслуховування думки дитини при розгляді сімейних спорів, особливо у справах про визначення місця проживання. Відповідно до усталеної судової практики, віковий ценз у 10 років, встановлений статтею 171 Сімейного кодексу України, не є абсолютним обмеженням - думка молодших дітей також повинна братися до уваги судом відповідно до їхньої здатності формулювати власні погляди та рівня психоемоційного розвитку.

Верховний Суд у своїй постанові від 15 вересня 2021 року в справі № 387/762/18 сформулював комплексний підхід до застосування принципу найкращих інтересів дитини при вирішенні спорів щодо визначення місця проживання неповнолітніх. Суд підкреслив, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства [4].

Ключовим у мотивувальній частині постанови стало встановлення ієрархії правових норм, де конституційні гарантії,

положення Конвенції про права дитини та інші міжнародні договори України формують нормативну основу для судового розгляду. Верховний Суд наголосив на обов'язковості врахування статті 8 Закону України «Про охорону дитинства», яка гарантує кожній дитині право на рівень життя, достатній для її всебічного розвитку [5].

Постанова демонструє послідовне застосування положень пунктів 1, 2 статті 3 Конвенції про права дитини, згідно з якими першочергова увага у всіх діях щодо дітей приділяється якнайкращому забезпеченню їхніх інтересів. Верховний Суд підкреслив, що дитині забезпечується такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, з урахуванням прав та обов'язків батьків.

У даній постанові акцентована увага на положеннях частини 2 статті 171 Сімейного кодексу України, які гарантують право дитини бути вислуханою при вирішенні спорів щодо її виховання та місця проживання. Це забезпечує процесуальні гарантії участі дитини у судовому процесі та відповідає міжнародним стандартам захисту прав неповнолітніх.

Постанова Верховного Суду від 15 вересня 2021 року у справі № 387/762/18-ц формує важливий прецедент щодо критеріїв оцінки найкращих інтересів дитини при вирішенні спорів про місце проживання. Встановлено, що зміна місця проживання дитини повинна бути обґрунтована доведеними обставинами покращення умов її розвитку та виховання, а не лише фактом порушення судових рішень одним із батьків.

У постанові підкреслена необхідність комплексного аналізу всіх обставин справи з урахуванням сталих соціальних зв'язків дитини, місця навчання, психологічного стану та інших факторів, що впливають на її благополуччя. Це забезпечує дотримання балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання та обов'язком батьків діяти в інтересах неповнолітнього.

Психологічне обстеження дитини у сімейних спорах є важливим інструментом для захисту її найкращих інтересів та прийняття справедливих судових рішень. Насамперед, таке обстеження має ідентифікувати індивідуально-особистісні особливості дитини, що потребують особливої уваги - специфіку темпераменту, особливі освітні потреби, наявність психологічних чи фізіологічних особливостей розвитку.

Не менш важливим є аналіз характеру прив'язаності дитини до кожного з батьків, адже саме якість емоційного зв'язку визначає почуття безпеки та захищеності дитини. Визначення первинної фігури прив'язаності допомагає зрозуміти, з ким із батьків дитина відчуває найбільший емоційний комфорт, що має враховуватися при вирішенні питання про місце проживання.

Психологічне обстеження повинно також виявляти можливі ознаки деструктивного впливу одного з батьків на формування негативної думки дитини про іншого. Синдром відчуження, маніпулятивні впливи та емоційне насильство можуть серйозно травмувати психіку дитини та негативно вплинути на її здатність формувати здорові стосунки в майбутньому.

Щодо дитини як носія права на висловлення думки у спорах необхідне законодавче закріплення детальної процедури з'ясування позиції неповнолітнього. Це включає розробку методик проведення опитування з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини, встановлення кваліфікаційних вимог до фахівців-психологів, які залучаються до процедури, а також формування критеріїв оцінки автентичності висловленої думки та захисту від зовнішнього тиску.

Для дитини як свідка у цивільних справах доцільним є розширення переліку учасників допиту шляхом включення кваліфікованого психолога до складу обов'язкових учасників у всіх без винятку випадках, а не лише "в разі необхідності", як це передбачено чинним законодавством. Також потребують розробки спеціалізовані методики проведення допиту неповнолітніх з урахуванням їхніх вікових особливостей та психоемоційного стану.

Стосовно дитини як безпосереднього учасника судового процесу необхідне запровадження посилених процесуальних гарантій, включаючи обов'язковий психологічний супровід протягом усього періоду участі у справі, можливість участі в процесі через спеціального представника навіть за наявності достатньої процесуальної дієздатності, а також створення особливих умов проведення судових засідань, які мінімізують психотравматичний вплив на неповнолітнього.

Забезпечення балансу між процесуальними правами неповнолітніх та їхньою психологічною безпекою в цивільному судочинстві вимагає системного підходу, що включає законодавчі зміни, організаційні заходи, підвищення кваліфікації фахівців та розвиток відповідної інфраструктури, а процесуальні механізми реалізації прав дитини потребують подальшого вдосконалення з урахуванням специфіки кожного процесуального статусу.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 : станом на 16 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 21.05.2025).

2. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 9 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 21.05.2025).

3. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 21.05.2025).

4. Постанова Верховного Суду від 15 вересня 2021 року у справі №. 387/762/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99818794#> (дата звернення: 21.05.2025).

5. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 21.05.2025).

Сердечна Ірина Леонідівна,

доцентка кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, кандидатка юридичних наук, доцентка

ПРАВО ДИТИНИ НА ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї: ЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Право дитини на виховання в сім'ї є фундаментальним, закріпленим як у міжнародних документах, зокрема Конвенції ООН про права дитини, так і в національному законодавстві України (статті 150–152 Сімейного кодексу України [1], розділі III Закону України «Про охорону дитинства» [2]).

Сім'я виступає природним середовищем для всебічного розвитку дитини, а батьки зобов'язані забезпечити її виховання, навчання, розвиток моральних та етичних якостей. Належне виконання батьками своїх обов'язків у сфері виховання є запорукою реалізації найкращих інтересів дитини, визначених як ключовий принцип у правозастосовній практиці. Недотримання або неналежне виконання цього обов'язку може розглядатися як порушення прав дитини, що тягне за собою відповідні юридичні наслідки. Таким чином, дослідження етико-правових механізмів забезпечення права дитини на виховання в сім'ї є необхідним для вдосконалення як нормативної бази, так і практики правозастосування.

Від моменту народження дитина має потребу не лише в матеріальному забезпеченні – їжі, одязі, належних умовах для збереження здоров'я, – але й у духовному та моральному розвитку, який здійснюється шляхом виховання. Саме виховання є визначальним чинником формування дитини як повноцінного члена суспільства та суб'єкта правовідносин. За відсутності належного виховного впливу порушується процес становлення особистості, що створює ризики соціального відчуження. З огляду на це держава, усвідомлюючи важливість гармонійного розвитку дітей, закріплює за ними право на виховання.

Під поняттям сімейне виховання розуміємо сукупність заходів, що застосовуються батьками під час спілкування з дітьми, з метою передання їм своїх знань, життєвого досвіду, переконань, забезпечення нормального психічного та фізичного розвитку дітей та захисту їх інтересів, по-перше, як таке, що дозволяє передати мету його здійснення, по-друге, як таке, що не дозволяє змішувати його з іншими особистими немайновими правами (на спілкування з дитиною та на захист дитини) [2, с. 178].

Сімейне законодавство виходить з пріоритету батьківського сімейного виховання дітей. Сімейне виховання здійснюється у власній сім'ї дитини, а якщо дитина залишилася без піклування батьків – у сім'ї усиновлювачів як пріоритетної форми влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування або інших формах влаштування.

Сімейний кодекс України (далі – СК України) не виділяє окремо права дитини на сім'ю, а це право походить із тлумачення ст.ст. 150-152 Кодексу, де визначено право та обов'язок батьків на виховання дитини.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього (ст. 11) [2].

У контексті сучасного правового регулювання важливо звернути увагу на співвідношення права дитини на виховання в сім'ї та обов'язку батьків реалізовувати це право належним чином. Юридична конструкція у Сімейному кодексі України передбачає взаємозв'язок прав дитини та обов'язків батьків, що створює модель правового балансу інтересів. Водночас держава виступає гарантом реалізації цього балансу, у тому числі шляхом втручання в разі невиконання батьківських обов'язків.

Застосування примусових заходів, таких як позбавлення батьківських прав чи відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, є крайньою формою захисту права дитини на виховання.

Відповідно до ст. 164 СК України, підставою для позбавлення батьківських прав є саме систематичне невиконання батьками своїх обов'язків щодо виховання дитини [1]. Такі заходи мають бути пропорційними, обґрунтованими та відповідати принципу найкращих інтересів дитини. Категорія «найкращий інтерес дитини» сьогодні широко розкривається в науковій дискусії. Хоча на рівні законодавства відсутнє чітке розуміння цього поняття.

Окрім національного законодавства, важливим є також узгодження норм із міжнародно-правовими стандартами, які вимагають від держав-учасниць створення ефективної системи підтримки батьківства і материнства. Зокрема, стаття 18 Конвенції ООН про права дитини покладає на державу зобов'язання забезпечити належні умови для виконання батьками своїх обов'язків щодо виховання [4]. Отже, формування ефективної моделі реалізації права дитини на виховання в сім'ї вимагає комплексного підходу, який об'єднує юридичні, соціальні та етичні складові [5, с. 166].

Таким чином, право дитини на виховання в сім'ї є ключовим особистим немайновим правом, реалізація якого вимагає як належного виконання батьківських обов'язків, так і ефективного державного контролю. Законодавче забезпечення цього права має опиратися на принцип найкращих інтересів дитини та відповідати міжнародним стандартам. Вдосконалення етико-правових механізмів у цій сфері є необхідною умовою гармонійного розвитку особистості дитини та зміцнення інституту сім'ї.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
3. Сердечна І. Л. Особисте немайнове право дитини на виховання. Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 2. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2019. С. 176–181.
4. Конвенція про права дитини. Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
5. Клапоушак Д. Особливості судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Т. 1. №. 76. С. 164–168.

Тараненко Людмила Станіславівна,
доцентка кафедри соціального забезпечення
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда
Юзькова, кандидатка юридичних наук, доцентка

Захист прав дитини в умовах воєнного стану через механізми договірної роботи у сфері соціального забезпечення

З початку повномасштабної агресії російської федерації проти України захист прав дитини набув особливої актуальності, оскільки війна створила численні ризики, зокрема втрату батьківського піклування, переміщення, зростання кількості дітей-сиріт та дітей, які постраждали від бойових дій. У цьому контексті особливої ваги набуває договірна робота у сфері соціального забезпечення, яка є важливим інструментом реалізації соціальних прав дітей через приватно-правові та публічно-правові механізми.

Насамперед, статтями 51 та 52 Конституції України гарантується охорона дитинства як один із пріоритетів державної політики [1]. Ці норми конкретизуються у численних нормативно-правових актах, зокрема в Сімейному кодексі України [2], Законі України «Про охорону дитинства» [3] та «Про соціальні послуги» [4]. Варто зазначити, що у період воєнного стану роль місцевих органів виконавчої влади у сфері соціального захисту дітей значно зростає, особливо у питанні укладення договорів на надання соціальних послуг: соціального супроводу, тимчасового догляду, патронату та реабілітації.

Механізми договірної взаємодії у сфері соціального забезпечення дозволяють оперативно реагувати на кризові ситуації. Одним із ефективних механізмів соціального захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, є послуга патронату. Ця форма влаштування дитини передбачає укладення договору між органом опіки та піклування і патронатним вихователем. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 р. № 893 «Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною», визначено правові та організаційні засади реалізації цієї послуги, а також затверджено типові договори, що регламентують права, обов'язки та відповідальність сторін [5]. Патронат є гнучкою формою догляду, яка дозволяє забезпечити дитині необхідну підтримку на період вирішення її подальшої долі, зокрема щодо можливості повернення в біологічну сім'ю або влаштування до іншої форми сімейного виховання. Під час війни цей механізм виявився надзвичайно

дієвим, оскільки дозволяє швидко розмістити дитину, яка залишилась без догляду, у безпечне середовище з соціальною підтримкою.

Фінансове забезпечення патронату здійснюється за рахунок бюджетних коштів. До 30 червня 2024 року грошова допомога патронатному вихователю становила п'ять прожиткових мінімумів для працездатних осіб, а з 1 липня 2024 року – три мінімальні заробітні плати щомісяця [6]. Це дозволяє залучати відповідальних осіб до надання цієї послуги на договірних засадах, що робить систему соціального забезпечення більш гнучкою в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема воєнного стану.

Правове регулювання соціального замовлення як ще одного інструменту реалізації соціального захисту також зазнало змін в умовах воєнного стану. Відповідно до статті 13 Закону України «Про соціальні послуги» [4], держава може передавати надання соціальних послуг недержавним суб'єктам шляхом укладення відповідних договорів. Це дозволяє розширити доступ дітей до реабілітаційних, психологічних та правових послуг через залучення громадських організацій. Прикладом є реалізація проєктів за підтримки міжнародних партнерів, таких як UNICEF або Terre des Hommes, які через механізм соціального замовлення укладали договори з українськими громадами для розміщення мобільних бригад соціально-психологічної допомоги [7].

Важливою гарантією реалізації соціальних прав дитини є послуга соціального супроводу, яка часто впроваджується через укладення тристоронніх договорів між надавачем послуг, суб'єктом права (наприклад, дитиною або її представником) та органом соціального захисту. Тобто, ефективний соціальний супровід дозволяє не лише надати допомогу дитині, але й відновити її право на сім'ю, освіту, безпечне середовище. Проблемним аспектом є недостатня кількість фахівців соціальної роботи в окремих громадах, що унеможливорює належну реалізацію цього механізму.

Крім того, під час війни зросла потреба в укладенні договорів на санаторно-курортне лікування дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [9] та «Про охорону дитинства» [3] передбачають пріоритетне забезпечення таких дітей відповідними послугами. Практика свідчить, що органи місцевого самоврядування укладають договори з оздоровчими закладами в Україні та за кордоном, залучаючи до цього бюджетні кошти та гуманітарну допомогу.

Слід зазначити, що договірна робота у сфері соціального забезпечення в умовах війни повинна ґрунтуватися на принципах добросовісності, законності, найкращих інтересів дитини та забезпечення недискримінаційного доступу до послуг. Водночас у правозастосовній практиці трапляються випадки порушення прав дітей

через непрозоре укладення договорів або їх неналежне виконання. Наприклад, у доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2023 рік зафіксовано факти неналежного надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним дітям, зокрема через затягування процедур оформлення [10].

Значну роль у забезпеченні захисту прав дитини відіграє саме Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який у щорічній доповіді за 2023 рік запропонував низку важливих рекомендацій. Серед них – розробка алгоритмів міжвідомчої взаємодії у випадках депортації або переміщення дітей, створення спеціальних програм психологічної та медичної реабілітації дітей-жертв збройного конфлікту, а також запровадження підтримки для сімей, які опікуються такими дітьми [10]. Практика показує, що ефективна реалізація подібних рекомендацій є можливою саме через договірні механізми у сфері соціального забезпечення, які дозволяють залучати як державні, так і недержавні суб'єкти до надання допомоги.

Таким чином, договірна робота у сфері соціального забезпечення в умовах воєнного стану виступає ключовим елементом гарантування прав дитини, особливо у кризових ситуаціях. Її ефективність значною мірою залежить від правової визначеності процедур, належного кадрового забезпечення, узгодженої співпраці державних органів, установ соціального захисту та громадських організацій, а також неухильного дотримання принципу найкращих інтересів дитини. Комплексний підхід до захисту прав дитини включає як законодавче регулювання, так і практичну реалізацію договірних механізмів, що дозволяють забезпечити доступ до якісних соціальних послуг.

Подальше удосконалення правових механізмів, включаючи спрощення процедур укладення договорів, посилення контролю за їх виконанням та забезпечення належного фінансування, є нагальною потребою в умовах воєнного стану. Водночас реалізація рекомендацій правозахисних інституцій, розширення державних і місцевих програм підтримки сприятимуть реальному зміцненню гарантій прав дітей, підвищенню ефективності надання соціальних послуг та адаптації системи соціального забезпечення до сучасних викликів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 26.05.2025).
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р., № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 26.05.2025).
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р., № 2402-III URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n377> (дата звернення 26.05.2025).
4. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р., № 2671-УІІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#n186> (дата звернення 26.05.2025).
5. Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2021 р., № 893. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.05.2025).
6. Зміни щодо надання послуги патронату над дитиною. URL : <https://ibuhgalter.net/material/1685/31257> (дата звернення 26.05.2025).
7. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження інтегрованих соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. *Unisef Україна. Для кожної дитини.* URL : <https://www.unicef.org/ukraine/documents/spilno-new-services-handbook> (дата звернення 26.05.2025)
8. Кожна дитина має право на дитинство. Це так просто. *Terre des Hommes. Допомога дітям.* URL : <https://tdh-ukraine.org/> (дата звернення 26.05.2025).
9. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р., № 3551-ХІІф. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення 26.05.2025).
10. Про щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році : Постанова Верховної Ради України від 20.06.2024 р., № 3844-ІХ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3844-IX#Text> (дата звернення 26.05.2025).

Трач Оксана Михайлівна,
*доцентка кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда
Юзькова, кандидатка юридичних наук, доцентка*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ УХИЛЕННЯМ ВІД ВИКОНАННЯ СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

Війна внесла корективи в усі сфери життя людини, в тому числі і сімейній правовідносини. Міграція одного з подружжя, дітей за кордон, перебування на тимчасово окупованій території, процес мобілізації зумовили підвищення відсотку розгляду справ щодо позбавлення батьківських прав на підставі ухилення від виконання обов'язків щодо виховання дитини. Ця категорія справ за період війни зазнала змін. Наявні проблеми з отриманням письмових доказів з окупованих територій, зони бойових дій.

І науковій літературі звертається увага на відмінність «ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини» як складна життєва обставина і поняття «ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини» як підстава позбавлення батьків батьківських прав. Складні життєві обставини, які зумовили невиконання батьками своїх обов'язків щодо виховання дитини, як правило, носять тимчасовий характер, не передбачають негативної динаміки, так як зумовлені факторами, що не залежали від волі батьків. Припинення (усунення) обставин, кваліфікованих законом, як «складні життєві», призведе до їх зникнення. Натомість, неправомірне поведінка батьків, що в сукупності створює несприятливі для виховання дитини умови, і може слугувати підставою для позбавлення батьківських прав, носить триваючий характер та має здатність перерости в більш конфліктну ситуацію [1, с. 116, 118].

Поширеною стала практика подання матерями заяв щодо визнання позовів щодо позбавлення їх батьківських прав на підставі ч.1. ст. 164 СК України. ВС у постанові від 22 листопада 2023 року у справі № 214/5134/22 [2] вказав на не прийняття надісланої позивачем нотаріально засвідченої заяви матері дитини щодо визнання позову з підстав, визначених ч. 4 ст. 206 ЦПК України, так як таке визнання позову порушує права та інтереси малолітньої дитини.

ВС у постанові від 10 листопада 2023 року у справі № 401/1944/22 вказав, що заяви відповідачки, в яких наявна її відмова від батьківських прав щодо дитини та визнання позову про позбавлення її батьківських прав, не можуть виступати підставою для задоволення позовних вимог, у зв'язку із тим, що відмова батьків від дитини є неправозгідною, вона суперечить моральним засадам суспільства, суперечить інтересам дитини. Саме лише подання заяви щодо визнання позову про позбавлення батьківських прав не може виступати підставою для звільнення позивача від обов'язку надання інших доказів на підтвердження обставин, визначених ч. 1 ст. 164 СК України для позбавлення батьківських прав [3].

Особливо складними щодо розгляду цієї категорії справ є ситуації, коли відповідач перебуває на тимчасово окупованій території, за кордоном або в зоні бойових дій. У таких випадках можливе проведення судового розгляду за відсутності відповідача, якщо є докази належного повідомлення його про час та місце судового засідання.

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року, що рішення щодо позбавлення батьківських прав мали ґрунтуватись на оцінці особистості заявника та його поведінці. Складно визначити, в якій мірі національні суди могли дати таку оцінку, не заслухавши заявника особисто або, принаймні, з огляду на обставини справи не отримавши інформації від заявника особисто щодо його бачення подій і відносин із сином та М. за допомогою міжнародних угод про правову допомогу [4].

Під час розгляду такої категорії справ суд має виходити із найкращих інтересів дитини. Суди першої інстанції подекуди допускають судові помилки при ухваленні рішень. Суди апеляційної інстанції виправляють ці судові помилки, ухвалюючи нове рішення з чим й погоджуються Верховний Суд під час розгляду касаційної скарги або ж скасовує судові рішення та ухвалює інше рішення.

Наприклад, Верховний Суд дійшов висновку, що постанова апеляційного суду про позбавлення батьківських прав відповідачів є обґрунтованою та відповідає інтересам малолітньої дитини. Це рішення базується на таких обставинах:

1. Ухилення від виконання обов'язків. Відповідачі тривалий час не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання та підготовку до самостійного життя.

2. Недостатнє забезпечення. Відповідачі не забезпечують дитину необхідним харчуванням, медичним доглядом та лікуванням, що негативно впливає на її фізичний розвиток.

3. Відсутність спілкування. Відповідачі не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення.

4. Обмеження доступу до культурних цінностей. Вони не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей.

5. Невідповідна поведінка. Відповідачі своєю негативною поведінкою показують поганий приклад і створюють небезпеку для життя і здоров'я дитини.

6. Ігнорування внутрішнього світу дитини. Вони не виявляють інтересу до внутрішнього світу дитини і не створюють умов для отримання нею освіти.

Ці фактори підтверджують, що позбавлення батьківських прав відповідає найкращим інтересам дитини [5].

Об'єднана палата Касаційного цивільного суду Верховно Суду (далі – КЦС ВС) в постанові від 29 січня 2024 року у справі № 185/9339/21 вказала, що СК України та інших нормативно-правові акти актів не містять заборони позбавлення батьківських прав стосовно сина / дочки після досягнення ними 18 років, оскільки позбавлення матері чи батька батьківських прав стосовно їхньої дитини, за умови доведеності факту невиконання ними своїх батьківських обов'язків, унеможливує існування, зокрема, права на утримання та спадкування в майбутньому та відповідатиме принципам розумності й справедливості [6].

Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх судових інстанцій про те, що відповідачем свідомо обрано такі життєві умови, за якими його участь у вихованні дітей є мінімальною та недостатньою. Це свідчить про його ухилення від виконання батьківських обов'язків. Суди першої, апеляційної інстанцій правильно врахували, що такі життєві умови були обрані відповідачем після народження дітей, перебуваючи на значній відстані - на території іншої держави, відповідач мав усвідомлювати, що не зможе піклуватися про фізичний і духовний розвиток дітей, їх навчання, підготовку до самостійного життя. Було взято до уваги, що з моменту розірвання шлюбу відповідач не проживав із малолітніми дітьми однією сім'єю, а з 2014 року проживає в Ізраїлі, та з вказаного часу не брав та не бере участі у вихованні дітей, не піклується про них, їх фізичний, духовний та моральний розвиток, не забезпечує матеріально, не забезпечує необхідного харчування, медичного догляду і лікування дітей, як складову частину виховання [7].

Непорозуміння між батьками самі по собі не можуть бути підставою для позбавлення батьківських прав. У всіх рішеннях, що стосуються дітей, їхні найкращі інтереси повинні бути на першому місці. Це означає, що суди та інші компетентні органи повинні враховувати благополуччя дітей та їхні потреби понад усе, навіть якщо це може суперечити інтересам батьків. Однак в судовій місці наявне неправильне застосування норм права з цього питання. Наприклад,

апеляційний суд ухвалив скасувати заочне рішення місцевого суду щодо задоволення позову про позбавлення батьківських прав та відмовити у його задоволенні. Суд зазначив, що факт проживання матері в іншому місті та наявність у неї малолітньої дитини не можна трактувати як злісне ухилення від участі у вихованні іншої дитини. Таке становище об'єктивно ускладнює як спілкування, так і участь у вихованні дитини. Відповідач бажає спілкуватися з дочкою, піклуватися про неї, брати участь у вихованні та утриманні в міру своїх можливостей. Однак вони зараз є обмеженими фактором неприязних стосунків з батьком дитини, а також наявністю у неї дитини, яка є малолітньою [8; 9].

ВС в своїй постанові зазначив, що враховуючи конкретні обставини розглядуваної справи, такі як наявність у ОСОБА_2 іншої малолітньої дитини, проживання в іншому населеному пункті, конфлікти між сторонами, а також аналіз процесуальної поведінки ОСОБА_2, зокрема подання заяви про перегляд заочного рішення, апеляційної скарги та відзиву на касаційну скаргу, можна зробити висновок, що мати не визнає позов, бажає зберегти зв'язок із дитиною, а справа має для неї важливе значення. Це свідчить про її наміри та бажання брати участь у житті дитини, незважаючи на складні обставини [9; 10].

Мають місце випадки ухвалення рішень про позбавлення батьківських прав за недоведеності винної поведінки особи. Наприклад таке рішення суду першої інстанції було скасоване судом апеляційної інстанції. На правильність застосування такого повноваження судом апеляційної інстанції вказав ВС.

Він зазначив, що зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках, за умови доведеності винної поведінки одного або обох батьків, враховуючи характер такої поведінки, особистість батька та матері, а також інші конкретні обставини справи, відмовити у задоволенні позову про позбавлення цих прав. При цьому суд може попередити відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і покласти на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків. Таким чином, позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо, і лише за наявності вини у діях батьків.

Апеляційний суд, а також Верховний Суд, у своїх судових актах дійшли до висновку, що висновок органу опіки носить рекомендаційний характер і не є обов'язковим для суду. Суд також зазначив, що у висновку не містяться дані, які б підтверджували наявність виключних обставин, що свідчать про свідоме нехтування особи його батьківськими обов'язками.

Позивач не зміг надати докази, що свідчать про злісне ухилення відповідача від виховання дитини або свідоме нехтування ним своїми обов'язками. Апеляційний суд також врахував той факт, що відповідач проживає на окупованій території України. Це дійсно об'єктивно ускладнює можливості його спілкування, участі у вихованні дитини.

Верховний Суд погодився із цими висновками апеляційного суду, додавши, що факт стягнення аліментів з відповідача на користь позивача не може свідчити про свідоме ухилення від виконання батьківських обов'язків. Наявність заборгованості такого характеру не є достатньою підставою для позбавлення батьківських прав [11].

Думка дитини, наведена нею в судовому засіданні, не є єдиною підставою, яка враховується під час вирішення питання про позбавлення батьківських прав. Така думка може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, яким дитина через свій вік (малолітній) неспроможна надавати об'єктивну оцінку, та не завжди відповідає інтересам самої дитини [12].

ВС у одній із своїх постанов звернув увагу на специфіку розгляду заяв про позбавлення батьківських прав на підставі повторної заяви в сфері доказування. Він зазначив, що у такому випадку позивач має надати довести, що після ухвалення рішення про відмову в позбавленні батьківських прав, що базувалось на висновку про те, що позбавлення цього права виступає крайнім заходом впливу на відповідача, останній не змінив ставлення щодо виховання дитини, батьківські обов'язки й надалі не виконує. Позивачем мають бути подані відповідні докази. Відповідач має надати докази на підтвердження зміни його відношення щодо виконання батьківських обов'язків, наявності об'єктивних перешкод у спілкуванні з дитиною та її вихованні. ВС зауважив, що суди першої, апеляційної інстанцій не надали оцінки факту повторного звернення до суду з позовом про позбавлення відповідача батьківських прав, хоча саме встановлення обставин щодо зміни ставлення відповідача до виконання ним батьківських обов'язків є основним питанням, що підлягало з'ясуванню судами під час розгляду цієї справи, тобто фактично суди розглянули спір як за вперше пред'явленим позовом [13].

Список використаних джерел:

1. Гопанчук В., Мироненко М. Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини в умовах воєнного стану в Україні: складні життєві обставини чи підстава позбавлення батьківських прав. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 109–119.

2. Постанова Верховного суду від 22 листопада 2023 року у справі № 214/5134/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115201911>

3. Постанова Верховного суду від 10 листопада 2023 року у справі № 401/1944/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114904591>

4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text

5. Постанова Верховного Суду від 26 січня 2022 року у справі № 203/3505/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102828916>.

6. Постанова від 29 січня 2024 року у справі № 185/9339/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117043621>.

7. Постанова Верховного Суду від 26 квітня 2022 року у справі № 520/8264/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104178273>.

8. Постанова Верховного Суду від 6 жовтня 2021 року у справі № 320/5094/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214614>.

9. Постанова Верховного Суду від 29 квітня 2020 року у справі № 522/10703/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89107379>.

10. Постанова Верховного Суду від 6 жовтня 2021 року у справі № 320/5094/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214614>.

11. Постанова Верховного Суду від 23 квітня 2020 року у справі № 420/1075/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88979390>.

12. Постанова ВС від 13 липня 2022 року у справі № 705/3040/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105359259>

13. Постанова КІС ВС від 23 листопада 2022 року у справі № 149/2510/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107706574>

Танривердієв Іса Муса Огли,

*доцент кафедри правознавства Центральноукраїнського інституту
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»,
кандидат юридичних наук,*

Лебедєв Олег Павлович,

*доцент кафедри правознавства Центральноукраїнського інституту
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»,
кандидат юридичних наук*

ПРОБЛЕМИ ДИТИНИ ЯК УЧАСНИКА ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Проблеми дитини як учасника приватних правовідносин в Україні є багатограничними та зумовлені як її віковими особливостями, так і недосконалістю правового регулювання та практикою його застосування. Дитина, будучи фізичною особою, наділяється цивільною правоздатністю з моменту народження, проте її дієздатність є неповною і залежить від віку, що створює специфічні проблеми при її участі у цивільно-правових угодах та здійсненні інших прав і обов'язків.

Метою є дослідження ключових проблем дитини, які можуть виникати у неї в процесі участі у приватних правовідносинах в нашій країні.

Окреслену та подібні теми досліджувала чимала кількість українських науковців таких як О.В.Синегубов, І.Л.Сердечна, Ю.С.Завгородня, Т.В.Курило, А. В. Баранкевич та ін.

Однією з ключових проблем є обмежена дієздатність малолітніх (до 14 років) та неповна дієздатність неповнолітніх (від 14 до 18 років). Малолітні особи мають право самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, а всі інші правочини від їх імені вчиняють батьки або опікуни [2]. Неповнолітні особи мають право вчиняти ширший спектр правочинів, але для значної їх частини потрібна згода батьків або піклувальників. Це створює складнощі при реалізації дітьми своїх майнових прав, зокрема права власності, права на спадкування, а також при укладенні договорів. Не завжди батьки діють в найкращих інтересах дитини, що може призводити до порушення її прав.

Іншою важливою проблемою є захист майнових прав дитини. Недостатньо ефективними є механізми контролю за діями батьків щодо розпорядження майном дитини, особливо у випадках розлучення або конфлікту між батьками. Існує ризик недобросовісного використання

майна дитини одним із батьків на шкоду її інтересам. Також проблемним є питання управління майном дитини, яке залишилося у спадщину, особливо якщо батьки не приділяють цьому належної уваги.

Особливої уваги потребує проблема участі дитини в зобов'язальних правовідносинах [5]. Хоча закон передбачає можливість дітей вчиняти певні правочини, на практиці їх участь у складних договірних відносинах є обмеженою. Існує ризик введення дитини в оману, зловживання її довірою або нерозуміння нею суті зобов'язання. Законодавство не завжди чітко визначає межі відповідальності дитини за вчинені нею правочини, особливо у випадках завдання шкоди.

Проблемним є також питання захисту особистих немайнових прав дитини у приватних правовідносинах. Дитина має право на повагу до своєї гідності, на ім'я, на індивідуальність, на спілкування з батьками та іншими членами сім'ї. Однак, у випадках порушення цих прав, механізми їх захисту не завжди є ефективними та доступними для дитини. Особливо гостро стоїть проблема захисту дитини від насильства та жорстокого поводження в сім'ї, яке може мати як фізичний, так і психологічний характер.

У контексті розвитку інформаційних технологій виникають нові проблеми, пов'язані з участю дитини в інтернет-просторі. Діти стають учасниками електронних правовідносин, укладають договори онлайн, користуються соціальними мережами. Це створює ризики порушення їхніх прав на приватність, захист персональних даних, а також ризики впливу шкідливого контенту та кібербулінгу. Правове регулювання цих відносин ще потребує вдосконалення.

Участь дитини в цивільному процесі, особливо у справах, що безпосередньо стосуються її інтересів (наприклад, спори між батьками щодо місця проживання дитини, позбавлення батьківських прав, усиновлення), часто є формальною або недостатньою. Не завжди враховується думка дитини, її право на представництво власних інтересів, а також на отримання кваліфікованої юридичної допомоги.

Окремою проблемою є визначення та забезпечення найкращих інтересів дитини як ключового принципу при вирішенні будь-яких питань, що стосуються дитини. Не завжди існує чітке розуміння та уніфіковані критерії застосування цього принципу на практиці, що може призводити до суб'єктивних рішень, які не повною мірою відповідають потребам та інтересам дитини.

Важливим аспектом є також роль та відповідальність батьків (або осіб, які їх замінюють) у приватних правовідносинах, де учасником є дитина. Недостатній рівень правової обізнаності батьків щодо прав та обов'язків дитини, а також неналежне виконання ними своїх обов'язків, може призводити до порушення прав дитини [3]. Необхідні ефективні

механізми контролю за виконанням батьківських обов'язків та притягнення до відповідальності за їх неналежне виконання.

У сфері спадкового права існують проблеми, пов'язані з реалізацією права дитини на спадкування, особливо у випадках відсутності належного оформлення спадкових прав або спорів між спадкоємцями. Захист майнових інтересів малолітніх та неповнолітніх спадкоємців потребує особливої уваги з боку органів опіки та піклування.

Проблемним залишається питання відповідальності дитини за завдану шкоду. Цивільне законодавство встановлює різний обсяг відповідальності залежно від віку дитини та її розуміння своїх дій. Однак, на практиці виникають складнощі з визначенням ступеня вини дитини та відшкодуванням завданої нею шкоди, особливо якщо дитина не має власних коштів або майна.

Варто також виокремити проблеми, пов'язані з сімейними правовідносинами, які мають майновий характер. Це, зокрема, стосується питань утримання дитини після розлучення батьків, поділу спільного майна подружжя, визначення порядку участі у вихованні дитини тим із батьків, хто проживає окремо. Не завжди належним чином враховуються майнові інтереси дитини при вирішенні цих питань, що може призводити до порушення її права на достатній рівень життя [2].

Окремої уваги заслуговує проблема доступу дитини до правосуддя та юридичної допомоги. Незважаючи на законодавчі гарантії, на практиці діти часто стикаються з перешкодами при реалізації свого права на звернення до суду для захисту своїх прав та інтересів [6]. Відсутність достатньої кількості кваліфікованих юристів, які спеціалізуються на захисті прав дітей, а також недостатня обізнаність дітей та їхніх законних представників про їхні права та способи їх захисту, ускладнюють доступ до правосуддя.

Також існує проблема недостатньої координації між різними органами та установами, які займаються питаннями захисту прав дітей у приватних правовідносинах. Органи опіки та піклування, суди, органи соціального захисту, правоохоронні органи часто діють розрізнено, що знижує ефективність системи захисту прав дитини. Необхідна більш тісна співпраця та обмін інформацією між цими органами.

У контексті міжнародних приватних правовідносин, де однією зі сторін є дитина, виникають додаткові складнощі, пов'язані з колізійним регулюванням, визнанням та виконанням іноземних судових рішень, а також захистом прав дитини, яка перебуває за межами України.

Вирішення всіх цих проблем вимагає комплексних зусиль з боку держави, суспільства та сім'ї. Необхідне подальше вдосконалення

законодавства, підвищення ефективності діяльності органів опіки та піклування, забезпечення реального доступу дитини до правосуддя та юридичної допомоги, посилення контролю за дотриманням прав дитини у приватних правовідносинах, а також формування суспільної свідомості щодо пріоритетності найкращих інтересів дитини.

Важливо акцентувати увагу на недостатній обізнаності самих дітей про свої права. Через вікові особливості та залежність від дорослих, діти часто не знають про свої права у майнових, сімейних чи інших приватних правовідносинах і, відповідно, не можуть їх ефективно захищати [1]. Недостатня правова освіта в школах та серед батьків поглиблює цю проблему.

Окремо слід виділити проблеми, пов'язані з усиновленням (удочерінням). Хоча усиновлення має на меті забезпечення найкращих інтересів дитини, на практиці можуть виникати складнощі з процедурою, розкриттям інформації про походження дитини, а також з подальшим контролем за умовами проживання та виховання усиновленої дитини. Недостатня увага до психологічного стану дитини під час та після усиновлення може призвести до порушення її прав та інтересів [4].

У сфері опіки та піклування також існують проблеми. Не завжди своєчасно виявляються діти, які потребують опіки чи піклування, а призначені опікуни або піклувальники не завжди належним чином виконують свої обов'язки, зокрема щодо управління майном дитини та забезпечення її прав. Недостатній контроль з боку держави за діяльністю опікунів та піклувальників може призводити до зловживань та порушення прав дитини.

Важливою проблемою є відсутність ефективних механізмів врахування думки дитини при вирішенні питань, що її стосуються. Хоча законодавство передбачає право дитини бути заслуханою в суді та інших органах, на практиці це право часто ігнорується або реалізується формально, без належного врахування зрілості та здатності дитини формулювати власні погляди. У контексті медіації та інших альтернативних способів вирішення спорів, де однією зі сторін є дитина, існують питання щодо забезпечення її реальної участі та захисту її інтересів. Не завжди зрозуміло, чи може дитина самостійно брати участь у таких процедурах, і як забезпечити, щоб її думка була належним чином врахована, а рішення відповідало її найкращим інтересам.

Таким чином, проблеми дитини як учасника приватних правовідносин в Україні є системними та потребують комплексних рішень на законодавчому, правозастосовному та соціальному рівнях. Подальші зусилля мають бути спрямовані на підвищення правової обізнаності дітей та дорослих, вдосконалення механізмів захисту прав

дитини, забезпечення її реальної участі у прийнятті рішень, що її стосуються, та посилення контролю за дотриманням законодавства у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини. Міжнародний документ ООН від 20.11.1989 р.; ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Завгородня Ю. С. Дитина як суб'єкт правових відносин: окремі зауваги (теоретико-правовий аспект). URL : http://www.lsej.org.ua/4_2021/10.pdf
4. Курило Т. В., Баранкевич А. В. Особливості правового статусу дитини у цивільному кодексі України. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8b5faecc-a52d-4b6d-bc95-a07763754079/content>
5. Сердечна І. Л. Дитина як учасник зобов'язальних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2021, № 1 (79), С. 64–72.
6. Синегубов О. В. Правовий статус дитини, як учасника особистих немайнових відносин. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ef2d51b5-6c8e-4cef-a4ba-d733a2083988/content>

Харитонов Євген Олегович,
*член-кореспондент НАПрН країни, завідувач кафедри
цивільного права Національного університету «Одеська юридична
академія», доктор юридичних наук, професор,*

Харитонova Олена Іванівна,
*член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри
інтелектуальної власності та патентної юстиції Національного
університету «Одеська юридична академія», докторка юридичних наук,
професорка,*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТАТУСУ ДИТИНИ-ПІДЛІТКА

Розгляд проблеми, окресленої у назві нашої доповіді, припускає необхідність з'ясування, передусім, сутність таких концептів та конструктів, як «приватне право», «правовий статус особи», «дитина» та «підліток».

Найбільш дослідженим з них є концепт «приватне право», тому лише нагадаємо тут, що під ним ми розуміємо сукупність таких, що ґрунтуються на природному праві, ідей, засад, норм, якими визначається статус приватної особи [1, 2].

Зауважимо, що терміно-поняття «статус особи» не є самодостатнім, таким, що окремо і повністю визначає правове становище приватної особи. У цивілістиці «статус» розглядається як складова частина більш широкої категорії «правосуб'єктність», котра охоплює два елементи: правоздатність (здатність особи мати юридичні права та обов'язки) і дієздатність (здатність своїми діями набувати права та обов'язки). На відміну від суб'єктивного права, правоздатність є невід'ємною від особистості, але не залежить від статі, віку, національності, фаху, майнового стану останньої. Її не можна передати, делегувати комусь іншому. Вона є абстрактною, а не конкретною, яким є суб'єктивне право. Правоздатність є своєрідним «юридичним потенціалом» особи, який дає їй змогу за певних умов набувати суб'єктивні права.

Дехто вважає, що категорія правоздатності має не загальне значення, а може виправдано вживатися лише у галузі цивільного права. Проте, таке звуження цього поняття здається не виправданим, оскільки правоздатність є властивою кожному суб'єкту права, незалежно від того, учасником правовідносин у якій сфері вона є. Тому категорія правоздатності має значення також і для сфери публічного права, що пояснюється тим, що «правоздатність не є статичним явищем, а тісно

пов'язана із соціально-правовою активністю особистості, з її свободою. В ній знаходить прояв зв'язок особистості з державою та суспільством, який характеризується наявністю у особистості рівної, повної, реальної та гарантованої можливості бути носієм конкретних прав та обов'язків» [3, с. 106].

Загальність правоздатності у приватній сфері означає, що вона ґрунтується на нормах природного права, відображаючи можливість особи бути учасником суспільних зв'язків, які мають юридичні права та обов'язки. Водночас, та обставина, що правоздатність є загальною, не перешкоджає її диференціації за галузевою та іншими ознаками. Галузева правоздатність ґрунтується на положеннях відповідної галузі законодавства і полягає у можливості суб'єкта мати права та обов'язки у відповідній галузі. Відтак розрізняють цивільну, трудову, процесуальну правоздатність тощо [4, с. 61-70]. З цих позицій можемо вести мову про сімейну правоздатність, розуміючи її як здатність особи мати суб'єктивні права і обов'язки у сімейних відносинах.

Дієздатність є здатністю особи самостійно, своїми діями набувати і здійснювати права, створювати для себе обов'язки та виконувати їх. Як і правоздатність, вона може бути різної галузевої приналежності, зокрема, сімейно-правової. У цьому разі сутність її полягає у здатності здатність особи своїми діями набувати для себе сімейні права і створювати сімейні обов'язки.

Сімейна правоздатність та дієздатність разом із правовим статусом утворюють категорію сімейної правосуб'єктності. Сімейну правосуб'єктність найпростіше визначати як соціально-правову можливість (здатність) особи бути учасником сімейних правовідносин.

Правосуб'єктність є природним правом особи. Тому з погляду приватного (зокрема, сімейного) права, вона є правовою можливістю. Але, з іншого боку, – вона не може бути реалізована поза суспільством, а тому визнається соціальною можливістю.

Таким чином, природними передумовами сімейної правосуб'єктності є природне право; соціальними передумовами - існування суспільства; юридичними передумовами - норми сімейного права; формально-юридичними передумовами – норми сімейного законодавства.

Що стосується базового терміно-поняття «статус особи», то під ним зазвичай розуміють правовий стан особи, що характеризується наявністю комплексу юридичних прав і обов'язків. Поняття «статус» включає в себе те стабільне, фундаментальне у правовому стані суб'єкта, що разом із правосуб'єктністю містить також вказівку щодо існування певного кола основних прав та обов'язків.

При цьому не існує загального (універсального) правового статусу. Натомість, законодавством передбачений неоднаковий обсяг

прав та обов'язків для різних груп осіб, що існують і діють у різних сферах права. Відтак правовий статус асоціюється зі стабільним правовим станом суб'єкта, а правове становище змінюється в залежності від правовідносин, в які він вступає.

Підсумовуючи викладене, можна назвати такі характерні риси правового статусу: 1) у ньому знаходиться відображення бачення державою місця окремої особи у системі соціальних зв'язків, закріплене у відповідній законодавчій формі; 2) його зміст, що має певну стабільність, змінюється не з волі окремих, приватних осіб, а у публічно-правовому порядку внаслідок вираження певним чином волі законодавця (навіть, якщо йдеться про визначення їхнього приватноправового статусу); 3) елементами правового статусу є загальні (статусні) права та обов'язки суб'єкта об'єктивного права; 4) в межах загального статуту формується правове становище конкретного суб'єкта, його суб'єктивні права та обов'язки; 5) в межах загального статусу правове становище конкретної особи є динамічним, воно змінюється у залежності від виникнення, розвитку та припинення різноманітних правовідносин.

Перед тим як перейти до характеристики правового статусу дитини, ще раз акцентуємо увагу на відмінностях між терміно-поняттями «загальний правовий статус особи» і «спеціальні правові статуси». (Останні є сукупністю прав і обов'язків, що конкретизують та доповнюють загальні права та обов'язки, зокрема, стосовно до різних осіб, які мають різне сімейне, родинне тощо становище).

Так само доцільно розрізняти загальний та спеціальні цивільно-правові та сімейно-правові статуси.

Одним з таких спеціальних правових статусів є (чи мав би бути) статус дитини. На жаль, відповідні норми Сімейного кодексу України у цьому питанні далекі від досконалості

Зокрема, ст. 6 СК України «Дитина» встановлює, що «1. Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. 2. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років».

Хоча частина перша ст.6 СК фактично, містить «дещо завуальоване» роз'яснення поняття «дитина», як категорії сімейного законодавства, однак при цьому не пропонується власне визначення терміно-поняття «дитина», а натомість вказується на те, хто має правовий статус дитини. Відтак єдиним критерієм наділення статусом дитини є те, що фізична особа ще не досягла повноліття, тобто, 18 років. Це випливає з частини другої ст. 6 СК, а також зі ст. 34 ЦК України.

Крім того, хоча у частині другій ст. 6 СК загальне поняття «дитина» диференціюються на два види: 1) малолітня дитина і

2) неповнолітня дитина, такий поділ тут має суто формальне значення, оскільки конкретно правове становище тих та інших визначене не у ст. 6 СК, в у спеціальних нормах цього Кодексу – ст. 148, 149, 152, 160 та ін. Тому, оскільки поділ дітей на малолітніх та неповнолітніх повторює відповідну диференціацію фізичних осіб ст.ст. 31, 32 ЦК України, то при визначенні статусу конкретної дитини слід враховувати також положення цивільного законодавства» [5, с. 14-25].

Але однією з головних вад наведеної норми Сімейного кодексу, на наш погляд, є ігнорування категорії «підліток», котра має, особливо в умовах гібридної війни і пов'язаних з нею правовими психологічними, консцієнтальними тощо загрозами, важливе теоретичне і практичне значення.

Як зазначали психологи ще у далекому мирному 2009 році «В сучасному світі в суспільстві з нестабільною соціальною, економічною, екологічною, психологічною ситуацією найсудужніше живеться підліткам», у яких, зокрема, «змінюються ціннісні орієнтації» [6].

Коли додамо до переліку названих ще загрози, пов'язані з постійною інформаційною агресією росії; зусиллями російських спецслужб, спрямованими на вербовку підлітків з метою залучення їх до проведення терористичних актів; постійними нічними терористичними актами російськими військами; врешті, з перебуванням на тимчасово окупованих росіянами територіях або вимушеним переїздом в інші місця проживання тощо, то масштаби проблем, які тут постають, не можуть не вражати.

Варто зауважити, що українське сімейне законодавство з цього питання дуже відстає і від міжнародних зразків. Так, не враховується встановлена ООН таблиця віку людини. Зокрема, щодо підлітків там встановлюється така вікова межа: 13-16 років (хлопчики); 12-15 років (дівчата): підлітки 17–21 рік: юнаки 16–20 років: дівчата [7]. Утім, і міжнародні організації не завжди оперативнo враховують загрози гібридної війни. До прикладу, в 2019 році, на п'ятому році після анексії Криму Дитячим фондом ООН UNICRF і ГО «Волонтер» була видана загалом дуже корисна книжка, присвячена кризі підліткового віку [8]. Книга (буклет) містить поради, як подолати кризу підліткового віку і геть не згадує про те, як долати таку кризу в умовах окупації частини території держави, тимчасового переміщення на підконтрольні уряду території тощо.

Як зазначають психологи, до XVII–XVIII століття підлітковий вік не виокремлювався в життєвому циклі людини як особливий період, а відтак звернення до цієї проблематики можна вважати продуктом Нового часу [6]. Після цього відповідні проблеми стали предметом пильної уваги психологів.

І варто зазначити, що саме психологи в умовах повномасштабної агресії найбільше звертають увагу на проблеми, які мусять вирішувати українські підлітки та їх батьки у самих різноманітних обставинах, так чи інакше пов'язаних з війною. Наголосимо, що ця проблема стосується усього суспільства: «Адже у підлітка, поряд з дисгармонійністю в структурі особистості, „згортанням” раніше набутої системи цінностей, відбувається формування нової ціннісної системи, вибудова власної життєвої позиції» [6].

При цьому з огляду на те, що надзвичайно важливе значення в умовах консцієнтальної гібридної війни має формування у підлітків, незалежно від того, де вони перебувають – в Україні чи за кордоном – системи цінностей, варто дослухатись до порад психологів стосовно того, як підліткам не втратити сенс життя.

І хоча поради, які ми далі цитуємо, адресовані українським підліткам, які перебувають за кордоном, але, на нашу думку, вони можуть бути корисними українським підліткам, незалежно від місця їхнього проживання.

Отже, як вважає психолог і психотерапевт В'ячеслав Халанський «Серед підлітків з українських сімей, які опинилися в умовах еміграції чи війни, можна виділити три групи:

1. Підлітки, які взагалі перестають щось робити для адаптації та формування майбутніх планів. Вони втрачають інтерес до навчання, розвитку й часто утворюють групи, де алкоголь і наркотики, на жаль, стають об'єднуючим стимулом і способом уникнення реальності.

2. Підлітки, які механічно виконують те, що їм кажуть батьки: ходять до школи, прибирають, дотримуються певного порядку, але ці дії не є для них особистісною цінністю. Вони живуть за інерцією, без внутрішньої мотивації.

3. Підлітки, які намагаються формувати власне майбутнє: вступають до навчальних закладів, шукають нові можливості, адаптуються до нових умов і поступово будують власну систему цінностей.

Важливо розуміти, що пошук сенсу для підлітка рідко пов'язаний із сенсом життя батьків. Часто він народжується всупереч, а не завдяки батьківським очікуванням. Підлітки формують або знаходять свій сенс самостійно.

Франкл довів, що в умовах втрати сенсу людина схильна заповнювати внутрішню порожнечу компенсаторними поведінками: залежностями, агресією, втечею у байдужість чи небезпечні форми розваг. Ці реакції лише тимчасово знижують напругу, але не вирішують екзистенціальної кризи. Тому пошук, відкриття й формування

особистого сенсу є основою психічного здоров'я, особливо в підлітковому віці, коли питання «навіщо» звучать найгостріше».

Для того, що вирішити ці проблеми і подолати кризу, В. Халанський пропонує підліткам наступний алгоритм дій: «Цінності — це те, що для тебе справді важливе: дружба, справедливість, свобода, турбота про інших. Цінності можна уявити як AirTag, який допомагає знайти сенс. Сенс — це коли ти розумієш, навіщо робиш щось саме зараз. Ціль — це конкретна дія або результат, якого ти хочеш досягти» [9].

Хоча проблема, про яку тут йдеться, є точкою прикладення зусиль, передусім, психологів і психотерапевтів, однак її вирішенню, на наш погляд, має (і мусить) сприяти право. Особливо — право приватне, як система поглядів на статус приватної особи, взагалі, і дитини/підлітка, зокрема.

Список використаних джерел:

1. Харитонов Є., Харитонova О. Засади цивільного законодавства, що визначає правовий статус фізичної особи. Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти): монографія / авт..кол.; за заг.ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2012. 344 с.

2. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Людина як приватна особа. Засади статусу. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія / О.І. Виговський, Н.Ю. Голубева, С.Д. Гринько та ін.; за ред. проф. Довгерта А.С. і проф. Харитонova Є.О. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 109-124.

3. Сокурeнко В. Г. Право. Свобода. Равенство / В. Г. Сокурeнко, А. Н. Савицкая. Л.: Изд-во при Львовском ун-те, 1981.

4. Харитонova О. І. Структура правового відношення з погляду дихотомії : приватне право — публічне право. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Одеса: Юридична література, 2003. Т. 2. С. 61–70.

5. Сімейний кодекс України. Станом на 01.09.2024 р.: наук.-практ. коментар / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонova Є.О., докт. юрид. наук, проф. Сафончик О.І. Київ: Норма права, 432 с.

6. Шайгородський Ю. Криза підліткового віку як процес переоцінки цінностей. *Соціальна психологія*. 2009. № 6 (38). С. 148–153.

7. Таблиця віку людини за роками: Класифікація віку, прийнята Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ). URL : <https://topua.com.ua/tablicya-viku-lyudini-za-rokami-klasifikaciya-viku-prijnyata-vsесvitnoyu-organizaciyeyu-oxoroni-zdorovya-vooz>

8. Підлітковий вік – запитання і відповіді. URL : <file:///D:/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%20%D0%BF%Dhttps://knowledge.org.ua/buklet-pidlitkovij-vik-zapitannja-i-vidpovidi/>

9. З чим стикаються українські підлітки за кордоном. Поради батькам. 21 травня 2025 року. URL: <https://nv.ua/ukr/blogs/ukrajinski-pidlitki-za-kordonom-z-yakimi-psihologichnimi-trudnoshchami-stikayutsya-ta-yak-jim-dopomogti-50515833.html>

Чернега Віталій Миколайович,

професор кафедри приватного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, доктор юридичних наук, професор

СІМЕЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НЕПОВНОЛІТНІХ БАТЬКІВ

Майбутнє нашого суспільства, як констатує наша сучасниця Т. В. Боднар, залежить від здоров'я, всебічного розвитку, здібностей і можливостей прийдешніх поколінь, а рівень його цивілізованості значною мірою обумовлений тим, якими народжуються діти, як і де вони розвиваються і виховуються [1, с. 10].

У науці розроблено концепт сімейно-правового статусу дитини в нашій державі. Його авторка Н. М. Конончук окреслила його як сукупність особистих немайнових і майнових прав, охоронюваних законом інтересів та моральних обов'язків дитини, які передбачені для неї законодавством як для особи віком до 18 років, ґрунтуються на її сімейній правоздатності та реалізуються у сфері сімейних правовідносин. Згадана авторка визначила, що сімейно-правовий статус дитини включає три елементи:

- а) сімейні права дитини;
- б) сімейні обов'язки дитини;
- в) охоронювані законом інтереси дитини як суб'єкта сімейних правовідносин [4, с. 18-19].

Л. А. Ольховик є дослідницею особистих немайнових прав дитини в цивільно-правовому контексті [7].

Ю. А. Дербакова розглянула на дисертаційному рівні цивільну правосу́б'єктність неповнолітніх [2].

А. Л. Калінюк окреслила сімейно-правовий статус вітчима і мачухи. На її думку, він являє собою правовий стан особи, яка добровільно, але на визначених законом підставах, виконує функції виховання та утримання пасинка, падчерки [3, с. 3].

А. В. Цеголко комплексно присвятила дисертацію цивільно-правовому статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин [8].

Однак концепцію сімейно-правового статусу неповнолітніх батьків досі не презентовано в сучасній науковій думці.

Метою цього дослідження є формування авторського бачення сімейно-правового статусу неповнолітніх батьків.

У літературі відсутні прагнення визначити поняття сімейно-правового статусу неповнолітніх батьків. Тому *сімейно-правовий статус неповнолітніх батьків* доцільно окреслити як сукупність особистих немайнових і майнових прав, охоронюваних законом інтересів матері, батька, які не досягли повноліття, що встановлені для неї, нього законодавством та ґрунтуються на її, його сімейній правоздатності та втілюються в батьківських правовідносинах.

З огляду на викладене вище, до складників *сімейно-правового статусу неповнолітніх батьків* резонно віднести:

- а) сімейні права неповнолітніх матері, батька;
- б) сімейні обов'язки неповнолітніх матері, батька;
- в) охоронювані законом інтереси неповнолітніх матері, батька.

Згідно з ч. 1 ст. 156 СКУ неповнолітні батьки мають аналогічні права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно [5]. Як зазначено в літературі, в останні роки в Україні кількість неповнолітніх батьків стає більшою. Це пов'язують зі змінами, які відбувались у різних сферах нашого життя та суспільства. Як показує практика, неповнолітні батьки не можуть самостійно утримувати свою дитину. Якщо неповнолітні батьки не перебувають у шлюбі між собою, то походження дитини від матері визначається на підставі відповідних документів, визначених п. 2 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, а походження дитини від батька визначається за заявою матері та батька дитини про визначення батьківства. Якщо вік неповнолітніх батьків, спосіб їхнього життя, фінансові можливості дозволяють їм самостійно виховувати дитину, то за законом вони мають на це право [6, с. 216].

Вони мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини (ч. 2 ст. 156 СКУ). Складно не погодитися, що наявна суперечність між приписами ч. 2 ст. 23 (щодо надання права на шлюб) та ч. 2 ст. 156 СКУ, за якою неповнолітні батьки, які досягли 14 років, мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини [9, с. 116].

Неповнолітні батьки за ч. 3 ст. 156 СКУ в суді мають право на безоплатну правничу допомогу.

Масштабність проблематики унеможливило розгляд усіх питань в одній публікації, що залишає достатній простір для провадження наступних наукових розвідок, в яких резонно:

1) сформулювати авторські поняття сімейно-правового статусу неповнолітньої матері, сімейно-правового статусу неповнолітнього батька. Адже сімейно-правовий статус неповнолітніх батьків є збірним терміном;

2) студіювати розлоге коло особистих немайнових і майнових прав та обов'язків, охоронюваних законом інтересів неповнолітніх батьків як за законодавством України, так і за законодавством країн ЄС й ОЕСР, країн-кандидаток на вступ у ЄС, Великої Британії, США.

Список використаних джерел:

1. Боднар Т. В. Захист прав та інтересів дітей у сімейному праві України. *Спогади про Людину, Вчителя, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народж. акад. Ярослави Миколаївни Шевченко)* / Громад. орг. «Ліга проф. права, д-рів юрид. наук та д-рів філософії у сфері права»; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ : АртЕк, 2017. С. 10–20.

2. Дербакова Ю. А. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2014. 20 с.

3. Калінюк А. Л. Сімейно-правовий статус вітчима і мачухи в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081. Київ, 2021. 235 с.

4. Конончук Н. М. Сімейно-правовий статус дитини за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

5. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. №2947-III. *Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

6. Сімейний кодекс України : наук.-практ. комент. / Станом на 01.01.2025 / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонova Є. О., докт. юрид. наук, проф. Сафончик О. І. Київ: Видавництво «Норми права», 2025. 432 с.

7. Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2006. 21 с.

8. Цеголко А. В. Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин: дис. ... д-ра філос.: 081. Львів, 2023. 224 с.

9. Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 223 с.

Чорна Жанна Леонтіївна,
*професорка кафедри приватного права Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова, кандидатка юридичних
наук, професорка*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ

У п. «а» ст.21 Конвенції про права дитини від 20.11. 1989 р., яка набрала чинності для України 27.09. 1991 р. [1] зазначається, що держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку, і вони забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні власті, які визначають згідно з застосовуваними законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що має відношення до справи і достовірна, що усиновлення допустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, якщо потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на усиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною.

Відповідно до ст.207 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [2] усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі, зокрема, рішення суду. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

При оцінці визначених найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню наступні базові елементи:

- 1) погляди дитини,
- 2) індивідуальність дитини,
- 3) збереження сімейного оточення і підтримання відносин,
- 4) піклування, захист і безпека дитини,
- 5) вразливе положення,
- 6) право дитини на здоров'я,
- 7) право дитини на освіту [3].

Відповідно до п.2 ч.1 ст.213 СК України до осіб, які мають переважне перед іншими право на усиновлення дитини відноситься громадянин України, який, зокрема, є чоловіком матері дитини, яка усиновлюється.

У ч.1 ст.223 СК України зазначається, що особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення. Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення (ст.225 СК України).

З цього приводу варто навести рішення Шевченківського районного суду м. Львова від 14.05. 2024 р. про усиновлення. Так, заявник ОСОБА_1 звернувся до суду із заявою про усиновлення дітей, в обґрунтування якої вказав, що із ОСОБА_2 перебуває у шлюбі з 28.10.2023 р. Вирішив усиновити неповнолітніх дітей своєї дружини ОСОБА_2 – ОСОБА_3. Батько дітей ОСОБА_5 помер. Матір дітей ОСОБА_2 та Орган опіки та піклування Шевченківської районної адміністрації Львівської міської ради дали згоду на усиновлення дітей. Відповідно до ч. 1 ст. 224 СК України, суд, постановляючи рішення про усиновлення дитини, враховує обставини, що мають істотне значення, зокрема: стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини; мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину; мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиновлення; взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, а також те, як довго ця особа опікується вже дитиною; особу дитини та стан її здоров'я; ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити. Згідно зі ст. 4 Європейської конвенції про усиновлення дітей від 24.04.1967 року, усиновлення вважається дійсним тільки за умови, якщо воно вчинено судовим або адміністративним органом. Відповідно до ч. 1-2 ст. 8 Конвенції, компетентний орган приймає рішення про усиновлення лише тоді, коли впевнюється, що воно здійснюється в інтересах дитини. Кожного разу компетентний орган звертає особливу увагу на те, щоб це усиновлення забезпечило дитині стабільні та гармонійні домашні умови. Суд враховує те, що заявник налаштований на усиновлення дітей, одружений із матір'ю дітей, за станом здоров'я може бути усиновлювачем, проживає у квартирі загальною площею 64,8 кв.м., у якій зроблено ремонт, перебуває у хороших стосунках із дітьми, мікроклімат в сім'ї позитивний, взаємостосунки між членами сім'ї доброзичливі, панує атмосфера взаємоповаги, взаєморозуміння, затишку та спокою, наявна згода матері та Органу опіки та піклування Шевченківської районної адміністрації Львівської міської ради на усиновлення дітей [4].

Також Верховний Суд у постанові від 24 грудня 2024 р., у справі № 363/3572/23 (провадження № 61-11330св24) звернув увагу на те, що у контексті положень про усиновлення та батьківство, у разі усиновлення, усиновлювач робить свідомий та виважений вибір набути прав батька стосовно дитини, яка не є його кровною, та приймає на себе кореспондуючий цьому обов'язок стати рідною людиною цій дитині, вживати всіх можливих заходів та дій в інтересах дитини, займатися питаннями її виховання та розвитку таким чином і обсягом, яке в мінімальному значенні закріплено у законодавстві та диктується

загальними уявленнями про батьківство. При цьому зовнішньо також має прослідковуватися те, що дитина відчуває, що вона перебуває в такому оточенні, яке забезпечить їй у необхідному випадку допомогу, зокрема і на її прохання, у звичайних побутових обставинах [5].

Відповідно до п.1 Загальних положень Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей [6] усиновлення дітей є пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Якщо говорити про українців, то минулого року вони усиновили найбільше дітей за останні п'ять років.

Для порівняння:

- 2024 – 1270 дітей (з них 1268 усиновлено громадянами України, двох дітей іноземцями);

- 2023 – 927 дітей (з них 926 усиновлено громадянами України, одну дитину іноземцями);

- 2022 – 752 дитини (з них 643 усиновлено громадянами України, решту іноземцями);

- 2021 – 1354 дитини (з них 1082 усиновлено громадянами України, решту іноземцями);

- 2020 – 1239 дітей (з них 992 усиновлено громадянами України, решту іноземцями).

Це означає, що переважна більшість дітей отримує родинний догляд, що значно покращує їхні умови життя та емоційний стан. Важливо також зазначити, що станом на кінець 2024 року – 2399 осіб перебували у списках кандидатів на усиновлення, причому більшість із них виявляли бажання взяти під опіку дітей віком до 5 років [7].

Станом на 1-й квартал 2025 р. в Україні усиновлено 290 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Віковий розподіл усиновлених дітей:

- 1) до 1 року – 35 дітей

- 2) 1–2 роки – 52 дитини

- 3) 3–5 років – 85 дітей

- 4) 6–10 років – 78 дітей

- 5) 11–17 років – 40 дітей.

На 1-й квартал 2025 р., на місцевому обліку з усиновлення ще перебуває 14 946 дітей, з них 11 154 вже влаштовано до сімейних форм виховання [8].

Усиновлення має особливу соціальну значущість, адже найкращим чином забезпечує захист прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки усиновлена дитина повністю прирівнюється до рідних дітей і набуває в особі усиновлювачів – батьків.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ ООН від 20.11. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Сімейний кодекс України від 10.01. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №21. Ст.135.
3. Постанова КІС ВС від 04 серпня 2021 року, справа № 654/4307/19, провадження 61-19210 св20 (про відібрання малолітньої дитини та передачу дитини батькові). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98911478>
4. Рішення Шевченківського районного суду м. Львова від 23.05.2024 по справі № 466/4089/24 (про усиновлення). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/119790445>
5. Постанова Верховного Суду від 24 грудня 2024 року у справі № 363/3572/23 (провадження № 61-11330св24) (про скасування усиновлення). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124084850>
6. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 8.10. 2008 р. №905. *Офіційний вісник України*. 2008. №79. Ст.2660.
7. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/u-2024-mu-ukrayintsi-usynovyly-naybilshe-ditey-za-ostanni-p'yat-rokiv>
8. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/za-1-i-kvartal-2025-roku-v-ukraini-usynovleno-290-ditei-syrit-i-pozbavlenykh-batkovskoho-pikluvannia>

Чудик-Білоусова Надія Іванівна,
*завідувачка кафедри соціального забезпечення Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова, кандидатка
юридичних наук, доцентка*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Реалізація, забезпечення прав та інтересів дитини та їх захист є пріоритетом діяльності уповноважених органів держави та громадянського суспільства в демократичних державах, котрі усвідомлюють доцільність підтримки майбутнього покоління.

З часу проголошення незалежності в Україні триває процес розробки та реалізації заходів, здатних посилити соціальну захищеність дитини через застосування різноманітних механізмів, заради створення умов для її гідного життя та повноцінного розвитку, незалежно від умов та місця проживання.

Чинне законодавство у сфері охорони дитинства протягом тривалого періоду часу, тобто майже чверть століття, перебуває на етапі формування та періодичного оновлення. Такі процеси слід визнати позитивними практиками із удосконалення існуючих механізмів соціальної підтримки та захисту прав дитини, особливо в умовах дії воєнного стану. Соціальні зобов'язання нашої держави щодо забезпечення прав та інтересів дитини, формування та забезпечення доступу до ефективних засобів її захисту мають бути належно забезпеченими та профінансованими в повному обсязі.

З 2014 року права та інтереси дитини можуть перебувати під певними загрозами внаслідок її потрапляння в складні життєві обставини, зумовлені анексією окремих територій держави, необхідністю її переміщення через наявність загроз для життя чи здоров'я чи перебування на окупованій території через об'єктивні чи суб'єктивні чинники, зокрема бажання чи переконання її батьків чи осіб, котрі їх замінюють залишатися за місцем постійного проживання. Перелік загроз суттєво зріс з початком повномасштабного вторгнення та спричинив до зростання кількості дітей, котрі опинилися у складних життєвих обставинах як в межах території країни, так і на тимчасово окупованих територіях, територіях ведення бойових дій, територіях, наближених до зон ведення бойових дій та за межами території України.

Доцільно зауважити, що за умов дії воєнного стану уповноважені органи держави, їх заклади та установи поступово перелаштувалися на нові механізми забезпечення прав та інтересів

дитини через необхідність здійснення доцільних, необхідних чи допустимих заходів із допомоги, підтримки та захисту консультування фактично припинено. Слід звернути увагу на неможливість проведення необхідних заходів захисту дитини на певних територіях та за певних умов, з об'єктивних причин, зокрема через необхідність дотримання визначених законодавством безпечових умов. Хоча можливе використання окремих способів через організацію та проведення заходів в онлайн-форматі, зокрема і через використання електронних ресурсів для листування.

Проблеми інформування про можливості щодо захисту прав та інтересів дитини є тривалим процесом, котрий періодично зазнає певних змін завдяки прийняттю нових чи оновленню діючих механізмів соціальної підтримки дитини чи її родини. Хоча дана проблема носить глобальний характер, наразі в правотворчій діяльності відсутній єдиний підхід до її подолання задля дотримання таких принципів правотворчості як своєчасність та системність оновлення та удосконалення чинного законодавства.

Законодавство із забезпечення соціальних гарантій для дитини є окремим напрямком правотворчої діяльності, котрий переважно забезпечують органи виконавчої влади. Вони уповноважені на прийняття нових та удосконалення чинних підзаконних нормативно-правових актів, на внесення пропозицій щодо вдосконалення діючих механізмів реалізації соціальних прав дитини, зокрема і такої, котра опинилася в складних життєвих обставинах та потребує належної соціальної підтримки та захисту. Тому надто важливо в законодавстві закріпити гарантії отримання інформації щодо використання можливостей неповнолітньою особою тих способів і засобів, за допомогою яких буде можливим подолання чинників, котрі зумовили потрапляння дитини у складні життєві обставини чи будуть визначені способи їх мінімізації за участі членів родини чи уповноважених органів закладів чи установ. Саме належно організована система інформування в державі в цілому та в територіальних громадах зокрема, здатна попередити потрапляння дитини в ситуацію торгівлі людьми, сформувані власні правильні уявлення про недопустимість вчинення насильницьких дій щодо неї, про неприпустимість толерування насильства чи сприяння у вчиненні насильства щодо себе, членів родини чи щодо її оточення.

Надання інформації має ґрунтуватися на певних принципах, наявність і дотримання яких дозволять сформувані відповідне уявлення про допустимі дії, заходи попередження та протидії. Зокрема, доступність, як принцип інформування, має проявлятися в тому, що необхідний перелік інформації має бути доступний для дитини чи її родини у тих приміщеннях, котрі доволі часто вона фізично відвідує

(інформаційні стенди закладу дошкільної освіти, інформаційні стенди закладу освіти, інформаційні стенди закладу позашкільної освіти, професійно-технічної чи вищої освіти, реклама у пасажирському транспорті, у торгівельних центрах, під час проведення мистецьких чи спортивних заходів). Така інформація має бути сформульована лаконічно та повинна містити алгоритми дій у певних небезпечних чи загрозливих ситуаціях, номери телефонів гарячих ліній, номери телефонів для зв'язку, електронні адреси органів, закладів та установ та відповідальних посадових осіб до яких можна звернутися при наявності потреби. Також надзвичайно важливо поширювати таку інформацію на доступних чи популярних інтернет-ресурсах та в медіа, зокрема і на правах соціальної реклами, у формі популярних інформаційних матеріалів (брошур, буклетів, анімаційних мультиплікаційних фільмів), під час проведення різноманітних заходів, зокрема і спеціальних інформаційних компаній у місцях скупчення людей, на вулиці, у засобах масової інформації та на веб-сайтах.

Під час поширення інформації у форматі живого спілкування та під час проведення публічних заходів надзвичайно важливо дотримуватися принципу безпеки потенційного отримувача інформації. Тому під час її оприлюднення важливо ставитися з повагою до відвідувачів такого заходу, зокрема варто обов'язково дотримуватися правил поведінки в громадських місцях, залучати представників поліції та закладу охорони здоров'я до проведення таких заходів. Якщо інформування відбувається під час проведення масових заходів, то їх місцем проведення має бути спеціально відведена або пристосована для цього локація, в якій можливо забезпечити дотримання правил протипожежної безпеки та забезпечити усі безпекові вимоги під час оголошення сигналів про повітряну небезпеку чи загрозу обстрілу. На період дії воєнного стану варто обмежити публічне поширення такої інформації із зазначенням місця та часу її проведення. Організатори заходу повинні володіти інформацією про порядок дій у разі виникнення загроз та обов'язково мати розпізнавальні знаки.

Подана під час заходу інформація повинна носити роз'яснювальний, просвітницький характер та повинна мати своєю метою підвищення обізнаності дитини, її родини в питаннях, котрі стосуються можливих шляхів подолання стану соціальної незахищеності, з певних питань, формування допустимих варіантів поведінки чи виходу з кризових ситуацій.

Стратегічним завданням системи інформування про можливість виходу дитини чи її родини зі складної життєвої обставини чи її подолання є формування знань, умінь та навичок, необхідних для подолання існуючої проблеми чи протидії їй. Важливим є постійне навчання дитини адекватно реагувати на проблеми, котрі можливо

подолати самотійно чи в комунікації з дорослими. Під час здобуття загальної освіти доцільно забезпечити проведення окремих занять формування знань, умінь та навичок для зменшення ризику загострення проблем насильства, торгівлі людьми, гендерної недискримінації, толерантного ставлення до осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, однолітків та інших учасників освітнього процесу.

Надзвичайно важливим є інформування найближчого соціального оточення дитини, зокрема її родини, про допустимі варіанти поведінки, особливо в умовах освітньої діяльності, котра передбачає залучення до освітнього процесу учнів з інвалідністю, їх асистентів, асистентів вчителя чи проведення занять учителями з інвалідністю.

Окремим напрямком інформування на місцевому рівні має бути активна діяльність уповноважених органів закладів та установ соціальної сфери, благодійних та громадських організацій щодо можливостей родини, котра виховує дитину, отримати гарантовану законодавством соціальну підтримку у формі, у спосіб та протягом визначеного періоду. Метою такої діяльності є надання в доступній формі інформації, котра може бути використана представником родини чи дитини задля покращення фінансової спроможності, отримання гарантованого соціального блага, забезпечення мінімальних соціальних стандартів, сприяння отриманню соціального статусу, створення умов для покращення соціального становища чи подолання чинника, котрий зумовив настання складної життєвої обставини в житті дитини чи родини. Така діяльність передбачає виключно активні дії, котрі мають бути вчинені у взаємодії з уповноваженим органом держави, закладом чи установою задля досягнення позитивного результату та покращення соціального становища. Результатом таких дій переважно є прийняття позитивного рішення на користь дитини чи родини. Іноді наявна потреба повторно звертатися за його отриманням через наявність у законодавстві вимоги про періодичність вчинення таких дій. За наявності сумнівів чи нерозуміння щодо вимог, передбачених законодавством, заради отримання позитивного рішення на користь дитини, доцільно звернутися за отриманням повної та точної інформації за наявним телефоном гарячої лінії, за телефоном у день проведення телефонного консультування чи під час особистого прийому в органі, закладі чи установі соціальної сфери. Задля забезпечення оперативного чи своєчасного прийняття рішення на користь дитини уповноваженому на прийняття рішення суб'єкту, доцільно надати усю необхідну інформацію під час усного спілкування, передати усі необхідні документи для опрацювання та вчинити інші, необхідні дії протягом визначеного законодавством періоду.

Тому пріоритетними завданнями котрі потребують вирішення у спосіб передбачений законодавством, слід визнати поширення практики обов'язкового впровадження соціальної реклами в діяльність органів, закладів та установ соціальної сфери задля привернення уваги до соціальних проблем суспільства в умовах дії воєнного стану та повоєнного відновлення, формування позитивного іміджу уповноважених органів, закладів та установ, посилення уваги до формування чи відновлення моральних цінностей та визначення моделей поведінки особи при виникненні в її житті чинників, котрі зумовлять надалі її короткострокове, тимчасове чи постійне перебування у складних життєвих обставинах. Важливо забезпечити своєчасне оприлюднення та періодичне оновлення інформації, котра має публічний характер та стосується механізмів реалізації соціальних прав, особливо за участі представників громадянського суспільства. Локальними актами, котрі визначають порядок висвітлення діяльності уповноважених органів закладів та установ слід чітко визначити періодичність оприлюднення інформації щодо способів, форм та методів захисту прав дитини, незалежно від місця її проживання чи перебування.

Тему потребує оновлення законодавство з організації соціальної роботи в цілому та соціального супроводу зокрема, особливо щодо організації соціального забезпечення дитини, евакуйованої із зони ведення бойових дій, дитини, котра зазнала поранення чи психологічної травми внаслідок війни, дитини, котра втратила родину внаслідок війни, що дозволить мінімізувати чи подолати чинники, зумовлені повномасштабним вторгненням та відновити частково чи в повному обсязі її морально-психологічний стан та поступово повернутися до нормального життя завдяки запровадженню обов'язкового надання соціальної послуги із соціального супроводу. Також особливої уваги потребують діти та родини з дітьми, котрим вдалося повернутися з тимчасово окупованих територій, так як вони першочергово потребують психологічної та медичної допомоги. На рівні території громади надзвичайно важливо забезпечити організацію надання повної, достовірної та особисто орієнтованої інформації щодо можливостей реалізації ними та їх родинами тих соціальних гарантій, котрих вони були позбавлені протягом тривалого часу та надання інформації про порядок відновлення тих соціальних гарантій, котрі неможливо було отримати на тимчасово окупованих територіях.

Шевчук Анастасія Анатоліївна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного
факультету Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

РОЛЬ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ У ПРЕДСТАВНИЦТВІ ДІТЕЙ, БАТЬКИ ЯКИХ ВВАЖАЮТЬСЯ ЗНИКЛИМИ БЕЗВІСТІ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

Сучасні виклики, пов'язані з повномасштабною збройною агресією проти України, зумовлюють нагальну потребу в комплексному правовому регулюванні захисту прав та інтересів дітей, батьки яких зникли безвісти. Особливий період, що триває в Україні, створює унікальні обставини, за яких тисячі дітей залишаються без безпосереднього батьківського піклування, потребуючи негайного втручання держави для забезпечення їхнього належного розвитку та добробуту. У цьому контексті органи опіки та піклування відіграють ключову роль у забезпеченні представництва інтересів таких дітей, хоча існуюча нормативно-правова база потребує уточнень та доповнень. Метою цієї роботи є аналіз чинного законодавства щодо повноважень органів опіки та піклування у представництві дітей, батьки яких зникли безвісти, виявлення прогалин та вироблення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання.

Законодавство України покладає на державу відповідальність за охорону дитинства, що закріплено у Конституції України та Законі України «Про охорону дитинства». Зокрема, розділ II Закону «Про охорону дитинства» деталізує основні права дитини, включаючи право на життя та охорону здоров'я (ст. 6), право на ім'я та громадянство (ст. 7), а також на належне виховання та достатній життєвий рівень (ст. 9) [1, розд. II]. У випадках, коли батьки зникають безвісти, держава, через свої уповноважені органи, повинна забезпечити реалізацію цих прав. Відповідно до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), опіка та піклування встановлюються над малолітніми, неповнолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, з метою забезпечення їхніх особистих немайнових і майнових прав та інтересів [2, ст. 55]. Аналогічні положення містяться у Сімейному кодексі України (далі – СК України) [3, ст. 243]. Конкретні питання діяльності органів опіки та піклування деталізовані у Постанові Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» [4]. Ця Постанова регламентує порядок надання статусу

дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, і визначає процедури влаштування таких дітей. Проте, ситуація зникнення батьків безвісти в умовах особливого періоду має свої специфічні відмінності. Законодавство України, зокрема Закон України "Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин" [5], визначає правові засади статусу осіб, зниклих безвісти. Однак, безпосередній вплив цього статусу на дітей та їх представництво органами опіки та піклування потребує доопрацювання. На момент зникнення батьків, діти не завжди автоматично набувають статусу дитини, позбавленої батьківського піклування, що створює прогалину у негайному забезпеченні їхніх прав та інтересів, особливо щодо представництва у правовідносинах (наприклад, у спадкових справах, щодо розпорядження майном, яке належить зниклим батькам). Ідея запровадження поняття «тимчасового представництва» для таких дітей, хоч і може здаватися інтуїтивно привабливою, наразі не має належного нормативного підґрунтя в українському законодавстві. Впровадження такого механізму без ґрунтового обґрунтування та чіткої регламентації може призвести до правової невизначеності та зловживань. Натомість, необхідно зосередитись на вдосконаленні існуючих механізмів та адаптації їх до потреб особливого періоду.

Порівняльний аналіз законодавства інших країн показує, що держави, які пережили або переживають збройні конфлікти, часто розвивають специфічні механізми захисту прав дітей, чії батьки зникли безвісти. Наприклад, досвід Ізраїлю, який має тривалий досвід урегулювання наслідків збройних конфліктів, передбачає швидке реагування та визначення тимчасового статусу для дітей зниклих безвісти осіб з можливістю призначення тимчасового опікуна або представника, що забезпечує невідкладний доступ до соціальних гарантій та захист майнових прав. Аналогічно, у Боснії і Герцеговині після війни були розроблені спеціальні процедури для підтримки сімей, чії члени зникли безвісти, включаючи механізми для захисту інтересів дітей. Ці приклади свідчать про доцільність запровадження механізмів, які дозволяють максимально швидко забезпечити дитині правовий захист, навіть за відсутності офіційного рішення суду щодо батьків.

З огляду на вищезазначене, пропонується наступні кроки для вдосконалення системи:

1. Розширити повноваження органів опіки та піклування щодо ініціювання процедури визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою у судовому порядку, якщо це відповідає інтересам дитини та єдиним способом захисту її майнових прав. Це повинно відбуватися за прискореною процедурою в умовах особливого періоду.

2. Деталізувати порядок тимчасового влаштування дітей, батьки яких зникли безвісти, до моменту набуття ними статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Це може включати врегулювання питань отримання соціальних виплат, забезпечення житлових умов та медичного обслуговування.

3. Встановити чіткі механізми представництва органами опіки та піклування інтересів дітей у правочинах та судових справах, що стосуються майна зниклих безвісти батьків, з метою захисту майнових прав дітей. Наприклад, в Цивільному процесуальному кодексі України можна передбачити норму, яка б дозволяла органу опіки та піклування виступати представником дитини в справах про визнання особи безвісно відсутньою або померлою, якщо дитина не має іншого законного представника.

Підсумовуючи, органи опіки та піклування відіграють невід'ємну роль у забезпеченні прав та інтересів дітей, батьки яких зникли безвісти в особливий період. Чинне законодавство України надає певні інструменти для захисту таких дітей, проте існують значні прогалини, особливо щодо негайного та ефективного представництва дітей до моменту офіційного визнання їхніх батьків безвісно відсутніми або померлими. Для подолання цих проблем необхідно: розширити повноваження органів опіки та піклування, деталізувати порядок тимчасового влаштування дітей, а також чітко врегулювати механізми представництва майнових та немайнових інтересів дитини у всіх правовідносинах. Внесення відповідних змін до Цивільного, Сімейного кодексів України та Постанов Кабінету Міністрів України, а також використання позитивного міжнародного досвіду, дозволить створити цілісну та ефективну систему захисту прав дітей в умовах повномасштабного збройного конфлікту. Це є ключовим для забезпечення належного піклування та соціального захисту нашого найціннішого – майбутнього покоління України.

Список використаних джерел:

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

4. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. *Офіційний вісник України*. 2008. № 76. Ст. 2561. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

5. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 38. Ст. 280. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>

Щамбура Денис Володимирович,
докторант кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного гуманітарного університету

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА НА ЗДОРОВ'Я ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Особисті немайнові права становлять концептуально важливу складову правової системи будь-якої суверенної держави, оскільки вони забезпечують правовий захист нематеріальних аспектів життєдіяльності людини, які не мають безпосереднього економічного виміру та не пов'язані з обігом матеріальних благ. Їх нормативна цінність полягає у визнанні та забезпеченні глибоко особистісних свобод та інтересів особи, що становлять сутність людського буття та гарантують збереження її гідності, автономії та цілісності в соціумі.

До кола особистих немайнових прав, як визначено у вітчизняному законодавстві та міжнародно-правових актах, належать, зокрема, право на життя, на охорону здоров'я, на особисту свободу, на гідність, на фізичну та психічну недоторканність, на приватність, свободу думки, совісті, світогляду і віросповідання, а також на вільне вираження своїх переконань. Ці права мають універсальний характер, визнаються невід'ємними від моменту народження особи і зберігаються до її смерті. Вони закріплені у Конституції України, зокрема в розділі 2, а також у низці спеціальних законодавчих актів, що регламентують механізми їх реалізації та захисту.

Гарантії недоторканності особистих немайнових прав передбачають заборону на будь-яке незаконне втручання з боку державних органів, посадових осіб, інших громадян або юридичних осіб. Будь-які посягання на ці права є підставою для застосування передбачених законом юридичних засобів захисту, включно з

відшкодуванням моральної шкоди, поновленням порушеного права або визнанням відповідного акту незаконним.

Сучасна правова доктрина та наукові розвідки в сфері цивільного права вказують на необхідність перегляду традиційного уявлення про сферу його дії, яка історично асоціювалася переважно з регулюванням майнових правовідносин. Натомість сьогодні дедалі більше вчених-цивілістів наголошують на важливості належної інтеграції особистих немайнових прав у загальну систему приватноправового регулювання. Такий підхід зумовлений еволюцією правової культури, зростанням значення особистості в центрі правової системи та необхідністю адекватного реагування на виклики сучасного суспільного розвитку.

Окремої уваги заслуговує право фізичної особи на охорону здоров'я, яке вважається одним із ключових особистих немайнових прав і тісно пов'язане з правом на життя, недоторканність та особисту безпеку. Це право має не лише біологічний, а й соціально-правовий вимір, оскільки охоплює доступ до медичної допомоги, умови, що сприяють підтриманню фізичного і психічного здоров'я, а також свободу вибору методів лікування. Проте, незважаючи на вагомість цього права, чинне українське законодавство не містить чіткого та уніфікованого легального визначення терміна «право на здоров'я», що ускладнює його практичне застосування й правозастосовну діяльність. Така прогалина в законодавчій термінології свідчить про необхідність його подальшого вдосконалення в контексті гармонізації з міжнародними стандартами охорони прав людини.

Правове регулювання реалізації особистих немайнових прав у сфері охорони здоров'я фізичної особи здійснюється шляхом закріплення у законодавстві низки конкретизованих юридичних норм, які визначають зміст та механізми реалізації таких прав. Зокрема, у ЦК України передбачено право особи на усунення загрози її життю та здоров'ю (стаття 282), право на охорону здоров'я (стаття 283), право на одержання медичної допомоги (стаття 284), право на отримання достовірної інформації про стан власного здоров'я (стаття 285), а також право на збереження конфіденційності медичної інформації – медичної таємниці (стаття 286) [1]. Зазначені норми відображають загальні принципи, проголошені Конституцією України, зокрема в її статті 49, де закріплено право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [2], і кореспондуються з положеннями галузевих законодавчих актів, таких як Основи законодавства України про охорону здоров'я, Закон України «Про інформацію», «Про захист персональних даних» тощо [3,4].

Аналіз правової природи права на охорону здоров'я вимагає глибшого осмислення його змісту та об'єкта. Наукова правова думка

переважно схиляється до трактування об'єкта цього права як особистого немайнового блага – «здоров'я фізичної особи». Це благо визнається індивідуальним, невідчужуваним, невід'ємним і тісно пов'язаним з іншими фундаментальними правами, такими як право на життя, на особисту недоторканність, на гідність.

Втім, попри на перший погляд очевидність такого підходу, в чинному законодавстві України відсутнє нормативне визначення терміна «здоров'я» як юридичної категорії або як об'єкта цивільного права. Така термінологічна невизначеність ускладнює правозастосування та породжує дискусії щодо меж і способів захисту відповідного права.

З огляду на це, доцільним є звернення до міждисциплінарного аналізу поняття «здоров'я», зокрема через призму філософсько-правового осмислення. Термін «здоров'я фізичної особи» є багатозначним (полісемантичним) і потребує аналізу щонайменше у двох основних площинах. По-перше, «здоров'я» як загальна філософська категорія розглядається в контексті нематеріальної природи людського буття і характеризується як інтегральний психофізіологічний стан особи, що існує незалежно від правових норм. У цьому контексті воно виражає природну здатність організму до функціонування в гармонії з довкіллям і внутрішньою біологічною рівновагою, за умови відсутності значущих патологічних відхилень [5, с. 356].

Разом із загальнолюдським, філософським наповненням категорія «здоров'я» набуває самостійного змісту і в межах спеціально-правового дискурсу, в якому розглядається як об'єкт правового регулювання, зокрема цивільно-правових відносин. Саме в межах цього аспекту слід зосередити увагу, оскільки таке трактування дозволяє здійснити предметну юридичну кваліфікацію відповідного немайнового блага. Існує кілька принципових підстав для виокремлення правового підходу до розуміння «здоров'я» як юридичного феномену.

По-перше, це дозволяє трансформувати філософське сприйняття «здоров'я» в об'єкт конкретних суспільних відносин, що потребують правового регулювання та захисту. По-друге, в межах такого підходу здоров'я набуває статусу соціальної цінності, яка, хоча і є універсальною за своїм змістом, проте має чітко окреслене правове значення в контексті особистих немайнових прав. По-третє, юридичне осмислення здоров'я підтверджує його місце у системі об'єктів цивільного права як особистого немайнового блага, що надає йому правової охоронюваності та визначає допустимі межі втручання з боку держави, третіх осіб або самої особи.

З позицій чинного законодавства, слід зазначити, що на відміну від поняття «життя», яке в українському праві зазвичай трактується

інтуїтивно і не завжди має нормативну конкретизацію, термін «здоров'я» отримав офіційне визначення як у міжнародних, так і в національних джерелах права. Найбільш визнаним дефініційним підходом є формулювання, запропоноване Всесвітньою організацією охорони здоров'я, відповідно до якого здоров'я — це стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад [6]. Цей підхід отримав відображення і в українському законодавстві, зокрема в частині другій статті 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я, де зазначене визначення закріплене на нормативному рівні [7].

Варто підкреслити, що така інтерпретація категорії «здоров'я» є панівною і в сучасній юридичній літературі [8; 9], де особливий акцент робиться на понятті «благополуччя» як системної характеристики належного рівня життєдіяльності фізичної особи. Благополуччя розглядається не лише як відсутність хвороб, а як комплексний показник гармонійного стану, що враховує фізичну, психоемоційну та соціальну складову. Саме такий підхід дозволяє адекватно оцінювати ступінь реалізації та можливі порушення особистого немайнового права на здоров'я в межах правової системи.

Зазначене поняття здоров'я поділяється на три основні складові: фізичне здоров'я (стан, що забезпечує статико-динамічний речовинно-енергетичний гомеостаз організму), психічне здоров'я (внутрішньосистемний і системно-середовищний гомеостаз мозку) та соціальне здоров'я (інформаційний і системно-середовищний гомеостаз поведінки) [10].

Однак, такий підхід, на нашу думку, має кілька істотних недоліків, що роблять його непридатним для правозастосування. Насамперед, визначення здоров'я в такій інтерпретації має певний ідеалістичний характер, що ускладнює його використання у сфері права. Запропоноване законодавцем трактування радше відповідає поняттю «ідеальне здоров'я» еталону, до якого слід прагнути, а не реальному юридичному критерію. Водночас, наявність такого ідеалу відіграє важливу роль, оскільки дозволяє оцінювати фактичний стан здоров'я людини у співвідношенні з його оптимальним рівнем протягом усього життя.

Оскільки здоров'я як особисте немайнове благо за своєю природою піддається динамічним змінам і може диференціюватися залежно від факторів, що впливають на життєдіяльність організму, воно, відповідно, також може бути оцінене за різними показниками. Як справедливо зазначає В.М. Соловйов, «... для юридичної практики значення має не стільки поняття особистого здоров'я, скільки оцінка його якісного стану. Якісний стан особистого здоров'я характеризує

рівень здоров'я людини, який постійно коливається в результаті дії ендогенних та екзогенних факторів» [11 с. 23].

З огляду на це, в Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій і систем НАН та МОН України було розроблено відкриту концепцію здоров'я. Вона визначає здоров'я як складно організовану інформаційну систему біологічної, психічної та соціальної природи, вивчення якої потребує системного підходу. Такий підхід дозволяє досліджувати структурно-функціональну організацію здоров'я з точки зору речовинних, енергетичних та інформаційних процесів.

Хоча деякі положення цієї концепції залишаються дискусійними, а її практичне застосування ускладнюється необхідністю залучення комплексних знань із різних наукових галузей (біології, включаючи фізіологію, анатомію, біохімію, біофізику тощо; медицини – ендокринології, імунології тощо; а також нейрофізіології, психології, соціології, екології, інформатики тощо), головний висновок полягає в тому, що для права ключовим є не стільки визначення «здоров'я» через будь-яку ідеальну категорію, скільки його оцінювання на основі системи кількісних та якісних показників.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141
3. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
4. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
5. Червяк П. І. Медична енциклопедія. Видання третє, доповнене. Національна академія медичних наук України. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2012. 1504 с.
6. Статут Всесвітньої Організації Здоров'я 22 липня 1946 р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004>
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
8. Булеца С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я (порівняльно- правовий аспект) : монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра». 2006. 172 с.
9. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 490 с.

10. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук: спец. 12.00.03. Інститут цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ. 2007. 41 с.

11. Дудник С. В., Кошеля І. І. Тенденції стану здоров'я населення України. Україна. *Здоров'я нації*. 2016. № 4 (40). С. 67–76.

Якимчук Світлана Олексіївна,

вчена секретарка, доцентка кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, адвоката, членкиня Науково-консультативної ради при Раді адвокатів Хмельницької області, кандидатка юридичних наук, доцентка

ЗАХИСТ ЖИТЛОВИХ І МАЙНОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ, ЯКІ ВТРАТИЛИ ДОМІВКУ ЧЕРЕЗ БОЙОВІ ДІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ШКОДИ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила масові порушення прав дітей, зокрема права на житло, безпеку, освіту та захист. За даними ООН, тисячі дітей були вимушені залишити свої домівки, що призвело до втрати ними звичного середовища та умов для повноцінного розвитку [1]. Діти, які втратили домівку через бойові дії, потребують не лише тимчасового захисту, а й реальних механізмів відшкодування завданої шкоди.

Міжнародне право встановлює обов'язки держав щодо захисту дітей під час збройних конфліктів. Так, Конвенція ООН про права дитини (1989) гарантує право дитини на захист у ситуаціях збройного конфлікту (статті 22, 38, 39) [2]; Женевські конвенції (1949) передбачають захист цивільного населення, включаючи дітей, під час війни [3]; Загальні коментарі Комітету ООН з прав дитини підкреслюють необхідність спеціальних заходів захисту для дітей, переміщених через конфлікти [4].

Національне законодавство України також передбачає певні механізми компенсації шкоди. Зокрема, Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних

актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської федерації проти України» визначає правові та організаційні засади надання компенсації за зруйноване чи пошкоджене майно, створення Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна, який фіксує випадки завданої шкоди цивільному населенню. [5].

Однак проблемним залишається питання компенсації для дітей, які не є власниками майна, в якому вони проживали. Закон № 2923-IX не містить окремого порядку компенсації для дітей, які втратили домівку, але не були її власниками. Ускладнення виникають і у випадках проживання в житлі без оформленого права власності або без належного документального підтвердження.

На нашу думку, для покращення захисту прав дітей у цій сфері необхідно законодавчо закріпити право дітей на компенсацію за втрату житла, незалежно від права власності; створити міжвідомчі робочі групи для координації дій щодо захисту прав дітей, які втратили житло; розробити інформаційні матеріали для дітей та їхніх опікунів щодо процедури отримання компенсації за втрачене житло.

Захист прав дітей, які втратили домівку через бойові дії, потребує комплексного підходу, що включає не лише надання тимчасового житла, але й забезпечення права на компенсацію за завдану шкоду. Необхідно адаптувати існуючі механізми компенсації до потреб дітей, враховуючи їхню вразливість та особливий статус у суспільстві.

Паралельно із національними механізмами та державними гарантіями, постраждалі особи – зокрема батьки або опікуни дітей – можуть ініціювати цивільні позови проти Російської Федерації з метою компенсації шкоди, завданої внаслідок збройної агресії. Такі позови можуть базуватись на нормах Цивільного кодексу України, а саме ст. 1166 – загальні підстави відповідальності за шкоду; ст. 1173 ЦК України – відповідальність держави за шкоду, завдану її органами [6].

Верховний Суд у постанові від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 (провадження № 61-14688св21) дійшов висновку, що Російська Федерація не має імунітету в справах щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, яка супроводжується грубими порушеннями прав людини [7].

Це створює правовий прецедент для звернення батьків або опікунів до суду від імені дітей з вимогою відшкодувати шкоду, завдану втратою житла, порушенням житлових прав, психологічним стресом тощо. Хоча реальне виконання таких рішень наразі ускладнене, але юридична фіксація обсягу завданої шкоди та встановлення відповідальності агресора може мати значення для подальших міжнародних компенсаційних механізмів.

Захист житлових і майнових прав дітей, які втратили домівку внаслідок збройної агресії, потребує комплексного і системного

підходу, що має поєднувати як національні компенсаційні механізми, так і міжнародно-правові засоби притягнення держави-агресора до відповідальності.

У короткостроковій перспективі національний механізм компенсації є дієвішим, оскільки дозволяє забезпечити базові потреби постраждалих дітей (тимчасове житло, виплати, реєстрація втрат). Водночас він потребує доопрацювання, зокрема щодо прав дітей, які не є власниками житла.

У довгостроковій перспективі цивільні позови до держави-агресора є стратегічно важливими, адже забезпечують юридичну кваліфікацію дій РФ як протиправних; можуть стати підґрунтям для міжнародних компенсаційних фондів; дозволяють представляти інтереси дітей у глобальних правових процесах.

Україна має застосовувати подвійний підхід у захисті житлових і майнових прав дітей, які втратили домівку через бойові дії це:

- удосконалення національного механізму шляхом доповнення закону № 2923-IX нормами про компенсацію дітям незалежно від права власності, створення механізму автоматичної компенсації за фактами зареєстрованої шкоди;

- інституціоналізація практики подання позовів до РФ – з підтримкою держави, безоплатної правничої допомоги та створенням централізованого банку даних для майбутніх міжнародних компенсацій.

Найефективнішим підходом є поєднання національних компенсаційних механізмів та інструментів міжнародного цивільного судочинства, з чітким фокусом на потреби дітей як найбільш вразливої категорії постраждалого населення.

Список використаних джерел:

1. UNHCR. Ukraine Situation. URL : <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

2. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95_154

4. UN Committee on the Rights of the Child. General Comment No. 6 (2005): Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin. URL: <https://www.refworld.org/docid/42dd174b4.html>

5. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна,

пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20>

6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

7. Постанова Верховного Суду від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104254474>

ЗМІСТ

Анікіна Галина Володимирівна «До питання про право дитини на ім'я»	4
Андрієвська Ольга Олександрівна «Принцип найкращих інтересів дитини як засаднича норма при вирішенні сімейно-правових спорів»	7
Андрієвський Олег Олександрович «Зловживання правом у сфері приватно-правових відносин за участі дітей»	14
Афтанасів Валерія Миколаївна, Грабар Наталія Михайлівна «Процесуальні особливості встановлення спадкових прав дітей, народжених внаслідок постмортальної репродукції»	17
Баргілевич Наталія Володимирівна «Дитина з особливими освітніми потребами як суб'єкт приватних правовідносин»	22
Білоусов Юрій Валерійович «Виконання судових рішень щодо дітей: межі виконавчої юрисдикції»	25
Бондаренко-Зелінська Надія Леонтіївна «Способи зниження емоційного напруження в комунікації з учасниками сімейних конфліктів»	30
Бондаренко Ольга Олегівна «Правове регулювання соціального захисту дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів»	33
Ватрас Володимир Антонович «Актуальні питання захисту права дитини на належне сімейне виховання в умовах правового режиму воєнного стану»	36
Велічко Денис Миколайович «Гонорар успіху: доцільність застосування в Україні»	40
Воробель Уляна Богданівна «Правові позиції Верховного Суду у справах про визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану»	44
Вергун Володимир Андрійович, Грабар Наталія Михайлівна «Реалізація права дитини на висловлення думки в цивільному судочинстві: міжнародно-правові стандарти та національна практика»	50
Галаш Андрій Анатолійович «Теоретичні аспекти визначення поняття права батьків щодо управління майном дитини у законодавстві України та держав ЄС»	54

Галус Олена Олександрівна «До питання про права дітей та молоді на участь у місцевому самоврядуванні»	59
Гарієвська Мирослава Богданівна «Посвідчення правочинів щодо майнових прав дитини»	61
Гринько Андрій Русланович «Функції юридичної відповідальності»	67
Грицишина Лариса Валеріївна «Особливості вирішення спорів щодо дітей в період воєнного стану»	71
Глушкова Дар'я Валентинівна «Опіка та піклування в період війни. Як захистити права дитини в умовах розлучення родин»	74
Денисяк Наталя Миколаївна «Особливості класифікації нотаріальних процесуальних правовідносин»	78
Денисюк Діана Валеріївна «Роль державних і місцевих органів влади щодо захисту дітей в умовах воєнного стану»	82
Ємець Максим Олександрович «Здійснення немайнових прав дитини в умовах воєнного стану: актуальні питання»	85
Жеребний Владислав Олександрович «Деліктоздатність дитини в приватних правовідносинах»	88
Задворний Богдан Анатолійович «Захист немайнових прав дитини в Україні»	92
Карпенко Вікторія Олегівна «Захист майнових прав дитини в Україні»	94
Кірик Алла Юріївна «Роль міжнародних організацій у забезпеченні прав дітей під час війни»	99
Кожевникова Вікторія Олександрівна «Подружжя як учасник спадкових правовідносин»	104
Конарева Ганна Олегівна «Застосування стандартів Конвенції про права дитини в роботі психолога»	107
Красицька Лариса Василівна «Забезпечення найкращих інтересів дитини при визначенні місця проживання дитини»	110
Кривенко Юлія Василівна «Захист прав ненародженої дитини в умовах воєнного стану»	115

Логвінова Марія Володимирівна «Принцип «найкращі інтереси дитини»: декларативність чи потреба в процесуальній деталізації?»	118
Лефтерова Олена Іванівна «Походження дитини та юридична ідентичність в умовах воєнного часу: міжнародний досвід»	125
Мазур Вероніка Олегівна «Доказування в справах про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки»	130
Мазан Дарина Анатоліївна «Цифровізація цивільного процесу та електронне судочинство»	136
Макаренко Марина Сергіївна «Право дитини на житло в умовах воєнного стану: виклики та механізми захисту від зловживань у приватних правовідносинах»	139
Мокра Маргарита Павлівна «Вплив умов війни на реалізацію та захист прав дітей у транскордонних цивільних та сімейних правовідносинах»	142
Менджул Марія Василівна «Здійснення та захист прав дітей із статусом ВПО в умовах війни в Україні (окремі проблеми)»	147
Мотилук Олексій Вільямович «Проблеми реалізації спадкових прав дітей, зачатих та народжених після смерті спадкодавця. Вплив збройного конфлікту»	150
Налуцишин Володимир Вікторович «Кримінальний захист дітей від сексуального насильства (аспекти досвіду США)»	152
Новак Антоніна Олександрівна «Захист прав дитини у випадку зміни розміру аліментів: підстави та судова практика»	154
Пономаренко Оксана Михайлівна «Проблеми договірного регулювання сімейних відносин за участю дитини під час воєнного стану»	159
Прокопишина Дарина Леонідівна «Деякі аспекти відшкодування шкоди завданої малолітньою особою»	164
Рогоза Анна Олександрівна «Реалізація права дитини на сім'ю під час війни: питання опіки та піклування»	170
Солодка Ірина Володимирівна «Діяльність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини щодо захисту прав дітей у приватних правовідносинах під час війни»	173

Стеньгач Надія Олександрівна «Захист прав дітей у Великій Британії під час Другої світової війни та післявоєнний період»	177
Сінкевич Анна Олегівна «Механізми захисту інтересів дитини в цивільному судочинстві: баланс між процесуальними правами та психологічною безпекою»	180
Сердечна Ірина Леонідівна «Право дитини на виховання в сім'ї: етико-правові аспекти»	184
Тараненко Людмила Станіславівна «Захист прав дитини в умовах воєнного стану через механізми договірної роботи у сфері соціального забезпечення»	187
Трач Оксана Михайлівна «Окремі аспекти розгляду справ про позбавлення батьківських прав у зв'язку із ухиленням від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини»	191
Танривердієв Іса Муса Огли, Лебедев Олег Павлович «Проблеми дитини як учасника приватних правовідносин в Україні»	197
Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна «Деякі проблеми приватноправової характеристики статусу дитини-підлітка»	202
Чернега Віталій Миколайович «Сімейно-правовий статус неповнолітніх батьків»	208
Чорна Жанна Леонтіївна «Окремі аспекти усиновлення дітей»	211
Чудик-Білоусова Надія Іванівна «Проблемні питання захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»	215
Шевчук Анастасія Анатоліївна «Роль та повноваження органів опіки та піклування у представництві дітей, батьки яких вважаються зниклими безвісти в особливий період»	220
Шамбура Денис Володимирович «Поняття та правова природа права на здоров'я фізичних осіб»	223
Якимчук Світлана Олексіївна «Захист житлових і майнових прав дітей, які втратили дім через бойові дії: перспективи відшкодування завданої шкоди»	228

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану

Збірник наукових праць

за результатами Міжнародної науково-практичної конференції
«Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у
приватних правовідносинах в умовах воєнного стану»
(3 червня 2025 року, м. Хмельницький)

Літературна редакція *С.Д. Гринько*
Комп'ютерне складання *М.І. Ромась*

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, буд. 8
Тел.: (0382) 71-75-91
www.univer.km.ua

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та
радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 6982 від 19.11.19 р.